

Academe

Sección de Lingua / Seminario de Onomástica

Estudos de Onomástica Galega II
Os nomes e os apelidos:
aspectos legais, sociais e lingüísticos

de

REAL ACADEMIA GALEGA

Estudos de Onomástica Galega II

Edita:
Real Academia Galega

ISBN:
978-84-947823-1-2

Depósito Legal:
C 2196-2017

© Real Academia Galega, 2017

Deseño da colección:
Grupo Revisión Deseño

Maquetación:
Real Academia Galega

Impresión:
Lugami Artes Gráficas
Infesta, 96
Tel. 981 774 171
lugami@lugami.com
15319 Betanzos

**REAL
ACADEMIA
GALEGA**

Sección de Lingua / Seminario de Onomástica

Estudos de Onomástica Galega II
Os nomes e os apelidos:
aspectos legais, sociais e lingüísticos
Xornada de estudo
Pontevedra, 30 de setembro de 2017

Edición de Ana Isabel Boullón Agrelo e Luz Méndez

REAL ACADEMIA GALEGA

Limiar

Un patrimonio que nos responsabiliza

Víctor Fernández Freixanes

Presidente da Real Academia Galega

No relato bíblico, mito fundacional, Deus instala o primeiro Home e a primeira Muller no Paraíso e, logo de darlles o don da palabra, dilles que poñan un nome a cada cousa que vexan ao seu arredor: un nome para o paxaro, para a árbore, para o peixe e as criaturas todas. Tamén para as veigas e os camiños. E mais para as persoas. Os antigos crían que os nomes son a alma das cousas (e da xente) e que, sendo donos dos nomes, facémonos donos tamén do coñecemento, do afecto, do amor que os tales nomes representan.

Dispoñer de nomes de noso para enxergar o mundo é un tesouro impagable, un patrimonio que non podemos deixar de man, pois neles (nos nomes e apelidos das persoas, igual que os dos lugares e os das criaturas todas) está a crónica de nós, o relato que nos explica, memoria consciente e compartida.

A Real Academia Galega, moi principalmente a través do Seminario de Onomástica, traballa seguido a prol deste patrimonio: para a súa conservación e, se é do caso, para a súa recuperación. Por segundo ano consecutivo, coa colaboración da Deputación de Pontevedra, celebramos as Xornadas de Onomástica Galega, encontro de profesionais e especialistas para reflexionar sobre a cuestión. Desta vez centrámonos nos aspectos legais, sociais, administrativos e lingüísticos dos nosos nomes e apelidos. Ana Boullón e Luz Méndez, filólogas especializadas que participan nos traballos do Seminario de Onomástica, coordinaron as sesións de mañá e tarde, seleccionaron as intervencións e deseñaron os contidos segundo criterios de interese, actualidade e mesmo demanda social: procesos e dificultades para a recuperación da onomástica no Rexistro Civil, criterios para a restitución de formas normalizadas, estratexias para a normalización (con atención especial aos centros de ensino e as familias), presenza da onomástica galega

na comunicación e na tradición literaria etc. O resultado das sesións de traballo está nestas páxinas.

A Academia agradece a colaboración dos especialistas, o interese dos asistentes e o apoio das institucións que un ano máis fan posible esta iniciativa, moi especialmente á Deputación de Pontevedra e ao Museo de Pontevedra, que nos acolleu na súas instalacións.

I

Aspectos legais: a onomástica persoal no Rexistro Civil e os procedementos para restituír a forma estandarizada. Datos, problemas e solucións

Aspectos xurídico-substantivos da restitución de nomes e apelidos á
forma galega: normativa e criterios de aplicación /
/ CONSUELO CASTRO REI

Rexistro Civil: a súa acomodación
ás particularidades lingüísticas propias do galego /
/ ENCARNA DASÍ DORELLE

Aspectos xurídico-substantivos da restitución de nomes e apelidos á forma galega: normativa e criterios de aplicación

Consuelo Castro Rei

1. INTRODUCCIÓN

Chamamos estado civil –o *status* do Dereito romano– a un conxunto de circunstancias que definen a situación da persoa dentro da organización xurídica da comunidade. Dito doutro xeito, o estado civil determina a capacidade de obrar que, en función de determinadas circunstancias, se lle recoñece a unha persoa no mundo xurídico. No noso Dereito as circunstancias que integran o estado civil da persoa son, basicamente, a existencia –que por si soa confire a personalidade xurídica, e vén delimitada polo nacemento e pola defunción–, a filiación, a idade, a capacidade, a nacionalidade, a veciñanza e o matrimonio.

Todos os feitos relativos ao estado civil inscribíense no Rexistro Civil.

O nome e os apelidos poden considerarse unha calidade do estado civil por canto serven para designar a persoa na súa vida xurídica e, como elemento identificador que son da persoa, reflíctense no Rexistro Civil, concretamente na inscrición do nacemento.

2. NORMATIVA REGULADORA DOS NOMES E APELIDOS

2.a Títulos competenciais

Son da competencia exclusiva do Estado, por unha banda, a lexislación civil, sen prexuízo da conservación, modificación e desenvolvemento polas Comunidades

Autónomas dos Dereitos forais ou especiais; e, por outra banda, a ordenación dos rexistros públicos (artigo 149.1.8 CE).

Aliás, segundo constante xurisprudencia do Tribunal Constitucional, as Comunidades Autónomas teñen competencia exclusiva sobre o réxime da cooficialidade lingüística en cadanseu territorio (SSTC 82/1986, 74/1989 e 87/1997, entre outras).

Da interacción dos referidos títulos competenciais resulta que a capacidade das Comunidades Autónomas para incidir normativamente sobre o réxime xurídico do nome e dos apelidos é moi reducida. De aí que a normativa fundamental nesta materia estea integrada por normas estatais e que a escasa normativa autonómica que existe non altere as liñas básicas da normativa do Estado.

2.b Normativa estatal

Está integrada polas seguintes normas:

- Lei 20/2011, de 20 de xullo, do Rexistro Civil.
- Regulamento do Rexistro Civil, aprobado por Decreto de 14 de novembro de 1958.
- Circular da Dirección Xeral dos Rexistros e do Notariado de 23-4-1996, sobre adaptación á grafía éuscara actual de apelidos de orixe vasca.
- Instrución da Dirección Xeral dos Rexistros e do Notariado de 11-12-1998, sobre cambio de apelidos cataláns consistente na corrección ortográfica de grafías incorrectas.
- Instrución da Dirección Xeral dos Rexistros e do Notariado de 24-7-2000, sobre substitución do nome propio polo seu equivalente éuscaro.

2.c Normativa autonómica

Cataluña é a única Comunidade Autónoma que lexislou nesta materia. A Lei 1/1998, de Política Lingüística, regula a “antroponimia” no artigo 19. Como desenvolvemento dese precepto aprobouse o Decreto 208/1998 da Generalitat, modificado por Decreto 138/2007, sobre acreditación da corrección lingüística dos nomes e apelidos.

3. RÉXIME XURÍDICO DO NOME E DOS APELIDOS

O réxime xurídico do nome e o dos apelidos son moi diferentes porque o sistema de atribución do un e dos outros alicérase en principios substancialmente distintos.

No caso do nome rexe o principio de libre elección namentres que, para os apelidos, rexe o principio de determinación legal. Concretamente no Dereito español o criterio legal de atribución dos apelidos establécese no artigo 109 do Código Civil, segundo o cal os apelidos veñen determinados pola filiación.

Ademais, a regulación legal dos apelidos inspírase no principio de estabilidade. Así, a lexislación é remisa ao cambio dos apelidos porque pode afectar ao seguimento da información referente á vida xurídica da persoa.

3.a O nome

A conversión dun nome propio á súa forma galega non entraña actualmente ningunha dificultade, non esixíndose máis requisito que a petición do interesado.

A partir da modificación introducida pola Lei 17/1977, a Lei do Rexistro Civil permite a substitución de calquera nome propio polo seu equivalente noutra das linguas españolas. Na redacción actualmente vixente, o artigo 50.4 da Lei dispón que “a petición do interesado ou do seu representante legal, o encargado do Rexistro substituirá o nome propio daquel polo seu equivalente en calquera das linguas españolas”.

O único requisito para a substitución é a proba da equivalencia entre os dous nomes. O artigo 192 do Regulamento do Rexistro Civil establece ao respecto que “a substitución do nome propio polo seu equivalente onomástico en calquera das linguas españolas requirirá, se non fose notorio, que se acredite polos medios oportunos esta equivalencia e a grafía correcta do nome solicitado”.

Admítese, pois, a proba por notoriedade tanto para a equivalencia como para a grafía, entendendo por notoriedade o coñecemento xeneralizado dun feito na sociedade.

Cando as devanditas circunstancias non fosen notorias deberán ser obxecto de proba. Os medios de proba da equivalencia e da grafía dos nomes poden

ser obxecto de regulación polas Comunidades Autónomas. Neste sentido cabe citar o Decreto 208/1998 da Generalitat de Cataluña, que confire eficacia probatoria ao certificado do Institut d'Estudis Catalans.

3.b Os apelidos

O réxime xurídico do cambio dos apelidos para restituílos á forma galega é ben máis complexo ca o referente ao cambio do nome. Ao longo deste apartado imos examinar, por unha parte, cal é a normativa vixente nesta materia, e por outra, como se vén interpretando a normativa cando se trata de aplicala aos casos concretos.

3.b.1 Normativa vixente

A norma básica sobre atribución dos apelidos contense, como xa dixemos antes, no artigo 109 do Código Civil, que establece que “a filiación determina os apelidos de acordo ao disposto na lei”. Así pois os apelidos, a diferenza do nome, non se poden elixir, senón que se atribúen consonte o establecido na lei. No Dereito español, a lei atribúelle ao fillo os apelidos dos pais na forma determinada legalmente.

Para cambiar os apelidos é preciso cumprir os requisitos e seguir os procedementos que establece a Lei do Rexistro Civil. Neste traballo ímonos centrar unicamente nos cambios que afectan á lingua dos apelidos.

A Lei do Rexistro Civil regula dous procedementos distintos para o cambio de apelidos.

O primeiro deles non esixe máis que a simple declaración de vontade do interesado e circunscríbese aos supostos previstos nos artigos 53.4º da Lei do Rexistro Civil e 298 do seu Regulamento.

O artigo 53.4º da Lei establece que “o Encargado pode, mediante declaración de vontade do interesado, autorizar o cambio de apelidos nos casos seguintes: [...] A regularización ortográfica dos apelidos á lingua española correspondente”.

Nun sentido semellante, pero algo máis polo miúdo, o artigo 298 do Regulamento establece que:

o mesmo réxime [simple declaración ante o Encargado do Rexistro Civil] rexe para a regularización ortográfica dos apelidos para adecualos á gramática e fonética da lingua

española correspondente. Cando non fose un feito notorio, deberá acreditarse polos medios oportunos que o apelido pertence a unha lingua vernácula e a súa grafía exacta neste idioma.

Fóra do caso do artigo 53.4º, a Lei do Rexistro Civil non permite o cambio de apelido pola mera vontade do interesado senón que, por unha banda, só admite un determinado tipo de cambios e, por outra banda, esixe a concorrencia dun conxunto de requisitos. Ademais, cómpre tramitar o procedemento denominado expediente de cambio de apelido, no curso do cal se ha de acreditar a concorrencia das condicións que a Lei esixe para proceder ao cambio.

En primeiro lugar, o artigo 206 do Regulamento do Rexistro Civil determina en que pode consistir o cambio de apelido:

Os cambios poden consistir en segregación de palabras, agregación, transposición ou supresión de letras ou acentos, supresión de artigos ou partículas, tradución ou adaptación gráfica ou fonética ás linguas españolas, e en substitución, anteposición ou agregación doutros nomes ou apelidos ou parte de apelidos ou outros análogos, dentro dos límites legais.

En segundo lugar, o artigo 54.2 da Lei do Rexistro Civil establece os requisitos que deben concorrer para que se poida efectuar un cambio de apelido:

1. O Encargado do Rexistro pode autorizar o cambio de apelidos, previo expediente instruído en forma regulamentaria.
2. Son requisitos necesarios da petición de cambio de apelidos:
 - a. Que o apelido na forma proposta constitúa unha situación de feito, sendo utilizado habitualmente polo interesado.

[No que atinxe a este requisito prodúcese unha contradición normativa, pois o artigo 205 do Regulamento do Rexistro Civil esixe, non só “que o apelido na forma proposta constitúa unha situación de feito”, senón tamén que esa situación de feito non fora “creada polo interesado”, mentres que esta última condición non a require o artigo 54 da vixente Lei do Rexistro Civil. A contradición debe resolverse entendendo que neste punto o Regulamento quedou modificado pola Lei do Rexistro Civil do 2011, toda vez que a redacción do Regulamento é coincidente coa da Lei do Rexistro Civil de 1957 (artigo 57), e que a esixencia á que nos referimos quedou suprimida na Lei do 2011].

- b. Que o apelido ou apelidos que se tratan de unir ou modificar pertencen lexítimamente ao peticionario.
- c. Que os apelidos que resulten do cambio non proveñan da mesma liña”.

De todo este conxunto de preceptos resulta que a normativa estatal vixente contempla tres supostos diferentes de cambio de apelidos, no que respecta á lingua:

1. Regularización ortográfica “á lingua española correspondente” (artigo 53.4 LRC) ou regularización ortográfica “para adecualos á gramática e fonética da lingua española correspondente” (artigo 298 RRC).
2. Adaptación gráfica ou fonética a outra lingua española (artigo 206 RRC).
3. Tradución a outra lingua española (artigo 206 RRC).

Pois ben, na delimitación ou deslinde entre estes tres supostos é onde xorden as principais dificultades interpretativas cando se trata de aplicar as normas a cada caso concreto.

Deseguido vou expoñer os criterios administrativos de interpretación da normativa vixente, entendendo por tales os que emprega a Dirección Xeral dos Rexistros e do Notariado cando resolve os recursos contra as decisións dos Encargados do Rexistro Civil.

3.b.2 Interpretación da normativa vixente

Dentro das interpretacións que realiza a Dirección Xeral dos Rexistros e do Notariado cabe distinguir, por unha parte, unha interpretación que poderíamos chamar “normativa”, constituída polos criterios xerais que se conteñen nas Instrucións da citada Dirección Xeral e, por outra parte, a interpretación que podemos denominar “aplicativa”, que é a que emprega a Dirección Xeral nas Resolucións coas que resolve, en cada caso concreto, os recursos contra os acordos ditados polos Rexistros Cívís.

Instrucións

A Instrución máis significativa, nesta concreta materia dos cambios que lle afectan á lingua dos apelidos, é a Instrución de 11 de decembro de 1998, ditada co gallo da aprobación da Lei de Política Lingüística de Cataluña de 1998, e que

pretende facer unha interpretación “harmónica” do conxunto normativo estatal e catalán.

A primeira precisión que fai a Instrución refírese ao alcance da expresión “regularización ortográfica”, da que di que “non se trata de traducir un apelido castelán ao catalán, nin tan sequera de adaptalo á grafía catalá, senón de adaptar apelidos cataláns que figuran incorrectamente escritos no Rexistro Civil á grafía normativamente correcta”. Polo tanto, a Instrución limita o concepto de “regularización ortográfica” ao suposto dos apelidos cataláns mal escritos consonte as regras ortográficas do idioma catalán.

No entanto, exclúe do concepto de “regularización ortográfica” os casos de: 1) tradución de apelidos casteláns ao catalán; e 2) adaptación ao catalán de apelidos con forma castelá, aínda que teñan un equivalente en lingua catalá.

A propia Instrución fornece algúns exemplos de cada un dos tres supostos, aínda que estes exemplos, como despois veremos, se ignoran en Resolucións posteriores:

- Exemplos de simple regularización ortográfica, nos que se admite o cambio pola declaración de vontade do interesado: *Ferrer-Farré; Manyer-Mañé; Oliveres-Oliveras; Cases-Casas; D'Alemany-De Alemañ*.
- Exemplos de adaptación ao catalán dun apelido castelán, nos que non se admite o cambio pola declaración de vontade do interesado: *Fernández-Ferrandis; Sánchez-Sanxís; Rojas-Roges*. Como se pode observar, trátase de cambios dun apelido con forma castelá polo seu equivalente catalán.
- Exemplos de tradución, nos que tampouco se admite o cambio pola declaración de vontade do interesado: *Rubio-Ros; Escribano-Escrivá*.

Resolucións

No que atinxe aos criterios interpretativos que a Dirección Xeral dos Rexistros e do Notariado expresa nas súas Resolucións, o primeiro que cómpre salientar é que non se aprecia neles a máis mínima evolución desde os anos noventa, nos que se ditaron as primeiras Resolucións nesta materia, ata a actualidade.

Para afrontar unha análise sistemática destes criterios interpretativos, clasificaremos en tres grupos a totalidade dos casos resoltos, se ben, en realidade, a Dirección Xeral vén aplicando os mesmos argumentos de xeito practicamente indistinto aos diferentes grupos de casos.

1) Apelidos pertencentes a unha lingua “vernácula”.

Da análise das Resolucións dedúcese que só se considera que hai “regularización ortográfica” (ou “adecuación á grafía e á fonética” dunha lingua, en expresión do artigo 298 do Regulamento do Rexistro Civil) no caso de apelidos pertencentes en exclusiva a unha das linguas españolas distintas do castelán. Para este grupo de apelidos, a terminoloxía que utiliza a Dirección Xeral é a de apelidos “galegos”; apelidos “especificamente galegos”; apelidos “xenuinamente galegos”, ou apelidos “propios” da lingua galega.

A Dirección Xeral fai unha interpretación extremadamente restritiva deste suposto, mesmo rexeitando como de regularización ortográfica casos nos que non existe un apelido equivalente en castelán. Son exemplos da catividade dos criterios interpretativos da Dirección Xeral os seguintes:

- Resolución de 16-2-2005 (resolve a petición de cambio de *Janeiro* por *Xaneiro*): “A forma castelá do apelido *Xaneiro* é *Enero*. Polo tanto, é evidente que *Janeiro* non é resultado da transformación ao castelán do apelido *Xaneiro*”. Como pode apreciarse, a Dirección Xeral non percibe que *Janeiro* é un vocábulo de evidente orixe galega (especificamente galego) que, ou ben foi mal castelanizado, ou ben se escribe cunha grafía que non se axusta á norma galega actual.
- Resolución de 2-9-2013 (resolve a petición de cambio de *Saña* por *Sanya*): A Dirección Xeral argumenta que non queda acreditada a existencia actual do apelido *Sanya* e que a documentación histórica que achega o recorrente apunta a unha orixe castelá do apelido, polo que non consta que sexa xenuinamente catalán.
- Resolución de 1-10-2014 (resolve a petición de cambio de *Vallmaña* por *Vallmanya*): Denégase o cambio –en contra do informe do Ministerio Fiscal– porque “non consta que exista na actualidade o apelido *Vallmanya*”, sen entrar a analizar se se trata ou non dun apelido catalán.
- Resolución de 11-6-2004 (resolve a petición de cambio de *Vañó* por *Vanyó*): É o único caso deste grupo no que se acolle a solicitude de cambio, por considerar acreditado que “é un vocábulo de orixe valenciana”.

2) Apelidos existentes nas dúas linguas, coa mesma fonética pero distinta grafía. A Dirección Xeral dos Rexistros e do Notariado considera que o cambio da grafía castelá á do galego (ou á doutra lingua española) non se pode cualificar como

simple regularización ortográfica, senón que se trataría dunha adaptación dun apelido castelán á grafía galega.

Para alcanzar a conclusión de que un apelido que é foneticamente igual nas dúas linguas é castelán e non galego, o Centro Directivo non aplica criterios técnicos nin fai pescudas históricas ou filolóxicas sobre a orixe do apelido en cuestión senón que emprega o mesmo criterio do caso anterior, é dicir, entende que só pode cualificarse como regularización ortográfica a que afecta a apelidos que sexan especificamente galegos.

E para decidir que un apelido non é especificamente galego, a Dirección Xeral aplica o criterio de que non son especificamente galegos os apelidos que ela mesma cualifica como “de ampla difusión ou uso xeneralizado no territorio español” ou tamén como “pertencentes ao acervo nacional”. En realidade, da análise das Resolucións resulta que, lonxe de calquera criterio técnico ou filolóxico, abonda con que un apelido exista con grafía castelá (con independencia do seu grao de difusión ou da súa frecuencia de uso) para que a Dirección Xeral considere que non é un apelido especificamente / xenuinamente / propio galego e rexeite o cambio de grafía.

Atopámonos de novo neste caso con interpretacións sumamente restritivas –ou, peor aínda, con criterios erráticos e desiguais– como demostran os seguintes casos de denegación do cambio de grafía: Resolución de 18-4-2001 (*Pascual-Pasqual*); Resolución de 18-4-2001 (*Castañeda-Castanyeda*); Resolución de 24-4-2001 (*Cortés-Cortès*); Resolución de 9-2-2002 (*Español-Espanyol*); Resolución de 22-1-2002 (*Iglesias-Iglésies*, respecto do que di a Dirección Xeral que o que se pretende é a “adaptación gráfica dun apelido castelán ao catalán”); e a Resolución de 2-9-2013 (*Alsina-Alzina*).

Como xa dixemos no apartado anterior, pódese observar que a Dirección Xeral dos Rexistros e do Notariado contradí en moitas destas Resolucións os criterios e exemplos que ela mesma establecera na Instrución de 11-12-1998. Neste sentido cabe preguntarse cal é a diferenza entre os cambios de *Oliveres* por *Oliveras* ou de *Cases* por *Casas*, que a Instrución inclúe dentro do concepto de regularización ortográfica, e o cambio de *Iglésies* por *Iglesias* que foi rexeitado na Resolución de 22-1-2002.

Como excepción a esta orientación restritiva cabe citar a Resolución de 14-10-2004, na que se aceptou o cambio de *Tapias* a *Tapiés* co argumento de que

“esta pretensión debe ser admitida pois, segundo se desprende da documentación achegada, o apelido *Tapias* como *Casas* é catalán, ademais de apelido castelán”.

Finalmente interesa facer unha referencia ao caso singular das solicitudes de adaptación de apelidos casteláns á grafía vasca. Para estes supostos mantén a Dirección Xeral que se pode “inscribir coa grafía éuscara un «apelido vasco»” pero rexeita a inscrición con grafía “éuscara” dun apelido “claramente castelán” (Resolucións de 19-12-2000 e de 16-4-2001).

3) Apelidos equivalentes

Aínda que a Dirección Xeral dos Rexistros e do Notariado non ofrece ningún concepto de “equivalencia” referido aos apelidos, das súas Resolucións parece deducirse que considera como tales aqueles apelidos que teñen distinta forma pero o mesmo significado en castelán e noutra lingua do territorio español. Neses supostos entende a Dirección Xeral que o que se pretende coa petición de cambio é unha “adaptación” ou ben unha “tradución”. En ambos os dous casos rexeita o cambio de apelido cos mesmos argumentos que no grupo anterior, é dicir, que non se trata de apelidos “especificamente” galegos e que a versión castelá do apelido é un “apelido de ampla difusión no territorio español” ou “pertencente ao acervo nacional”.

Esta doutrina aplícase a apelidos patronímicos ou toponímicos como *Martínez-Martíns* (Resolución de 18-2-2005), *Del Riego-Dorrego* (Resolución de 16-9-2010), *López-Llopes* (Resolución de 5-9-2012), *Zaragoza-Saragossa* (Resolución de 21-6-2013), *Villa-Vila* (Resolución de 28-6-2013, que emprega o exótico argumento de que “*Villa* ten orixe nas montañas cántabras, é de uso xeneralizado en todo o territorio español e pertence ao acervo nacional”), *Martínez-Martines* (Resolución de 30-1-2014, que afirma que se trata dun “apelido non catalán senón do acervo nacional”), *Lorenzo-Lourenzo* (Resolución de 17-3-2014) ou *Torrente-Torrent* (Resolución de 23-10-2015).

Un caso singular é o da Resolución de 6-11-2001 que, en relación cos apelidos *Vázquez-Vasques*, argumenta que “son formas ambas permitidas na lingua galega polo que non é precisa regularización” (o interesado acreditaba o uso da forma *Vasques* polos seus antergos).

Finalmente, a heteroxeneidade dos supostos que a Dirección Xeral cualifica como de “tradución” queda de manifesto nos seguintes exemplos:

- *Puente-Ponte*: A Resolución de 7-3-2001 di que o primeiro é un “apelido castelán tan difundido”.
- *Rivera-Ribeira*: A Resolución de 11-12-2002 afirma que “non é un apelido galego, senón un apelido amplamente difundido en todo o territorio español por máis que a súa versión en galego sexa *Ribeira*”, engadindo que só cabe a “corrección gramatical dos apelidos especificamente propios dunha das linguas españolas” e que “o presuposto de feito para a aplicación do precepto é que o apelido que se trata de alterar sexa galego”.
- *De la Cruz-Gurutzea*: A Resolución de 7-10-2013 rexeita o cambio sobre a base de que só cabe a “corrección dos apelidos propios dunha lingua española”.
- *Cabeza-Cabeça*: A Resolución de 3-9-2014 di que o primeiro é un apelido pertencente ao “acervo nacional”.

4. CRÍTICA DO SISTEMA

4.a Crítica da norma

Ao meu xuízo a normativa vixente sofre unha falta de rigor semántico que dificulta a súa interpretación e recta aplicación. Así, nos poucos preceptos que regulamentan esta materia atopamos ata seis conceptos distintos: regularizar, adecuar (gramática ou foneticamente), adaptar (gráfica ou foneticamente) e traducir. A dificultade de delimitar estes seis supostos conduce a unha aplicación francamente caótica da norma.

4.b Crítica dos criterios interpretativos da Dirección Xeral dos Rexistros e do Notariado

A difusión da forma castelá no territorio español, a denominada “pertenza da forma castelá ao acervo nacional”, ou a simple existencia do apelido na lingua castelá (que é o que subxace nas máis das Resolucións da Dirección Xeral) semellan criterios de pouco rigor científico, especialmente se temos en conta a frecuencia coa que no pasado se operaron castelanizacións dos apelidos polos

párrocos, encargados dos Rexistros, ou mesmo polos propios titulares. E iso sen mencionar a concepción política inconsciente que subxace na utilización da palabra “nacional” asociada unicamente á totalidade do Estado español.

Na miña opinión –sempre suxeita a outras máis cualificadas– serían máis razoables, entre outros posibles, os seguintes criterios: 1) aceptar o cambio se hai probas documentais ou testemuñais de que o apelido foi traducido ao castelán; 2) aceptar o cambio mediante proba de presuncións nos casos de formas híbridas que evidencian a lingua da que procede o apelido; 3) dar valor probatorio preferente ás pescudas realizadas con criterios de investigación filolóxica (históricos, xeográficos, evolutivos); e 4) aceptar o cambio gráfico cando a fonética é igual nas dúas linguas.

4.c Proposta *de lege ferenda*

No que respecta ás peticións de cambio de apelido por motivos lingüísticos, opino que á hora de resolver cumpriría primar o criterio de procurar a restitución dos apelidos á súa forma orixinal. O medio de aproximarse no posible a ese obxectivo sería introducir no procedemento de cambio de apelido a perspectiva técnica/científica que non ten a Dirección Xeral dos Rexistros e do Notariado. Con tal fin podería arbitrarse un procedemento único, integrado polos trámites da petición do interesado e, se este non achega algunha proba directa sobre a orixe do apelido, a emisión dun ditame técnico. De entre os ditames técnicos, cabería atribuírlles carácter vinculante aos que procedan de determinadas institucións científicas ou académicas. O xuízo técnico tamén podería incorporarse ao procedemento mediante a elaboración dun documento de consulta por parte dunha institución científica ou académica recoñecida, que fornecese criterios orientadores para unha correcta restitución dos apelidos á súa lingua de orixe, e que fose aceptado formalmente, como referencia de autoridade, pola instancia que resolve.

Rexistro Civil: a súa acomodación ás particularidades lingüísticas propias do galego

Encarna Dasi Dorelle

Antes de realizar unha aproximación á regulación xurídica actual en materia de adecuación ortográfica de nomes e apelidos ó idioma galego, compre efectuar unha referencia, aínda que sexa somera, á evolución desta regulación xurídica, unha regulación xurídica que aparece en épocas relativamente recentes, tendo en conta as circunstancias sociais e políticas existentes con anterioridade.

A

Así, a primeira lei que regula un rexistro civil de xeito unificado e uniforme para todo o territorio nacional foi a **Lei de Rexistro Civil de 13 de decembro de 1870**, que entrou en vigor a partir do ano 1871. A citada lei regula nos seus **artigos 31 e seguintes** a inscrición de nacemento, facendo referencia o **artigo 34.3º** ó nome e apelidos do nacido, que en relación ó nome que non se imporán ó nacido aqueles que sexan extravagantes ou impropios de persoas nin se permitirá tampouco que os apelidos se convertan en nomes.

Art. 34. Para la inscripción del nacimiento en el registro se cumplirán las prescripciones de los artículos 20 y 48 de la ley de Registro civil, con las aclaraciones siguientes:

1. Para expresar la edad, naturaleza, domicilio y profesión u oficio de las personas mencionadas en los números 2.º y 6.º de dicho art. 48, se tendrá presente lo dispuesto en el art. 21 de este reglamento.
2. Para expresar el sexo del recién nacido, se usará de las palabras “un niño” si es varón, y si fuere hembra “una niña”.
- 3.a Cuando el recién nacido no tuviere ya nombre puesto, el declarante que hiciere su presentación manifestará cuál se le ha de poner; pero el encargado del registro no consentirá que se pongan nombres extravagantes ó impropios de personas, ni que se conviertan en nombres los apellidos. Cuando el niño no tenga padres conocidos, el encargado del registro le pondrá un nombre y un apellido usuales que no revelen ni indiquen aquella circunstancia. Si el niño fuere expósito, y entre los objetos hallados

con él hubiere algún escrito que indique su nombre y apellido, ó el deseo de que lleve algunos determinados, se respetará la indicación si no fuese inconveniente.

4. Cuando se presentaren dos niños gemelos, se hará una inscripción para cada uno de ellos, indicando con precisión y exactitud la hora del nacimiento de cada uno, si fuere conocida; si no lo fuere, se expresará así en la inscripción.

5. No se expresarán en las actas de nacimiento, respecto de las personas que en ellas deben ser nombradas, títulos ó distinciones cuya a posesión legal no conste ó no se justifique competentemente en el acto.

Como se pode observar, no devandito artigo non se contén ningunha referencia en relación ó idioma dos nomes ou dos apelidos, polo que a regulación é totalmente neutra desde o punto de vista que aquí nos interesa xa que, en principio, non hai prohibición nin imposición de ningún tipo en canto á lingua empregada para nomear os nacidos.

B

A primeira referencia ó idioma nunha lei do rexistro civil aparece por primeira vez na nova **Lei de Rexistro Civil de 8 de xuño de 1957**, que incorpora unha normativa actualizada e moderna, cuxos **artigos 54 e 55** regulan as cuestións relativas ó nome e apelidos dos inscritos. Así, o **artigo 54** establecía:

en la inscripción se expresará el nombre que se dé al nacido, que debe ser, en su caso, el que se imponga en el bautismo. Tratándose de españoles, los nombres deberán consignarse en castellano.

Quedan prohibidos los nombres extravagantes, impropios de personas, irreverentes o subversivos, así como la conversión en nombre de los apellidos o pseudónimos. También se prohíbe la imposición al nacido del nombre de un hermano, a no ser que hubiere fallecido, o cualquier otro que haga confusa la identificación.

E pola súa parte o artigo 55 sinala:

La filiación legítima o natural determina los apellidos.

Los hijos naturales, reconocidos sólo por el padre, tienen los apellidos por el mismo orden que éste. Los reconocidos sólo por la madre llevarán los dos primeros apellidos de ésta, pudiendo, si así lo desean, invertir su orden.

El encargado del registro impondrá un nombre y unos apellidos de uso corriente al nacido cuya filiación no pueda determinarlos.

A aprobación e vixencia da devandita lei enmárcase no eido do réxime ditatorial franquista sobradamente coñecido por todos, apoiado, entre outras cousas, na unidade indisoluble do estado español, unidade que se pretendía obter a través da posta en práctica de políticas especificamente dirixidas a obter unha uniformidade en tódolos aspectos da vida pública e privada e na totalidade dos territorios integrantes do devandito estado: uniformidade política, económica, social, cultural e, por suposto, relixiosa, ata o punto de que calquera feito diferencial, calquera circunstancia que saíra do que polo réxime se consideraba axeitado ou correcto era vista con recelo e incluso como subversiva ou como oposición ó réxime.

Polo que aquí nos atinxe, a procura desa uniformidade cultural tivo as súas consecuencias directas e inmediatas naqueles territorios onde convivía o castelán con outra lingua propia, como eran Galicia, Cataluña e País Vasco. Esencialmente en Galicia, a posta en práctica de tales políticas tivo o resultado de relegar o idioma galego a un eido estritamente privado, de uso doméstico, inhábil para o trámite de asuntos de relevancia, totalmente afastado dos órganos e institucións públicas e mesmo do ensino, onde incluso se castigaba e perseguía os alumnos que se expresaban en galego intentando impoñer a idea, que aínda hoxe en día se atopa arraigada en determinados eidos, de que o galego é un idioma de paletos, “de gente inculta”.

É precisamente nesas circunstancias onde, como xa se dixo, foi promulgada a Lei de Rexistro Civil antes citada e precisamente neste contexto compréndese a imposición de que os nomes que se dean ós nados deben ser nomes en castelán, quedando descartada así calquera particularidade ou diferenza que puidese existir en determinados territorios respecto doutros.

C

Non ocorreu o mesmo en relación ós apelidos, dado que na citada lei non se contiña a mesma esixencia de que fosen en castelán, a diferenza do que acontecía co nome. Quizais a explicación podería buscarse no feito de impedir que a tradución ó castelán dos apelidos paterno e/ou materno puidese dificultar a

identificación do inscrito como fillo daqueles que aparecían como proxenitores na súa inscrición de nacemento.

Paradoxalmente, a pesar de que a lei non impuña a obriga de que os apelidos tivesen que ser obrigatoriamente traducidos ó castelán, na práctica levouse a cabo de xeito habitual a partir esencialmente do século XVI.

Hoxe en día resulta fundamental o traballo que para inverter este nefasto resultado está realizando a Real Academia Galega, que publicou un libro interesantísimo titulado *Os apelidos en galego. Orientacións para a súa normalización*, que está dispoñible para calquera que desexe botarlle unha ollada na páxina web da Real Academia Galega.

Esta regulación legal de costas ás linguas minoritarias e este afán castelanzador tiña tamén o seu equivalente no caso de nomes e apelidos en lingua estranxeira; así, aínda que non se impoñía a obriga ós estranxeiros de poñer nomes en castelán, si se establecía un mecanismo a través do cal podían adaptar tanto o nome coma os apelidos ó castelán. Deste xeito, o citado artigo no parágrafo quinto sinalaba:

El juez de primera instancia puede autorizar, previo expediente:

Quinto. La traducción de nombre extranjero o adecuación gráfica al español de la fonética de apellidos también extranjeros.

Pois ben, atopámonos, polo tanto, ata o de agora, cunha lexislación de rexistro civil que se enmarca no eido desa política especificamente dirixida a facer desaparecer calquera feito diferencial e que regula de costas á existencia de calquera outro idioma que non sexa o castelán.

D

Así as cousas, a promulgación do texto constitucional de 1978 provocou un profundísimo cambio normativo en tódolos eidos, incluído o do Rexistro Civil, e mesmo antes da promulgación do texto constitucional, aprobouse unha Lei de reforma da Lei de Rexistro Civil de 1957, concretamente a **Lei 17 de 1977 de 4 de xaneiro** sobre reforma do **artigo 54 da Lei de Rexistro Civil**. A *exposición de motivos* da citada lei de 1957 especificamente sinala:

El artículo cincuenta y cuatro de la Ley del Registro Civil estableció la necesidad de que los nombres propios de españoles se consignaran en castellano. Esta regla pugna con el hondo sentir popular de los naturales de distintas regiones españolas, que se ven privados de la posibilidad de que los nombres propios en su lengua vernácula sirvan, dentro y fuera de la familia, como signo oficial de identificación de la persona.

La presente ley tiene la finalidad de corregir esta situación, atendiendo, de un lado, al hecho cierto de que la libertad en la imposición de nombres no debe tener, en principio, otros límites que los exigidos por el respeto a la dignidad de la propia persona, y procurando, de otro lado, amparar y fomentar el uso de las diversas lenguas españolas, ya que todas ellas forman parte del fondo autóctono popular de nuestra nación.

Asemade, o artigo primeiro da mesma lei sinalaba:

El párrafo primero del artículo cincuenta y cuatro de la vigente Ley del Registro Civil, de ocho de junio de mil novecientos cincuenta y siete, quedará redactado en la siguiente forma: “en la inscripción se expresará el nombre que se dé al nacido. Tratándose de españoles, los nombres deberán consignarse en alguna de las lenguas españolas”.

Así que por primeira vez, por mor desta reforma, reconécese de xeito expreso o dereito dos pais a poñer ós seus fillos un nome en calquera das linguas do estado español; iso si, tratándose de españois parece que se prohíbe o emprego de nomes en idiomas estranxeiros.

Pola súa parte, o artigo segundo expresa:

a petición del interesado o de su representante legal, el encargado del registro sustituirá el nombre propio, impuesto con anterioridad a la vigencia de la presente ley, por su equivalente onomástico en cualquiera de las lenguas españolas. La sustitución será gratuita para los interesados.

Pois ben, como se pode observar a partir da entrada en vigor da reforma, ó día seguinte da súa publicación no BOE, os pais poden poñer ós seus fillos nomes en galego e en calquera das outras linguas existentes no territorio español e ademais, os xa inscritos poden, a través da correspondente solicitude ante o encargado do Rexistro Civil do seu domicilio, solicitar a substitución do nome propio polo seu equivalente onomástico en calquera das linguas españolas.

Agora ben, en contra do que puidese parecer, esta reforma resultou insuficiente, por canto, se ben permitía ós xa inscritos substituír o seu nome polo equivalente onomástico correspondente, non permitía esta mesma opción ós

nacidos e, polo tanto, inscritos, despois da entrada en vigor da reforma, quizais porque nese momento o que se pretendía era corrixir a inxustiza que podía supor que os pais que así o desexaban non puidesen poñer nomes en galego, catalán ou vasco ós seus fillos, dado que esa lexislación reformada non o permitía, e, en relación ós nados e inscritos con posterioridade á reforma, a recente liberdade recoñecida ós pais para impoñeren nomes nas diferentes linguas parecía que non facía preciso que os inscritos puidesen contar tamén coa posibilidade de cambiar o nome ó chegar á emancipación ou maioría de idade.

Asemade, esta reforma deixa de lado a cuestión relativa ós apelidos e á posibilidade de que se puidese corrixir a castelanización de apelidos para volvelos á súa orixe ortográfica. Nada se di en relación a esta cuestión.

E, por outra banda, segue mantendo a obriga de que os fillos de españois se chamen con nomes propios de calquera das linguas oficiais do estado, excluindo o emprego de nomes estranxeiros.

E

Imos ter que esperar ata o ano 1999, ano en que se aproba a **lei 40/1999 de 5 de novembro**, sobre nome e apelidos e orde dos mesmos. Esta lei introduce modificacións nesta materia, en relación ós apelidos e orde dos mesmos, intentado suprimir así calquera fenda de discriminación por razón de sexo que puidese quedar neste tema para dar estrito cumprimento ó principio constitucional de igualdade previsto no artigo 14 do texto constitucional, reformándose o **artigo 109 do Código Civil** e os **artigos 54 e 55 da Lei de Rexistro Civil** e, polo que aquí nos atinxe, o **artigo 54** quedou redactado así:

En la inscripción se expresará el nombre que se da al nacido, si bien no podrá consignarse más de un nombre compuesto, ni más de dos simples.

Quedan prohibidos los nombres que objetivamente perjudiquen a la persona, así como los diminutivos o variantes familiares y coloquiales que no hayan alcanzado sustantividad, los que hagan confusa la identificación y los que induzcan en su conjunto a error en cuanto al sexo.

No puede imponerse al nacido nombre que ostente uno de sus hermanos, a no ser que hubiera fallecido, así como tampoco su traducción usual a otra lengua.

A petición del interesado o de su representante legal, el encargado del registro sustituirá el nombre propio de aquél por su equivalente onomástico en cualquiera de las lenguas españolas.

E o **artigo 55** desde a devandita reforma sinala:

La filiación determina los apellidos.

En los supuestos de nacimiento con una sola filiación reconocida, ésta determina los apellidos, pudiendo el progenitor que reconozca su condición de tal determinar, al tiempo de la inscripción, el orden de los apellidos.

El orden de los apellidos establecido para la primera inscripción de nacimiento determina el orden para la inscripción de los posteriores nacimientos con idéntica filiación.

Alcanzada la mayoría de edad, se podrá solicitar la alteración del orden de los apellidos.

El encargado del registro impondrá un nombre y unos apellidos de uso corriente al nacido cuya filiación no pueda determinarlos.

El encargado del registro, a petición del interesado o de su representante legal, procederá a regularizar ortográficamente los apellidos cuando la forma inscrita en el registro no se adecue a la gramática y fonética de la lengua española correspondiente.

Como podemos observar, a partir deste momento xa non se fai referencia ningunha á lingua na que teñen que constar os nomes dos inscritos, polo que existe liberdade en relación a esta cuestión para empregar calquera das linguas oficiais do estado español e incluso un idioma estranxeiro, volvendo así unha regulación neutra, sen imposicións nin prohibicións, como acontecía na primeira Lei de Rexistro Civil de 1870. Absoluta liberdade, polo tanto, para escoller os nomes... agás, claro está, que estes fosen atentatorios contra a dignidade da persoa ou inducisen a erro sobre o sexo do recién nacido.

Asemade, permítese xa que calquera inscrito poida solicitar a substitución do nome en castelán polo equivalente onomástico de calquera das linguas do estado español, e ademais, permítese tamén que calquera inscrito, sen límite temporal de ningún tipo, poida solicitar a adecuación ortográfica ou fonética dos seus apelidos a calquera das linguas oficiais.

A regulación legal establecida por mor da citada lei permanece vixente ata a entrada en vigor da nova **Lei de Rexistro Civil 20/2011 de 21 de xullo** que recolle unha regulación semellante á anteriormente examinada. Así, o **artigo 50 no parágrafo cuarto** sinala:

A petición del interesado o de su representante legal, el encargado del registro sustituirá el nombre propio de aquél por su equivalente en cualquiera de las lenguas españolas.

Pola súa parte, o artigo 53.1.4º establece:

el encargado puede, mediante declaración de voluntad del interesado, autorizar el cambio de apellidos en los casos siguientes:

4º. La regularización ortográfica de los apellidos a la lengua española correspondiente y la adecuación gráfica al español de la fonética de apellidos también extranjeros.

Por outra banda, esta nova lei avanza un pouco máis en toda esta materia por canto no seu artigo 37 sinala:

Los ciudadanos que insten la inscripción de un hecho o acto en el Registro Civil, podrán solicitar que la misma se practique en cualquiera de las lenguas oficiales del lugar donde radique la Oficina General del Registro Civil.

Pois polo de agora así están as cousas: calquera inscrito pode solicitar a substitución do seu nome polo equivalente onomástico correspondente e tamén calquera inscrito pode solicitar a adecuación dos seus apelidos ás particularidades lingüísticas de calquera das linguas oficiais do estado español, en calquera momento, sen límite de tempo e sen que sexa preciso alegar ningunha causa ou xustificar o uso habitual dese nome ou apelidos na súa vida cotiá, a diferenza do que acontece cando o que se pretende é un simple cambio de nome, onde si hai que realizar esta xustificación.

O procedemento para poder exercer tales dereitos tramítase nos xulgados con competencia en materia de Rexistro Civil cabeceira de partido, en tanto en canto non entren en vigor as disposicións contidas na nova Lei de Rexistro Civil de 2011 relativas a esta materia, e a competencia territorial determínase polo domicilio do interesado.

Así, todos aqueles que residan nun determinado partido xudicial deberán dirixirse ó xulgado cabeceira de partido que teña atribuídas as funcións de Rexistro Civil. Agora ben, para facilitar o acceso ó rexistro e á tramitación destes e doutros asuntos relacionados co Rexistro Civil, o xulgado de paz máis próximo ó domicilio do interesado tamén recolle solicitudes e documentación e, mesmo antes de presentar a solicitude, dá información cumprida dos trámites necesarios e da documentación que se ten que presentar. Neste eido, o xulgado correspondente actúa

como órgano administrativo e non xurisdiccional, ata o punto de que as resolucións que se ditan resolvendo un expediente, aínda que adoptan ter a forma de auto, son recorribles ante a Dirección xeral dos rexistros e do notariado, órgano este puramente administrativo, no prazo de 15 días.

A tramitación é ben sinxela, e a documentación que hai que presentar tamén: basta con acompañar coa solicitude unha certificación literal de nacemento e documentación acreditativa do equivalente onomástico que se pretende facer constar no Rexistro ou a da corrección ortográfica ou fonética que se pretende realizar no apelido ou apelidos. Non se esixe a presentación de documentos concretos e específicos e na práctica adoita ser habitual presentar un certificado emitido pola Real Academia Galega no cal se fan constar as circunstancias mencionadas.

O paso seguinte é o traslado do expediente ó ministerio fiscal para informe e a continuación pasa o expediente á mesa do encargado ou encargada do Rexistro para resolver.

Na práctica, a pesar da facilidade procedimental para realizar este trámite, son moi poucos os expedientes que se tramitan neste sentido. E son tamén minoritarios os pais que optan por poñer ós seus fillos nomes en galego.

Segundo o Instituto Galego de Estatística, no ano 2015 no ranking de nomes preferidos en Galicia, para os nenos, aparece no número 15 Brais, no número 17 Iago, 18 Xoel e 19 Antón, e no caso das nenas aparece no nº1 Noa... e no 13 e 14 Uxía e Sabela...

Despréndese, polo tanto, que queda moito camiño por percorrer pero tamén hai que ser optimistas porque, cando menos, no camiño estamos....

II

Aspectos lingüísticos: grao de conservación e de deturpación no corpus moderno. Criterios para a restitución das formas normalizadas

Apelidos galegos, continuidade e alteración na transmisión /
/ GONZALO NAVAZA

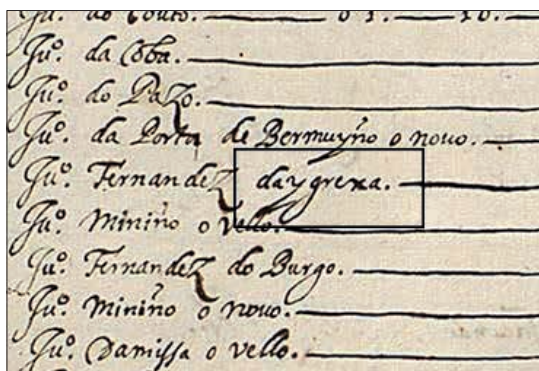
O *Dicionario dos apelidos galegos* e a restitución das formas galegas /
/ ANA ISABEL BOULLÓN AGRELO

Apelidos galegos, continuidade e alteración na transmisión

Gonzalo Navaza

Vou expoñer aquí algúns exemplos de particularidades na tradición escrita dos apelidos galegos e das alteracións que puideron experimentar na súa forma e grafía antes da creación do Rexistro Civil, na década de 1870, que fixou e regularizou os apelidos e a súa transmisión.

Para o estudo da onomástica familiar galega entre os séculos XVI e XIX de momento non dispoñemos de ferramentas informáticas comparables ás que temos para o estudo da onomástica medieval, coma o CODOLGA ou o TMILG, e só unha boa base de datos con atestacións onomásticas dese período permitirá coñecer con máis precisión cada pormenor da transmisión dos apelidos. En tanto, algúns arquivos ofrecen acceso a moita documentación manuscrita en reprodución fotográfica a través de internet, como o Arquivo da Catedral de Santiago, o Arquivo Histórico Universitario, o Arquivo do Reino de Galicia, agora integrado en *Galiciana*, ou o portal PARES do Ministerio de Cultura español. Como os buscadores só operan sobre os resumos ou rexestos, non sobre todo o texto do documento manuscrito, resulta menos operativa esa inmensa cantidade de documentación. Para o asunto que nos ocupa, o que se refire á transmisión dos apelidos de xeración en xeración, a fonte máis importante son sen dúbida os libros de bautizados parroquiais, que tamén son fonte imprescindible para calquera estudo xenealóxico. O día que dispoñamos de cómodo acceso a través de internet aos libros parroquiais, hoxe repartidos entre os arquivos diocesanos e as parroquias, poderemos coñecer con máis pormenor casos coma

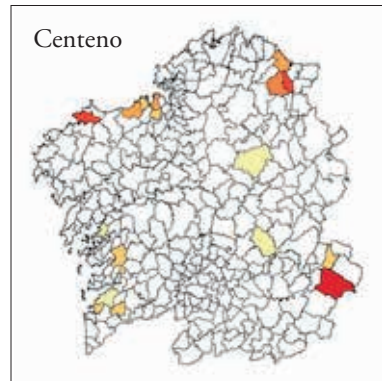
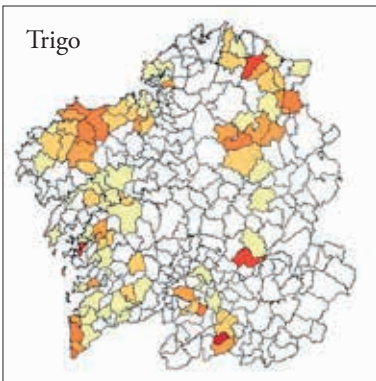
Mosteiro de Santa María de Oia. "Memorial cobrador de panera para el año 1626". Arquivo Histórico Nacional.

os que imos tratar aquí e asignarlles unha cronoloxía máis exacta ás alteracións. En Portugal comezaron a poñer en internet a dixitalización dos libros parroquiais (<http://tombo.pt/>) e sería moi desexable podermos facer o mesmo cos galegos. Da documentación manuscrita dispoñible, son moi útiles os libros de rendas, foros e apeos dos mosteiros galegos que nos ofrece o portal PARES, ou simplemente os seus índices, que polo regular son unha relación dos foreiros por orde alfabética dos seus nomes ou dos topónimos que identifican o foro. A orde alfabética desas relacións de foreiros e en xeral de calquera lista de persoas (por exemplo o *Vecindario* do Catastro de Ensenada) adoita facerse non polos apelidos senón polos nomes de pía.

1. FLEXIÓN DE XÉNERO

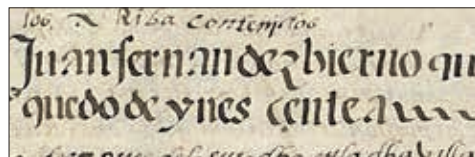
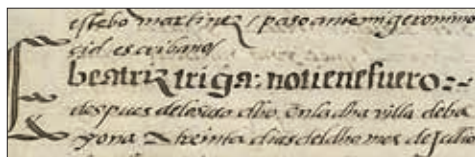
A flexión de xénero para acomodarse ao sexo do portador é un dos trazos formais característicos dos apelidos pertencentes á clase dos sobrenomes, a diferenza dos patronímicos e os toponímicos, que constituían formas fixas. Sirvan para ilustrar esa flexión exemplos onde se rexistra no mesmo documento a forma masculina e feminina: *Pedro Gago - María Gaga*, ano 1656; *Cristovo Preto y Ana Preta* ano 1668; *Gregorio Crespo y su hixa Librada Crespa*, ano 1702; *Inés Mourina [...]* *madre que fue de Matías Mourino*, ano 1702. O Rexistro Civil fixou a forma masculina como denominación oficial, pero na lingua popular sobreviviu a flexión.

Nos mapas vemos a distribución actual dos apelidos *Trigo* e *Centeno*, dous sobrenomes referidos á actividade económica ou laboral dos portadores. Non sabemos se noutras áreas xeográficas responden exactamente á mesma motivación,

pero os exemplos recollidos na documentación de Santa María de Oia e da Colexiata de Baiona que podemos ver en PARES fan sospeitar que eses sobrenomes no Val de Miñor fan referencia á especie en que os portadores pagaban as rendas e os foros ao mosteiro e ao cabido. Non é insólito este uso dun substantivo singular cun valor equivalente aos sobrenomes de oficio ou profesión (cf. *Oleiro - Cacharro, Cacharrón; Ferreiro - Ferro, Ferrón*), comunmente sen preposición, aínda que tamén hai exemplos con preposición: *Felipe das Uvas, Gregorio do Gando* (deste último só sobrevive a forma *Ogando*, con perda da preposición e aglutinación do artigo). *Centeo* foi castellanizado como *Centeno* e non rexistramos ningún exemplo coa forma galega no censo actual.

Tanto de *Centeo* coma de *Trigo* posuímos numerosas atestacións que exemplifican a flexión de xénero: vemos na imaxes un exemplo do emprego feminino de cada un destes sobrenomes: *Beatriz Triga no tiene fuero*, lemos no primeiro (ano 1557); e no segundo, da mesma data: *Juan Fernández hierno que quedo de Ynés Çentea*.

Colexiata de Santa María de Baiona. “Apeo viejo de los bienes de la colegiata de Bayona”, 1557. Arquivo Histórico Nacional.

A flexión de xénero permite identificar como sobrenomes algúns apelidos de orixe escura, como *Caramés*, que en ocasións se rexistra como *Caramesa* aplicado a portadores femininos, como no caso de María Caramesa, panadeira a. 1752 CME Quintillán (Forcarei).

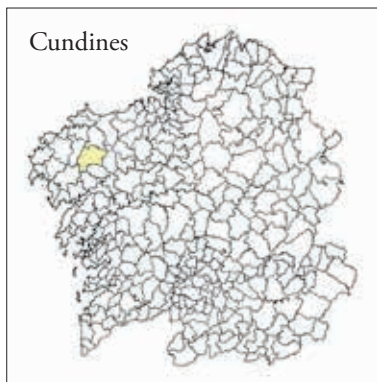
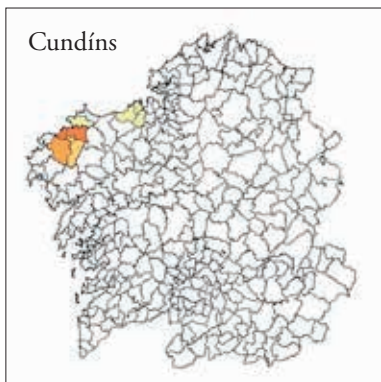
En casos excepcionais un apelido de orixe toponímica experimenta flexión de xénero. Sírvanos de exemplo o apelido *Magdaleno*, que se rexistra na actualidade maioritariamente nos concellos do Morrazo, e que ten a súa orixe no topónimo *A Madalena*, na parroquia de Darbo, Cangas. Antes do século XIX rexístrase habitualmente precedido de preposición: *Pedro da Madalena, Bras da Madalena, Alicia da Magdalena, Amaro da Magdalena*... Menos habitual é a variante *Madanela*, máis popular, que non obstante é a que se rexistra na relación

de vítimas do saqueo de Cangas: *Maria de Madanela, le mataron de un balasso de mosquete* (Bernardo Barreiro, *Galicia Diplomática* 2, 1882).

2. TOPÓNIMO E APELIDO TOPONÍMICO ANTE A DETURPACIÓN CASTELANIZANTE

Os procesos de castelanización afectaron á onomástica familiar e á toponimia, pero mentres na toponimia a forma castelanizada só tivo un uso parcial, o propio sistema de transmisión provocou que as formas castelanizadas dos apelidos se convertesen practicamente en exclusivas. Todos temos noticia ou coñecemos casos de convivencia da forma castelanizada, oficial, coa forma galega usada na fala: *Antonio de Outeiro* ou *Manolo Meixomín*, por exemplo, levan no documento de identidade os apelidos escritos como *Otero* ou *Meijomín*. Pero en moitos casos os portadores dun apelido galego castelanizado non coñecen outra variante do seu apelido distinta da que portan. Cando se trata de apelidos toponímicos, a maior ou menor vitalidade da castelanización do topónimo condiciona tamén a do apelido. Así, nos arredores da parroquia de Saiáns, en Vigo, que desde o século XVI se rexistra maioritariamente coa forma castelanizada *Sayanes*, o apelido correspondente tamén se rexistra como *Saiáns*; pola contra, na parroquia homónima de Moraña, onde tivo moita máis vitalidade o topónimo coa súa forma galega (chegou como *Saiáns* aos nomenclátors do século XX) no seu uso como apelido tamén se rexistra comunmente como *de Saiáns* ata o século XIX, como Gregorio de Saiáns e Francisco de Saiáns a. 1752 CME Peñafflor.

Cremos que exemplifican esta dependencia do topónimo nas formas castelanizadas os apelidos relativos a *Cundíns*, parroquia e lugar do concello de Cabana de Bergantiños. Nas atestacións que coñecemos desde o século XV ao XIX o topónimo rexístrase coa forma galega (*Cundíns*), pero nos apelidos correspondentes alterna coa forma castelanizada *Cundines* e *Condines*. O topónimo aparentemente non foi castelanizado (o mesmo que ocorre co mencionado *Saiáns* de Moraña, este chegou sen castelanización, como *Cundíns*, ata os nomenclátors do século XX). Cando a instauración do Rexistro Civil fixou o apelido, nas proximidades do foco de expansión (en Bergantiños) regularizouse segundo o topónimo que lle deu orixe, mentres que as formas castelanizadas se dan en áreas algo máis afastadas (en Xallas e en Santiago).

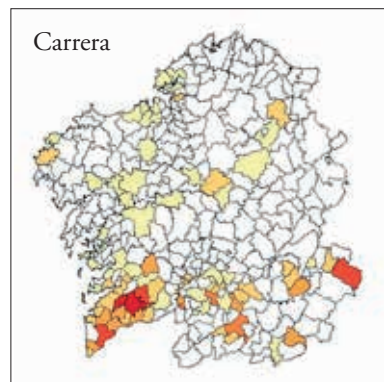
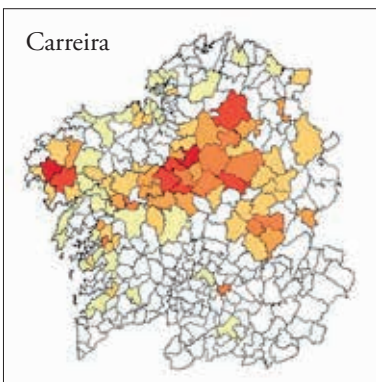
Noutras ocasións temos exemplos do caso contrario: un topónimo que só sobrevive castelanizado pero que na súa forma orixinaria orixinou no pasado un apelido que sobrevive sen castelanización. É exemplo disto o apelido topónimo orixinado na parroquia que hoxe figura no *Nomenclátor* como *Luneda*, concello da Caniza. O seu nome tradicional era *Lueda* / *Loeda*, pero a intensa castelanización da toponimia que se deu no século XVII nas áreas próximas á fronteira portuguesa acabou por impoñer a forma castelanizada (hoxe temos constancia de que o nome galego sobreviviu na fala das inmediacións). Ten paralelo en dous topónimos ourensáns: no nome da parroquia de *Loeda*, en Piñor, e mais nun *Lueda* en Bande. Para interpretar a distribución xeográfica do apelido *Loeda* debemos ter en conta esas tres posibles orixes alternativas, pero a documentación do mosteiro de Melón garante que os *Lueda* de Ribadavia e do Ribeiro son orixinarios da parroquia hoxe chamada *Luneda*. Se no exemplo de *Cundíns* podemos interpretar que os *Cundines* responden a migracións anteriores ao Rexistro Civil, aquí temos certeza de que os *Lueda-Loeda* do Ribeiro deixaran a súa terra orixinaria antes do XVI (pola documentación de Melón, que o confirma, sabemos que foi xa na Idade Media).

3. XEOGRAFÍA DAS DETURPACIÓNS CASTELANIZANTES

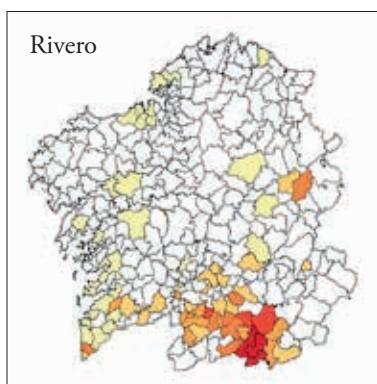
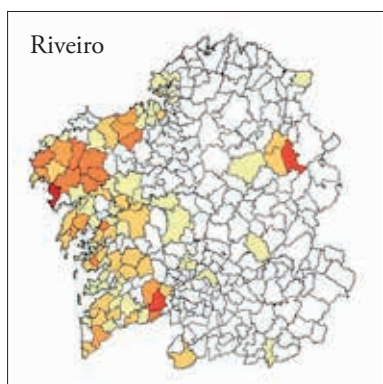
No apartado precedente fixen referencia a que a castelanización dos apelidos semellaba ser máis acusada en áreas fronteirizas con Portugal. Por diferentes indicios cremos que na segunda metade do século XVII, isto é, despois de que Portugal recuperase a independencia, o proceso de castelanización dos apelidos e os topónimos se volveu máis intenso. Non foi alleo a ese proceso o clero das dioceses de Ourense e de Tui, e non deixa de ser significativo que o microtopónimo que identifica as propiedades do párroco sexa no territorio da diocese ourensá un hipercastelanismo: *O Diestro, Os Diestros* (cando en áreas de Castela é *El Dextro, Los Dextros*). Iso en Ourense, porque o correspondente na diocese tudense é *O Igrexario (O Iglesiasario)*.

Cremos significativos deste grao máis intenso de castelanización algúns apelidos que noutras áreas galegas sobreviviron sen alteración e que en áreas meridionais están castelanizados. Por exemplo, o formado a partir do topónimo viario *Carreira* ou *A Carreira*. No mapa do PTG¹ vemos representada a presenza deste topónimo no territorio galego e a alta densidade que rexistra no sur (EH refírese a “entidades habitadas”, susceptibles de orixinar un apelido toponímico). Nos mapas da *Cartografía dos Apelidos Galegos* vemos a distribución dos correspondentes apelidos. A forma *Carreira* está significativamente ausente das zonas meridionais, especialmente da área ourensá. Complementariamente, nesas áreas ten presenza especial a forma castelanizada *Carrera*, que noutras áreas de Galicia está menos representada.

1 Disponible en <http://toponimia.xunta.es/Buscador>, lema “Carreira”.

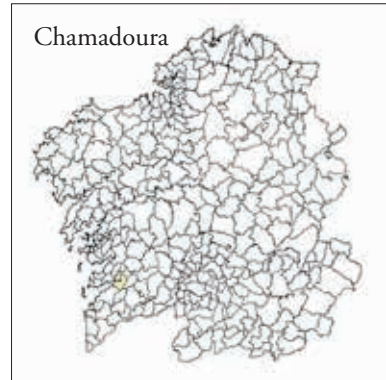
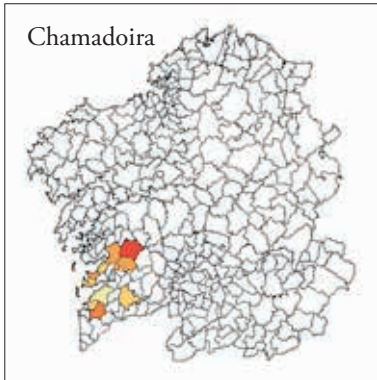
Parece tamén significativa a distribución das variantes do apelido formado a partir de topónimos (*O*) *Ribeiro*. As maioritarias son *Riveiro* e *Rivero*, ambas con <v> non etimolóxico, a segunda con redución castelanizante do ditongo decrecente; excluímos intencionadamente *Ribeiro*, que convive en áreas meridionais con *Rivero* e que en alta proporción podería ser de orixe portuguesa. A forma co ditongo -ei- non ten presenza significativa en áreas ourensás, onde ocupa o seu lugar a forma castelanizada sen ditongo.

4. ALTERACIÓNS DE APELIDOS TOPONÍMICOS POR ACOMODACIÓN A SOLUCIÓNS DIALECTAIS

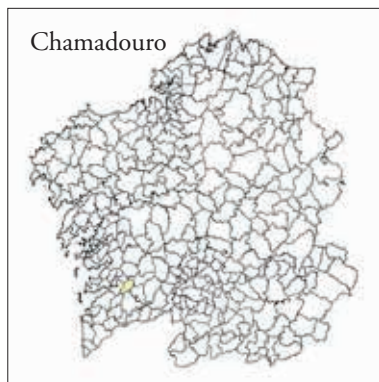
Nos trazos fonéticos ou morfolóxicos que varían segundo a área xeográfica, os apelidos toponímicos ofrecen as solucións dialectais propias do topónimo orixinario. *Vilarchán* e *Vilarchao* son dous apelidos toponímicos diferentes, nados en áreas xeográficas diferentes, aínda que os topónimos que os orixinan remontan a un mesmo étimo. Non me vou ocupar aquí desas variantes nos apelidos toponímicos que responden á localización xeográfica dos topónimos que os produciron, senón á cuestión das posibles alteracións que puido experimentar un apelido lonxe do topónimo que o orixina para acomodarse ás características lingüísticas do novo lugar. Trátase de migracións antigas, polo regular, xa consolidadas no século XVIII, segundo podemos confirmar no Catastro de Ensenada. Traio como o exemplo o apelido *Chamadoira*, orixinario do lugar homónimo do concello de Cerdedo, que constitúe un *unicum* toponímico e parece conter o

resultado dun étimo latino CLAMATORIAM. O resultado común galego do sufixo latino ORIU, ORIA é *oiro, oira*, pero na área tudense o resultado é *ouro, oura*, coma no portugués.

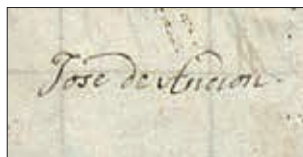
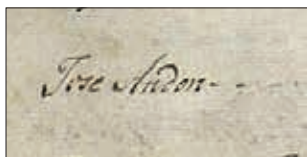
Como o foco de expansión do apelido está no sudoeste de Terra de Montes, preto da isoglosa que separa as solucións *oira / oura*, identificable coa estrema entre as dioceses de Santiago e Tui, algúns *Chamadoira* que se desprazaron ao sur de Ponte Sampaio acabaron alterando o seu apelido para adaptalo ás características da fala local, o que explica que no concello de Redondela se rexistre, á beira da forma *Chamadoira*, unha variante minoritaria co ditongo en *ou*, *Chamadoura* (cf. formas coma *Pousadouro* na toponimia dese concello). O fenómeno que vimos atrás ao referirnos ao apelido *Magdaleno*, onde un apelido toponímico en *a* interpretado como forma flexiva feminina acabou xerando un masculino secundario, produciuse tamén neste apelido, o que explica a forma *Chamadoiro*, que tamén conta cunha variante adaptada á dialectoloxía da área tudense, *Chamadouro*, como vemos nos mapas (usamos a versión do censo completo da *Cartografía dos Apelidos Galegos*, de aí que non figure no mapa o número de portadores).

Sestaio é o nome dun lugar e parroquia do concello de Muros. Deu orixe a un apelido toponímico que se rexistra hoxe coas variantes gráficas *Sestaio*, *Sestayo* e *Sestallo*. No Morrazo rexístrase *Sestay* (o apelido do toponimista Iván Sestay), con perda da vogal final, mais que sen dúbida tamén ten orixe remota en Muros.

5. ALTERACIÓNS CONDICIONADAS POR UN APELIDO SEMELLANTE

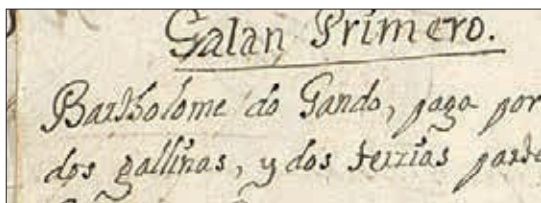
Às veces un apelido puido alterarse por unha falsa identificación cun apelido semellante. O exemplo que ilustra este fenómeno é un apelido *Andión*, que rexistramos na comarca de Terra de Montes, e que non obstante ten orixe nun lugar chamado *Andón*, concello de Forcarei. Antes do século XVIII atopamos *Andón* na documentación da zona: *Francisco de Andón* 1622, *Andrea de Andón*, 1654, *Melchor de Andón*, ano 1654. Existe un apelido toponímico *Andión* (é o nome dun lugar no concello lugués de Pol), probablemente non exclusivo de Galicia, pois tamén existe *Andión* no País Vasco, que acabou condicionando a transmisión de *Andón*, alterado en *Andión*. Na actualidade, nos concellos de Terra de Montes non sobreviviu a forma *Andón*, e só se rexistra a alterada.

Mosteiro de Santa María de Aciveiro. “Memorial cobrador de foros en diferentes feligresías”, 1818-1823. Arquivo Histórico Nacional.

6. PERDA DE PREPOSICIÓN E PLURAIS SECUNDARIOS EN APELIDOS TOPONÍMICOS

En principio todos os apelidos toponímicos ían precedidos da preposición *de*, que na maior parte dos casos desaparece, cando non quedou aglutinada co apelido propiamente dito (*Dacuña, Dacosta, Docampo* etc.). Se o topónimo levaba artigo, é este o que pode quedar aglutinado tras a perda da preposición: *Acosta,*

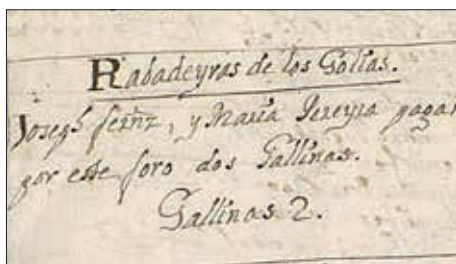
Mosteiro de Santa María de Aciveiro. “Memorial cobrador de censos y pastos de montes y yeguas en diferentes feligresías”, 1728-1730. Arquivo Histórico Nacional.

Acuña, Ocampo, como acontece noutros apelidos non toponímicos precedidos de preposición (*do Gando > Ogando*), solución que parece vir condicionada por grafías como *De Acuña, De Ogando* (cf. *Vasco da Ponte / Vasco de Aponte*). A perda do nexo preposicional pode responder a múltiples razóns. Unhas son me-

ramente combinatorias, cando conflúen dous apelidos precedidos do nexo (pode servirnos de exemplo o nome de Rosalía, que asina como *Rosalía de Castro* pero cando utiliza a referencia ao apelido do seu home non emprega a preposición no primeiro apelido: *Rosalía Castro de Murguía*). Noutras ocasións a presenza ou ausencia de preposición parece vir condicionada polo lugar de residencia do portador. Na parroquia de Couso, en Gondomar, os lugares chamados *A Torre* e *O Penedo* xeraron os correspondentes apelidos toponímicos: *Estevan do Penedo, vezino del lugar do Penedo* 1686, *Juan do Penedo* 1686, *Ambrosio da Torre, vezino del lugar de la Torre* 1752, *Joseph da Torre* 1752. En exemplos como *Estevan do Penedo, vezino del lugar do Penedo* 1686 e *Gregorio Penedo* 1711 (posiblemente fillo do anterior), o emprego da forma sen preposición parece vir condicionada polo feito de que este Gregorio xa non reside no lugar do Penedo, senón noutra aldea da parroquia (en 1716: *Gregorio Penedo vecino da Bacaría*).

En datas relativamente tardías, no século XVIII e no XIX, é probable que nalgún caso os escribáns percibisen a preposición como unha marca de clase, como acontece nalgúns linguas, pois chama a atención que, por exemplo no libro do *Vecindario* do Catastro de Ensenada da Coruña, se mencionen con frecuencia sen preposición os apelidos de traballadores e artesáns mentres o mesmo

apelido se rexistra con preposición para os fidalgos. O fenómeno que me interesa sinalar aquí é que ás veces a desaparición da preposición dá lugar a unha forma plural secundaria do apelido. Doutrous plurais secundarios podemos encontrar numerosos exemplos na documentación histórica: unha familia que paga rendas a Aciveiro en Cervaña (Silleda) no século XVII aparece co apelido *Costoia* (orixinario de calquera dos dous lugares chamados *Costoia* no concello de Silleda, nas parroquias de Silleda e Siador) precedido de preposición (*Antonio de Costoia* 1671, *Pedro Costoya* 1688, *Pedro de Costoia* 1689, *Sebastián Custoya* 1689), pero en datas posteriores atopamos os foreiros das mesmas propiedades con ese apelido (supomos que correspondente á mesma familia, pois son foros e rendas “a varias voces”) pero sen preposición e en plural: *Pedro Custoias* 1711, *Gaspar Costoyas* 1732, *Pedro Custoyas* 1762. O plural serve para denominar a familia en conxunto, e así na documentación vemos con frecuencia denominacións como “foro de los Salgados”, “los Ferreiros”, “los Golías”, “foro de los Colmeiros” para referirse a familias apelidadas *Salgado*, *Ferreiro*, *Golías* (ou *Gulías*; é o nome do xigante bíblico, usado como sobrenome para denominar persoas moi corpulentas) ou *Colmeiro*.

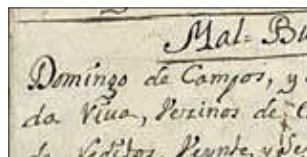
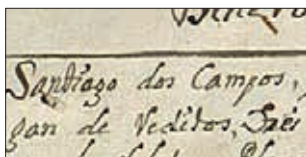

Mosteiro de Santa María de Aciveiro. “Memorial cobrador de censos y pastos de montes y yeguas en diferentes feligresías”, 1728-1730. Arquivo Histórico Nacional.

Na mesma documentación de Aciveiro podemos seguir a alteración dun apelido *Do Campo*, en Beariz, ao longo dos séculos XVII e XVIII: rexístramolo primeiro con esa forma, posteriormente cun plural *Dos Campos*, logo *De Campos*, sen artigo, e finalmente *Campos*, sen preposición.

Na mencionada parroquia de Couso, en Gondomar, o apelido orixinario do lugar da Torre, que ata o XVIII se rexistra en singular e precedido de preposición (*da Torre*), desde o XIX só o documentamos sen preposición e na forma do plural: *Francisco Torres, vecino de San Christovo* 1816, *Joseph Torres* 1823 etc. Na

mesma parroquia, o apelido dun *Pascual da Fonte* 1734 parece ser o mesmo ca o *Fuentes* que rexistramos en datas posteriores.

Mosteiro de Santa María de Aciveiro. “Memorial cobrador de censos y pastos de montes y yeguas en diferentes feligresías”, 1728-1730. Arquivo Histórico Nacional.

Observamos unha alteración equivalente nun apelido *da Riva, de Arriva, de Arriba, darriba* que se rexistra na documentación de Aciveiro e que identificamos co apelido *Rivas (Ribas)* actual do concello de Forcarei e arredores. Segundo a mesma alteración, os apelidos *Costa, Acosta* e *Dacosta* e mais *Vila, Davila, Da Vila* das freguesías do Val de Fragoso, en Vigo, semellan ter unha orixe toponímica común con *Costas* e *Vilas* da mesma área, os cales podemos interpretar como plurais secundarios. Algún deles xa se documenta na idade Media: no TMILG encontramos *Pedro Domínguez dito Costas*, ano 1288; *Affonso Costas*, ano 1234... etc.

O Dicionario dos apelidos galegos **e a restitución das formas galegas**

Ana Isabel Boullón Agrelo

O PROXECTO DO *DICIONARIO DOS APELIDOS GALEGOS*

O *Dicionario dos apelidos galegos* (en diante, DAG) é un proxecto de investigación que está sendo levado a cabo por Ana Boullón, Luz Méndez, Gonzalo Navaza e Antón Palacio, todos eles membros do Seminario de Onomástica da Real Academia Galega. Este proxecto foi obxecto dun convenio entre a Real Academia Galega e o Instituto da Lingua Galega entre os anos 2010 e 2015, e isto permitiu contar con persoal en formación durante esa tempada¹, o que contribuíu eficazmente ó mantemento das bases onomásticas da Sección de Onomástica do Instituto da Lingua Galega, á recadación de datos históricos e doutros elementos que se inclúen na redacción das entradas.

O corpus de que se parte é o Censo de Poboación de Galicia do Instituto Nacional de Estadística (Madrid), do ano 2001, que fora proporcionado á Real Academia Galega e que, tras un convenio co Instituto da Lingua Galega², serviu para confeccionar a ferramenta *Cartografía dos Apelidos de Galicia* (CAG, posta en liña en 2006, co gallo do centenario da Real Academia Galega), onde se visualiza a distribución dos apelidos de Galicia nos concellos, en datos proporcionais e absolutos, mediante distinta densidade de cores, e en relación a cada concello ou a toda a poboación de Galicia. Os datos numéricos deste censo son os utilizados no DAG, despois de diversas operacións.

En primeiro lugar, a base de datos proporcionada constaba coa información dos apelidos segregada, segundo foran primeiros ou segundos. Dado que o

1 Gonzalo Hermo González (2011-2013), Eduardo Louredo Rodríguez (2013) e Sandra Beis Silva (2013-2015).

2 Dirixido por Xulio Sousa e Ana Boullón. A aplicación foi revisada e mellorada no ILG en 2011: véxase <http://ilg.usc.es/cag/>. En diante, o número de ocorrencias dos apelidos corresponde a esta base completa, non á que está dispoñible na web, xa que, por mor da confidencialidade dos datos persoais, esta non ofrece información de apelidos que presenten menos de 5 formas en cada concello.

que interesaba era a distribución xeográfica e numérica de cada forma, independentemente do lugar que ocupasen (o que reflectía a vía de transmisión paterna ou materna), esta información foi fundida nunha soa táboa, de maneira que as cifras ofrecidas non corresponden a persoas, senón a apelidos.

En segundo lugar, depuráronse só os erros evidentes, tales como os que presentan as seguintes formas:

PIÑÑEIRO, FRNANDEZ, FERANNDEZ, FERMAMDEZ, FERNANNDEZ, FERNANDEZ, GONZÁLELZ, CARREIRRA, MOSQUJERA, QINTELA, QIROGA, SANHCEZ, BARBEITOQ, BARRERIOS, IZQUIERDO, LUOZAO, MACE-RIAS, LIÑARS, LOPOEZ, MAZEIRAS, MANTEIGUA, MAQUIEIRIA, LOURRI-RO, MJÑIZ, GUITERREZ, VAZQUIEZ, VAZUQEZ, VAZQEZ³

Neste labor houbo que proceder con prudencia pola especial variabilidade gráfica que presentan os apelidos, que non se axustan sempre ás normas usuais da ortografía (como *Zepeda* por *Cepeda*). Tamén pode haber formas que semellan erratas pero que en realidade existen, como *Goncalves*, forma portuguesa na que o *c* foi privado da cedilla seguramente por estar esta letra ausente da grafía española (e consecuentemente pronúnciase con /k/). Outras veces hai erros evidentes, pero non se pode saber con seguridade a que apelidos se refiren: *FERRERIRA* pode estar por *Ferreira* ou por *Ferrería*, *MARTINSZ*, por *Martíns* ou por *Martinz*, *MAZQUEZ* por *Vázquez* ou *Márquez*; ante a imposibilidade de asignarlle unha forma segura, non foron emendados.

Unha vez feito este labor, seleccionáronse os apelidos que teñen máis de 30 ocorrencias, o que abrangue aproximadamente o 96% do total da poboación. Isto significa preto de 5.800 apelidos, pero tampouco é o número definitivo de formas tratadas, xa que unha das decisións adoptadas foi que só as formas galegas constituirán entradas, o que significa que se desbotarán apelidos foráneos que non teñen equivalente galego, tales como *Borja*, *Vallejo*, *Luna*, *Noguerol* ou *Medina*. Os apelidos de fóra só se teñen en conta se son equivalentes doutros galegos que figuren como entrada, como *Otero* s.v. *Outeiro*, *Alonso* s.v. *Afonso*, *Villar* s.v. *Vilar* (ou, nalgúns casos, que teñan notoria antigüidade no país). E iso é porque, como xa se ve nestes casos citados, a grande maioría deles son o resultado da castelanización dos respectivos apelidos galegos orixinarios. Por último,

3 Indícoos en maiúsculas porque é así como aparecen no Censo, onde tampouco portan acentos gráficos, o que impide distinguir apelidos tales como *Casás/Casas*, *Pazo/Pazó* etc.

a maiores destes, inclúense variantes dos lemas ou outros membros da familia léxica (distinto xénero, plurais, variantes ortográficas ou dialectais, presenza de preposicións etc.), aínda que teñan menos de 30 ocorrencias. Así, *Damorín* s.v. *Amorín*, *Cancelos*, *Cancelas*, *Cancela* s.v. *Cancelo*, ou *Canle*, *Dacal* s.v. *Cal*. Por todo isto, o número de entradas con que agora conta o dicionario é de arredor de 6.600.

Un dos propósitos do dicionario é contribuír á normalización da onomástica galega, polo que as entradas sempre estarán constituídas por formas galegas estandarizadas. En diante explicaremos por que é necesario este tipo de restitucións e que alcance cuantitativo ten.

O PROCESO DE CASTELANIZACIÓN NA ANTROPONIMIA

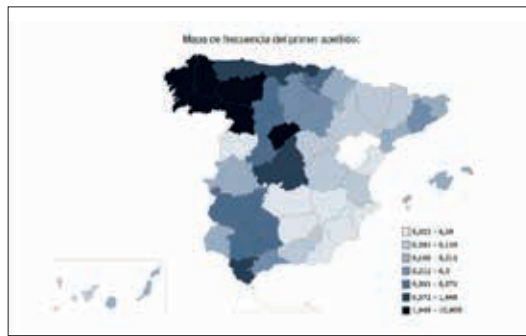
Tense xa falado noutras ocasións do proceso de castelanización da nosa onomástica, tanto da toponimia (Santamarina 1988) coma da antroponimia (Navaza 2002, Boullón 2009). Como é ben sabido, comezou a partir do momento en que a lingua deixou de usarse por escrito, e foi progresando segundo o tipo de textos, nos que, a maior carácter oficial, maior intención castelanizadora:

no Catastro do Marqués da Ensenada, de mediados do século XVIII, onde xa se aprecia unha tendencia á castelanización sistemática, individuos que no censo da veciñanza aparecen co nome “oficial” de Pedro de Otero, Sebastián de La Fuente, Gregorio Martínez ou Adolfo Mosquera poden reaparecer despois, mencionados nos lindes de herdades, noutra parte do mesmo catastro, cos seus nomes auténticos de Pedro do Outeiro, Sebastián da Fonte, Gregorio Martiz ou Martíns e Adolfo Mosqueira. Ó longo do século XIX, e xa no XX, coa progresiva urbanización, foron esmorecendo as formas orais, mentres que a forma oficial do apelido foi impoñéndose ata facerse exclusiva. (Navaza 2002: 263).

A castelanización foi completa no que se refire ós nomes de pía, cambiantes de xeración en xeración, e máis anárquica nos apelidos. Segundo os meus cálculos, no corpus utilizado no DAG (apelidos de máis de 30 ocorrencias no censo de 2001), as formas en castelán constitúen o 19% do corpus, moi lonxe do 2% ou 4% do vasco ou do catalán (Boullón, no prelo): dado que Galicia é un país de longa tradición emigratoria, e ata o momento recibiu pouca inmigración, en termos cuantitativos, a porcentaxe de nomes castelás debería ser semellante (ou un pouco superior) ós vascos ou cataláns. Esa gran diferenza débese a que a maior

parte das formas castelás, sobre todo as máis frecuentes (como *Martínez*, *Alonso*, *Otero*, *Lorenzo*, *Romero*, *Villar*, presentes na relación dos primeiros 50), son o resultado da castelanización das formas orixinarias (*Martís*⁴, *Afonso*⁵, *Outeiro*, *Lourenzo*, *Romeu*, *Vilar*), ben testemuñadas, coas grafías medievais correspondentes, desde os tempos máis recuados en que existe documentación.

Vexamos algún caso que ilustra este proceso, tirado de entre os apelidos máis frecuentes. *Outeiro* está entre os 20 primeiros, e procede dun nome de residencia, a partir dos moi abundantes lugares chamados *Outeiro* ou *O Outeiro* (Co₁₄₁, Lu₁₇₁, Ou₈₀, Po₁₆₁). Como xa recoñecera Menéndez Pidal, (1926 [1980]: 408) é “voz peculiar del latín hispánico, arraigada en la toponimia de Galicia, León y Zamora, de donde se ha difundido a otras regiones limítrofes”. Así o vemos no mapa moderno do apelido *Otero*, proporcionado polo INE⁶:

Apellido *Otero* en España. Fonte: INE.

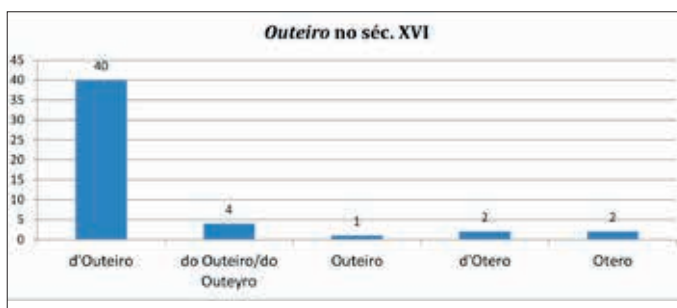
Para a correcta interpretación deste mapa, téñase en conta que os apelidos da península ibérica se formaron na metade norte e os da metade sur foron levados en épocas sucesivas á expansión dos reinos cristiáns; por tanto, os datos do sur da península non son relevantes para a orixe dos apelidos que non procedan de topónimos concretos.

4 Para o estudo das formas medievais, modernas e toponímicas de *Martís*, Boullón 2006: 248-254.

5 Un estudo máis pormenorizado de *Afonso-Alonso* e *Monteiro-Montero* en Boullón/Tato 1999.

6 http://www.ine.es/dyngs/INEbase/es/operacion.htm?c=Estadistica_C&cid=1254736177009&menu=resultados&idp=1254734710990

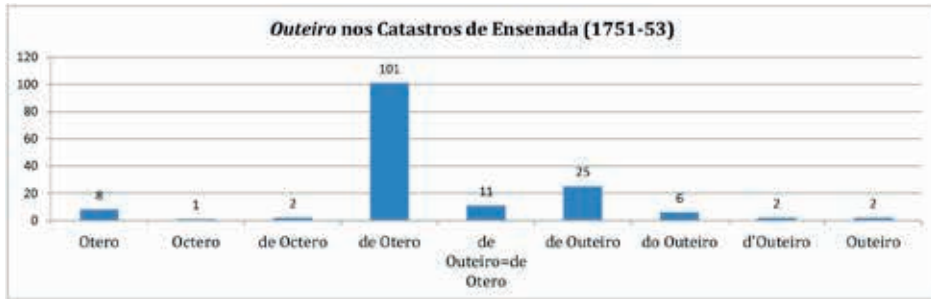
Seguindo con *Outeiro*, a súa orixe é controvertida, e ten sido posta en relación co latín *ALTARIUM, palabra refeita a partir de ALTARIA (plural de ALTARE ‘altar’), e nese caso habería unha translación semántica de ‘altar’ a ‘lugar alto’. Nós, como Álvarez Maurín (1994: 87-89), que estuda a súa presenza en documentación asturleonese, pensamos que debe ser unha creación romance, formada polo engadido do sufixo *eiro* a unha voz *outo* (lat. ALTUM), perdido no léxico común pero moi presente na toponimia (*Montouto, Toxosoutos, Valouta, Penouta* e outros). Atopámolo desde o século IX na documentación galega (“per *illum auctarium, quod vocitant Letaniarum*” a.886 CODOLGA⁷), e, como sobrenome detoponímico, alomenos desde o século XII: *Froila Iohannis de Outeyro* a.1134 TLourenzá (TMILG). Evidentemente, as moitas documentacións medievas aparecen sempre coa forma galega, normalmente con preposición (*d’Outeiro, do Outeiro*, en menor medida *de Outeyro*). A situación cambia cando a lingua galega desaparece dos textos escritos, no século XVI, onde vemos como comeza a aparecer a tradución ó castelán⁸:

Os datos están tirados da base de datos antroponímica dos séculos XVI a XIX elaborada na sección de onomástica do Instituto da Lingua Galega, que contén máis de 22.000 rexistros. Se facemos outra cala no século XVIII, vemos que o proceso de substitución avanzou claramente.

7 Actualmente pódese consultar unha boa parte da documentación en liña: véxase a información sobre as principais ferramentas e a maneira de buscar nelas en Méndez (2016). Eu aquí só indico na bibliografía as abreviaturas dos principais arquivos e as fontes que non están no CODOLGA ou no TMILGA.

8 Pódese ver unha mostra gráfica na fotografía dun libro de fábrica da parroquia de San Miguel de Treos (Vimianzo), do a. 1783 en Ferro Ruibal (1992: 37), onde na mesma páxina *Patricio de Outeiro* pasa a escribirse como *Patricio de Otero*.

Os Catastros de Ensenada foron elaborados co fin de establecer un rexistro único na Coroa de Castela e unificar impostos. Fixéronse en moitas localidades de Galicia e hoxe constitúen un recurso imprescindible para moitos estudos, e desde logo para a antroponimia. Hai que ter en conta, con todo, que, ó tratarse dun documento oficial, a antroponimia está moi castellanizada, seguramente máis do que en realidade era, pero moitas das súas propostas foron consolidándose. É así como, na actualidade, o apelido *Otero* ten 42.667 ocorrencias e *Outeiro* só 341, o que constitúe un 0,80%. Por tanto, é evidente que no devandito mapa de apelidos do INE a enorme frecuencia de *Otero* en Galicia débese á tradución da forma galega orixinaria *Outeiro*. E para ter unha idea do anárquico que foi o proceso de castellanización, véxanse outros apelidos desta familia léxica:

Outeiral 1.280.

Outeiriño 584, **Outerino** (f.a.) < 10, **Oterino** (cast.) 105.

Outerelo 425.

Isto é, aínda que son formas bastante frecuentes, nin *Outeiral* nin *Outerelo* foron afectadas, e *Outeiriño* só parcialmente, ben mediante a tradución (*Oterino*), ben mediante unha forma híbrida, *Outerino*, que hoxe ten moi poucas ocorrencias en Galicia, pero que conta con 28 nos Estados Unidos (segundo o recurso *Forebears*).

Unha situación semellante atopamos no caso de *Igrexa*. Das 138 cadeas onomásticas que conteñen esta voz na base de datos dos séculos XVI-XIX do ILG, só mostran forma galega as do XVI e XVII:

de/da Ireja/Ireje/Ygrexa: *Rodrigo de Ireja, Gregorio da Ireja, Domingo de Ireje, Vernaldo de Ireje, Domingo de Ireje* a.1561 TerraDeza, *Juan Fernández da Ygrexa* a.1626 AHN.

Unhas cantas conservan a unión da preposición co artigo galego:

da Iglesia: *Pero de a Ygresia* a.1507 CDAltamira, *Juan da Yglesia, Pedro da Yglesia;* a.1561 TerraDeza, *Pedro da Iglesia* a.1752 CatPontevedra, *Silvestra da Yglesia* a.1752 CatSantiago, *Antonio da Yglesia* a.1752 CatCoruña.

A maior parte dos nomes do século XVIII presentan o castelán *dela Yglesia*⁹ e nunhas poucas alterna a denominación galega e a castelá para a mesma persoa, como xa vimos que pasaba tamén con *Outeiro* e que testemuña como se ía facendo a substitución.

Francisco Antonio da Yglesia = *dela Yglesia/Yglesia*, *Pedro dela Yglesia* = *da Yglesia*, *jornalero* a.1751 CatBetanzos.

Atopamos esta situación en bastantes casos:

Afonsín [= *de Alfonsín/Alfonsín*] CatBetanzos.

Cabaleiro [= *Cavaleiro/Cavallero*] CatBetanzos.

Carreira [= *Carreiras, Carreras*] (don) 18.1753 CatCoristanco.

de Outeiro [= *de Otero*] 10 persoas distintas en CatBetanzos, CatCoristanco.

de Soto [= *do Souto, de Sotto*] CatCoristanco, CatBetanzos.

de Villariño [= *Vilariño*] CatBetanzos.

de Losada [= *Lousada/Losada*] CatBetanzos.

Lozano [= *Losano, Louzán*] CatCoristanco.

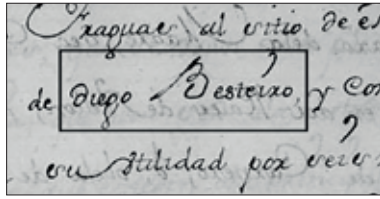
Mosquera [= *Mosqueira*] CatBetanzos.

de Leys [= *de Leyes*] CatBetanzos.

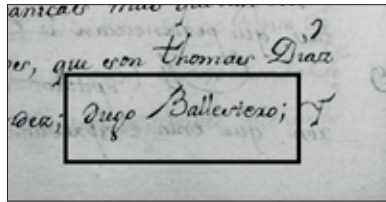
Courel [= *Caurel/Caurèl*] CatBetanzos.

Besteiro [= *Balletero*] CatSanMigueldoIncioPARES.

⁹ Das 148 secuencias antroponímicas nas que aparece a palabra *igreja* (sexa en galego ou en castelán), en 142 está en castelán (*Yglesia* ou *Iglesia*). Hai que ter en conta que hai moitos máis rexistros do XVIII (122) ca dos outros séculos.

Vexamos a imaxe desta última, onde *Diego Besteiro* é propietario dun mazo na pregunta nº 17 do Catastro de Ensenada de San Miguel do Incio:

Pero na pregunta 33, na lista dos ferreiros, aparece xa como *Diego Ballesero*:

En realidade, os intentos de castelanización dos apelidos foron máis dos que acabaron callando, como vemos nalgúns exemplos que hoxe parecen insólitos¹⁰:

Entenza ⁶²⁹. Toponímico (Salceda de Caselas, Po). Documentábase como *Francisco Entienza* a.1752 XurisMorrazo.

Freixomil ^{<10}, **Frejomil** (f.a.) ³⁷⁰. Procede do topónimo *Freixomil* (Moar, Frades, Co). Documentábase como *Frejomil* a.1752 CatCoruña.

Mouriño ^{3.454}. É un sobrenome, diminutivo de *Mouro*, que actualmente non presenta forma castelanizada. Pero houbo tentativas, todas na mesma fonte: *Gonsalbo de Mouriño* = *Gonzalo de Moryno* a.1507, *Juan de Morino* s. XVI, *Pedro de Mourino* CDALTamira.

Mantián ⁷⁴³. Toponímico (Soandres, A Laracha, Co). Aparece sen nasal palatal: *Pasqual Mantinán, clérigo, maestro de gramática* a.1752 CatCoruña.

¹⁰ A partir de agora usarei as convencións propias do DAG: a seguir de cada forma, o número de ocorrencias dos apelidos, a non ser que sexa menor de dez, en cuxo caso indícase “< 10”, para garantir a privacidade dos datos. O número de topónimos indícase por provincia, en subíndice.

Xermiñas, Germiñas (f.a.)⁷⁹. A castelanización moderna deste apelido, que procede do nome do lugar *Xermiñas* (en Lesta, Ordes, Co), afecta á sibilante inicial, pero houbo intento de modificar tamén a palatal: *Juana de Germinas* a.1575 ACS, *Gregorio de Germinas*, veciño de Lesta (Ordes) a.1578 ACS.

Toubes²⁴². Toponímico: parroquia da Peroxa e lugar en San Cristovo de Cea, ambos en Ourense. En documentos de Montederramo atopámolo coa forma moderna: *frey Rrodrigo de Toubes, cantor* a.1510, pero o mesmo individuo, en textos posteriores, co apelido modificado: *Rrodrigo de Toves* a.1521, *Rrodrigo de Toues* a.1515, *fray Rrodrigo de Tobes* a.1528 CDMontederramo.

Non é algo diferente do que ocurría coa toponimia. Son ben coñecidas as *Memorias del arzobispado de Santiago* do cardeal Jerónimo de Hoyo, nacido en Segovia, visitador da diocese compostelá entre 1603 e 1620; nelas describe con pormenor as distintas propiedades da catedral e, por tanto, menciona un grande número de lugares. Alí vemos cousas tan rechamantes como as seguintes:

<i>Memorias</i> (1607)	<i>Nomenclátor de Galicia</i> 2003 (NG)
Sancta Maria de Junio	Xuño (Santa Mariña) (O Porto do Son)
San Martino de Minortos	Miñortos (San Martiño) (O Porto do Son)
San Pedro de Palmera	Palmeira (San Pedro) (Ribeira)
Sancta Eugenia de Rivera	Ribeira (Santa Uxía)
Sancta María del Yobre, Sancta Maria de Iobre	Xobre, O (Santa María) (A Pobra do Caramiñal)
Santa Baya de Buero	Boiro (Santa Baia)
Santiago de Artexo	Arteixo (Santiago)

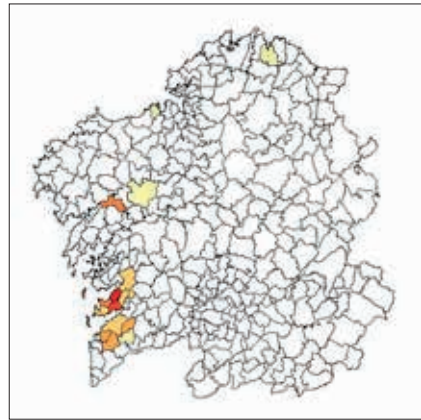
Quérese dicir que os intentos de castelanización na escrita foron bastante xeneralizados, pero non todos acabaron callando, nin na antroponimia nin moito menos na toponimia, que se conservou, en conxunto, moito mellor.

Tamén podemos ver que o mesmo topónimo deu lugar a dous apelidos diferentes, un castelanizado e outro non. Por exemplo, *Cidrás* procede do topónimo homónimo do concello de Marín, e os seus portadores están maioritariamente distribuídos arredor da ría de Vigo, con maior incidencia no Salnés, sobre todo no propio concello de Marín. Ten orixe etimolóxica no lat. CITRALES, der. de *cidro* ‘árbore semellante ó limoeiro’ e documéntase formando parte de nomes alomenos desde o século xv (*Lopo Martís de Çidrãas* a.1457 LNRianxo). Pero

tamén existe *Cidranes*, con case a metade de portadores en Santiago e outros concellos próximos, formado a partir dun nome de lugar actualmente desaparecido pero que sabemos polas documentacións históricas que estaba situado en Marrozos: Francisco Rodríguez, veciño de Rianxo, arrenda o lugar de *Cidrás*, sito na parroquia de Santa María de Marrozos (a.1561, ACS). O topónimo está atestado desde o século XIV como *Cidraes* e en nomes persoais desde o XVI; a forma híbrida comézase a ver na documentación a partir do século XIX, que é a época de creación do Rexistro Civil español, e así se consolidou ata agora.

Apellido *Cidranes* (f.a.) (41 ocorrencias)

Apellido *Cidrás* (219 ocorrencias) (CAG)

Juan Martínez de Cidrás, veciño de San Martiño de Aríns a.1576 ACS, *Juan Antonio Crespo de Cidrás* a.1616-1725 AHUS.

Rosa Cidranes, de Santiago; *Francisca Cidranes*, pobre mendiga de Santiago, *Esteban Cidranes*, avó de Ángela Castiñeiras Cidranes, da parroquia de Sar a.1841 AHUS.

En *Mourelle* 1.622, *Morelle* (f.a.) 37, a castelanización deuse a partir de topónimos distintos: a forma galega conservouse nos apelidos procedentes dos *Mourelle* dos concellos de Santa Comba e Pastoriza, pero castelanizouse o apelido espallado nas comarcas de Betanzos, Terra de Melide e Arzúa, que procedía probablemente de Taboada (Lugo). Noutros casos a transformación ocorreu cando os portadores marcharon do seu lugar de orixe, como *Cundíns/Condines* (véxase Navaza, neste mesmo volume).

Ocorre tamén que o apelido está castelanizado en Galicia pero consérvase na emigración. Así *Gontad* (207 ocorrencias), correspondente ó nome de lugar *Gontade*, en Cuntis e Carballo, mantén a súa forma orixinal na Arxentina (con 60 ocorrencias segundo *Forebears*), o que demostra que a castelanización se consolidou moi recentemente no noso país, despois de os seus portadores marcharen alén mar.

En realidade, existe aínda en moitos casos a memoria da forma primixenia, conservada como nome de casa, aínda que de maneira oficial conste a castelanizada: o nome de casa *Outeiro*, e nos documentos de identidade *Otero* (na aldea de Pazos, Boiro), a necrolóxica de José *Martínez* en setembro de 2017 (Aranga), aclarando que se trataba da Casa *Martís* en Santiso, e tantos outros exemplos. Trátase logo de harmonizar a forma oficial coa aínda viva, e noutras ocasións de restituír a que foi modificada.

A VONTADE DE ESTANDARIZACIÓN DO *DICCIONARIO DOS APELIDOS*

Por todas estas razóns, un dos propósitos da elaboración do *Diccionario dos apelidos* é contribuír á normalización dos apelidos galegos que foron sendo deformados neste longo proceso. Os criterios para a estandarización son, en primeiro lugar, como é evidente, os da lingua común, as *Normas* do ILG/RAG (2003), desenvolvidas para o léxico no DRAG (en liña). Pero o léxico onomástico ten uns criterios non tan restritivos coma o léxico común, xa que, igual ca na toponimia, respéctanse as variedades dialectais. E nos apelidos detoponímicos, tómanse como referencia as formas presentes no *Nomenclátor de Galicia* (2003). Os criterios concretos para os apelidos están especificados no opúsculo recentemente publicado pola RAG *Os apelidos en galego. Orientacións para a súa normalización* (2016). Neste libríño ofrécese as formas dos 1.500 apelidos máis frecuentes, o que supón unha porcentaxe moi ampla da poboación (aproximadamente un 90%), pero a cantidade de apelidos estudados no DAG é moito maior (máis de 6.000), e nalgúns dos cales houbo que tomar decisións para a súa estandarización, baseándose nos anteditos criterios.

Como vimos, os principais problemas proceden dos intentos de castelanización, que en ocasións traduciron ó castelán, pero outras veces deixaron formas

híbridas, con morfoloxía galega e fonética castelá, ou fonética galega e morfoloxía castelá. Estas formas márcanse no DAG como *f.a.* (abreviatura de *forma anómala*) e propóñense como lema as alternativas estándares. En caso de que a influencia do castelán sexa só gráfica, sen repercusións fonéticas ou morfolóxicas, a marca é *g.a.* (*grafía anómala*), e propónse tamén a forma estándar. Téñase en conta que a escolla dos lemas do dicionario é rexida polo principio primeiro das *Normas*, que procura

un galego fiel a si mesmo e limpo de canto de alleo e innecesario hai incrustado na fala viva pola presión do castelán. É dicir, a lingua común debe ser o máis galega posible, establecida sen sometementos nin dependencias, con atención escrupulosa á estrutura e características lingüísticas do galego (p. 9)

Por tanto, estas marcas só se empregaron cando hai interferencias do outro idioma, non cando se trata de distintas evolucións (como *Páez/Pais/Paz*), formas populares (*Carmoega/Carmuega*), variantes dialectais (*Fontán/Fontao, Eiris/Eiriz*¹¹) ou grafías arcaicas (*Boo*, fronte á palabra *bo*, *Moo* < lat. MŌLAM, *Caaveiro* < med. *Calavario, Baamonde*, do nome persoal de orixe xermánica *Badamundo* etc.).

Exporei a seguir algunhas das cuestións máis frecuentes.

En primeiro lugar, a adopción do grafema <x> para o fonema /ʃ/ en vez do <j> ou <g+ e, i> do castelán. En contra do que se ten dito, estes grafemas non son continuadores da tradición medieval galega, senón que a partir do século XVI sufriron as vicisitudes da ortografía castelá, como xa ten explicado con meridiana claridade Gonzalo Navaza (2012). Así, estes grafemas (<j> e <g+ e, i>) representan o fonema /x/ dese idioma, isto é, a fricativa velar xorda o que leva ós usuarios a pronuncialos á maneira castelá. Velaquí algúns exemplos representativos:

Feixó < 10, **Feixoo** < 10, **Feijó** (f.a.) 44, **Feijoo** 6.763 (f.a.). Sobrenome. Do s. *feixó* ‘faba’, e este do lat. FASEOLUM < gr. PHASÉOLOS. Era probablemente un alcume en alusión metafórica a un calvo (Navaza 2012: 183).

Raxoi, Rajoy (f.a.) 180. Toponímico: *Raxoi* (Po₂, Co₁). Probablemente do xenitivo do nome de posesor altomedieval *Ragiolus* (Navaza 2012: 183-84).

Toxo, Tojo (f.a.) 1.292. Sobrenome ou toponímico: *Toxo* e *O Toxo* (Co₁, Lu₁, Ou₁, Po₂). O nome da planta deriva dunha palabra prerromana *TOJU, ‘toxó’.

11 Para estes apelidos véxase Boullón 2006: 242-248.

Seixas ²³, **Seijas** (f.a.) ^{5.203}. Toponímico: *Seixas* ou *As Seixas* (Co₁₄, Lu₁₁, Ou₁, Po₂), formados a partir dun primitivo *seixa* (< lat. SAXA, plural de SAXUM ‘pedra’).

Semellantes problemas comportan os apelidos que reflicten a gheada mediante o grafema <j>, inducindo a pronunciar o son propio, farínxeo ([h̥]) ou glotal ([h]), como o fricativo velar xordo do castelán ([x])¹². En apelidos opacos pode chegar a ser moi complexo descubrir cal é realmente a forma non deturpada, como mostra Luz Méndez (no prelo), e noutros é máis doado por proviren dun topónimo ou dun sobrenome coñecido:

Arxóns <₁₀, **Arjones** (f.a.) ⁴¹¹, **Argones** (f.a.) ³⁶. Toponímico: *Arxóns* (Santeles, A Estrada, Po).

Baluga, Baluja (f.a.) ²⁹³, **Valuja** (f.a.) ¹⁵. Sobrenome a partir do substantivo *baluga* ‘bola de manteiga’.

Carmoega ²⁹, **Carmuega** ¹⁴¹, **Carmueja** (f.a.) ⁴⁰, **Carmoeja** (f.a.) <₁₀. Toponímico: parroquia do concello de Agolada.

Coego ⁴⁶³, **Coejo** (f.a.) ⁸⁴. Sobrenome de inspiración eclesiástica (<lat. CANONĪCUM).

Fraguío ¹⁸¹, **Fragío** (f.a.) ¹⁰⁴. Toponímico ou sobrenome.

Herbogo <₁₀, **Herbojo** (f.a.) ²⁶, **Erbojo** (f.a.) <₁₀. Toponímico: *Herbogo* (Rois, Co).

Mesego ⁸³, **Mesejo** (f.a.) ²⁸⁷. Toponímico: *Mesego* (Cuntis, Po).

Se o apelido ten dúas sílabas con /g/ e está en zonas de gheada, o número de variantes aumenta en consonancia:

Reguengo ³⁸, **Regenjo** (f.a.) ⁹², **Rejenjo** (f.a.) <₁₀, **Regengo** (f.a.) ¹⁸, **Reguenjo** (f.a.) <₁₀. Toponímico: *Reguengo* e *O Reguengo* (Co₃, Lu₁₁, Ou₇, Po₁₂).

Tamén podemos ver como en zonas de gheada se modificaron apelidos que presentaban <j>, por considerar erroneamente este son como o da gheada, cando en realidade se trataba da translación á grafía castelán dun /ʃ/ orixinario. Como resultado desa hipercorrección déronse casos de gheada (*Abeixón* > *Abeijón* > *Abeigón*):

¹² Para a influencia da gheada na onomástica, véxase Boullón 2012.

Abeixón, Abeijón (f.a.) 1.665, **Abeigón** (f.a.) 40. Toponímico: *Abeixón* (Tállara, Lousame, Co).

Orxeira, Orgeira (f.a.) 562, **Orjeira** (f.a.) < 10, **Orgueira** (f.a.) 135. Toponímico: *Orxeira* (Co₂, Lu₁, Ou₁).

E hai casos en que a partir dun único topónimo se crearon ata seis apelidos distintos, con diferentes formas de castelanización (fonética, mediante a ‘tradución’ do son /ʃ/ e posterior hipercorrección en gueada; morfolóxica, cos sufixos transformados analoxicamente cos casteláns, e coa diversidade gráfica de <g+e> e <j+e>):

Borraxeiros, Borrageiros 126 (f.a.), **Borrajeiros** 10 (f.a.), **Borrageros** 61 (f.a.), **Borrajeros** 31 (f.a.), **Borragueiros** 11 (f.a.), **Borragueros** < 10 (f.a.). Toponímico: *Borraxeiros* (Agolada e A Caniza-Po).

Xiadás, Xiadáns, Giadás (f.a.) 222, **Giadáns** (f.a.) 69, **Giadanes** (f.a.) 67, **Guiadanes** (f.a.) 76. Toponímico: *Xiadás* (Gastrar, Boqueixón, Co).

Xiance, Giance (f.a.) 73, **Guiance** (f.a.) 316, **Xianzo, Gianzo** (f.a.) 111, **Guianzo** (f.a.) 15. OUTROS: **Xiances, Guiances** < 10. Patronímico.

É frecuente tamén o uso do <i> para o antigo <y> como vogal en ditongo, usual na Idade Media e mantida por ser norma en castelán. Nalgúns casos non comporta cambio de pronuncia (*Rei, Romai, Permui, Asorei, Aboi, Bascoi...*), pero noutros, ó estar en posición intervocálica, si, posto que en vez de pronunciarse unha semivogal ([j]), artículase como consoante oclusiva palatal xorda ([ʝ]), polo que *Noia, Gaioso, Maio, Costoia*, por exemplo, pasan a ser *Noya, Gayoso, Mayo* ou *Costoya*.

Nos apelidos expostos non hai problemas para propor unha forma estándar, igual ca noutros moitos que teñen alteracións nos ditongos (*Figuroa* f.a. < *Figueiroa*, *Monteserín* f.a. < *Monteseirín*), na morfoloxía (*Molanes* f.a. < *Moláns*, *Goyanes* f.a. < *Goiáns*, *Bustabad* f.a. < *Bustabade*, *Miñones* f.a. < *Miñóns*, *Mellid Melliz* f.a. < *Melide* etc.) ou en varios aspectos (*Lorenzana* f.a. < *Lourenzá*, *Orjales / Horjales* f.a. < *Orxás*) especialmente nos que coinciden cun topónimo xa regularizado no NG, pero outros casos son máis complexos por non estar claro cal é a forma de que proceden. Exporei algúns casos particulares.

Na zona de Arteixo hai unha área de *Mañana* que, malia que o parece, non ten que ver co adverbio ou substantivo *mañá*. A súa distribución compacta

é semellante á dos apelidos toponímicos, o que fai sospeitar que por esta área debeu existir un nome de lugar coa mesma orixe có leonés *Villamañán*, que posiblemente ten a súa orixe nun nome de posesor, quizais latino, **Man(n)ianus*, derivado de *Mannius*, que podería ter relación do adv. *mane*, e significaría ‘o nacido cedo’ (como propón Piel 1947: 321). Ademais, pola mesma zona están as variantes *Mañá* e *Mañán*, que reflicten cadanseu resultado dialectal. A castelanización sería unha tradución errónea da forma galega dun topónimo desaparecido que debeu ter lugar bastante recentemente, porque as atestacións históricas localizadas ata o século XIX sempre presentan a forma *Mañán*. Por tanto, a súa restitución no dicionario propónse a partir de calquera das formas dialectais conservadas:

Mañá ¹⁶², **Mañán** ¹¹, **Mañana** (f.a.) ⁴⁷⁶. Toponímico.

No apelido *Acción* a castelanización consistiu en identificalo co cultismo procedente do latín *ACTIO*, -ONIS. Pero en realidade procede dun topónimo *unicum*, *Ación*, de Guitiriz, que probablemente se base no nome feminino de orixe xermánica *Ascilo*, -one, testemuñado no século XI no Tombo de Celanova: *Aciloni prolis Didaci* a.1067. As atestacións históricas localizadas, do século XIX, conservan a forma do topónimo (*Andrés Ación*, avó de *Manuel Aurelio Brenlla Ación* a.1866 AHUS), polo que a castelanización é posterior, posiblemente de canda a creación do Rexistro Civil español (1870).

Ación ¹², **Acción** (f.a.) ³⁰¹. Toponímico: *Ación* (Os Vilares, Guitiriz, Lu).

A modificación que sufriu *Erias* tampouco é usual, porque o equivalente castelán é *Eras*, en todo caso (que nos apelidos consta como *Heras*, cun *H-* non etimolóxico). A cuestión é que se comeza a testemuñar a partir do século XIX, ás veces simultánea á forma castelá: *Juan de Erias, cerero* a.1752 CatSantiago, *Domingo de las Erias* a.1815, *Antonia Eras-Erias* 1820-1828 LibParrLeiroAbegondoAHDS. Ha ter orixe nun topónimo sen localizar ou nun microtopónimo do concello de Abegondo, pois é apelido característico e case exclusivo da comarca de Betanzos. A alternancia das dúas formas, a orixinal e a alterada, aínda se dá en familias da zona e algúns portadores restituíron o orixinal *Eiras*, que é o que se propón no DAG:

Eiras 1.918, **Eyras** (g.a.) < 10, **Erias** (f.a.) 99. **Heras** (cast.) 350. Toponímico: *Eiras* e *As Eiras* (Co₁, Lu₄, Ou₅, Po₉).

Villaamil parece á primeira vista un composto de *villa* (a castelanización de *vila*) e *Amil*, un topónimo de orixe xermánico. Non sería sorprendente, posto que *vila* e os seus derivados e compostos foron présa fácil desta transformación, dada a súa transparencia:

Vila 14.888, **Avila** 326. **Villa** (cast.) 941, **Lavilla** (cast.) 47. PL.: **Vilas** 5.739. **Villas** (cast.) 15. Toponímico: *Vila* e *A Vila* (Co₁₂, Lu₂₅, Ou₁₁, Po₅) ou *Vilas* (Co₆, Po₁) e *As Villas* (Parada, A Estrada, Po).

Vilaboi < 10, **Vilaboy** (g.a.) 436, **Villaboy** (f.a.) < 10. Toponímico: *Vilaboi* (Loira, Valdoviño, Co).

Viladóniga < 10, **Villadóniga** (f.a.) 483, **Viladonga**, **Villadonga** (f.a.) 29. Toponímico: *Viladóniga* (Co₂, Lu₂), *Viladónega* ou *A Viladónega* (Co₁, Lu₄) e *Viladonga* (Castro de Rei, Lu).

Vilafíns, **Vilafiz**, **Villafines** (f.a.) 33. Toponímico: *Vilafiz* (Lu₃).

Vilagarcía, **Villagarcía** (cast.) 35. Toponímico: *Vilagarcía* (Baleira, Lu).

Vilalba, **Villalba** (cast.) 457. Toponímico: *Vilalba* (Co₁, Lu₃).

Vilamaior, **Vilamayor** (f.a.) < 10. **Villamayor** (cast.) 263. Toponímico: *Vilamaior* (Co₄, Lu₁₀, Ou₄, Po₂).

Vilamar, **Villamar** (f.a.) 92. Toponímico: *Vilamar* (Barreiros, Lu).

Vilamarín < 10. **Villamarín** (cast.) 1.033. Toponímico: *Vilamarín* (lugar, parroquia e concello ourensáns e varias aldeas en Co₁, Lu₃).

Vilamel, **Villamel** (f.a.) 84. Toponímico: *Vilamel* (Outeiro, Castro de Rei, Lu).

Vilamor < 10. **Villamor** (cast.) 795. Toponímico: *Vilamor* (Co₁, Lu₄), *Vilamor de Arriba* (Co) e *Vilamor de Abaixo* (Co).

Vilanova 1.578, **Vilanoba** (g.a.) < 10. **Villanueva** (cast.) 4.460.

Vilanustre, **Villanustre** (f.a.) 214, **Vilalustre**, **Villalustre** (f.a.) 92. Toponímico: *Vilanustre* (Asados, Rianxo, Co).

Vilapol, **Villapol** (cast.) 111. Toponímico: *Vilapol* (Lourenzá e Xove, ambos en Lugo).

Vilasante 22, **Villasante** (cast.) 259. Toponímico: *Vilasante* (Lu₅).

Vilaseca 26. **Villaseca** (cast.) 45. Toponímico: *Vilaseca* (Lu₂, Ou₁, Po₁).

Vilasenín, **Villasenín** (f.a.) 352. Toponímico: *Vilasenín* (Leira, Ordes, Co).

Vilasuso 334. **Villasuso** (f.a.) 427. Toponímico: *Vilasuso* (Co₁₄, Lu₉).

Vilaverde < 10. **Villaverde** (cast.) 6.179. Toponímico: *Vilaverde* (Co₉, Lu₁₂, Ou₆, Po₇).

Algúns zafaron totalmente da castelanización: *Vilasánchez*, *Vilavedra*, *Vilaso* / *Vilasó*, *Vilachá* / *Vilachán* e *Vilaboa*. Nun par de casos hai grafías alteradas: *Vilacova* a carón do maioritario *Vilacoba* e mais *Vilavella* (con menos de dez ocorrencias, podería tratarse do apelido catalán homónimo) / *Vilabella*; este último sufriu a mesma identificación co adxectivo castelán *bello* ‘fermoso’ que ocasionou a masiva transformación do apelido *Vello* (así escrito na Idade Media) en *Bello*.

Quizais cumpra explicación a restitución proposta para a forma anómala *Villafines*. Os topónimos actuais presentan a forma *Vilafiz*, e a difusión moderna da forma castelanizada do apelido sitúase en torno á ría de Vigo, o que pode explicarse por haber un topónimo nesta zona que se perdeu (que, segundo lle corresponde dialectalmente, sería *Vilafins*), ou ben por un desprazamento cara aquí desde a zona de Lugo onde hoxe se sitúan os lugares con este nome (e subseguinte asimilación das características dialectais da zona de acollida). Por iso se propoñen dúas formas, unha propia da zona onde está o apelido e outra coincidente co topónimo de orixe.

Pero volvamos a *Villaamil*. Decía que ten aspecto de ser castelanización dun *vila* orixinal, pero isto pode ser enganoso, porque tamén se documenta *Villamil* (314); porén, este tampouco non ten que ver co latín *VILLA*, nin é castelanismo, porque o nome de lugar que lle deu orixe, situado en Valdoviño (Co), procede do xenitivo do nome xermánico dun antigo posesor *Wiliamiro*, composto polo gót. **wilja* ‘vontade, desexo; pracer, satisfacción’ e un segundo elemento *mirus*, do gót. *mêreis* ‘famoso’ (HGN 302.12), o mesmo que xerou o topónimo *Guillamil*. Daquela, ¿é *Villaamil* unha variante de *Villamil*/*Guillamil*? As dúbidas despéxanse ó acudir á documentación medieval: todas elas remiten ó actual nome de lugar *Vileimil*, na Pontenova (Lu):

García Pérez de *Villaamir* a.1269, don abbade Lope Rodríguez de *Vilaymir* a.1274, Affonso López de *Villeymir* a.1282, María Pérez de *Villabeymir*, dita Guazea, Gonzalvo Meendez de *Villabeymir*, cavalleiro, María d’Ayaa de *Villabeymir* a.1288 Affonso Martinez de *Villabeymir* a.1288, García Pérez de *Villagelmir* a.1291, Pedro Migaél de *Villeymir* a.1294 CDOscos, Lopo Suares de *Vilaymir* a.1346 DocCatMondoñedo, Guiomar de Navia y *Billaamil* a.1582 AHUS, Catalina de Vivero Navia y *Villaamil* a.1672, Benito Fernández *Villaamil*, xuíz e xustiza ordinario da xurisdición de Cancelada de Abaixo (Becerreá) a.1790 ARG

As formas con *aa-* difúndense a finais do XVI, alomenos na documentación consultada, o que demostra que os escribas daquel momento fixeron a mesma falsa identificación con *vila* + *Amil*, elemento xermánico de certa frecuencia na toponimia galega e, por tanto, nos apelidos: *Ramil*, *Amil*, *Ramilo*, *Framil*, *Villamil*, *Estramil*, *Damil*, *Sandamil*, *Candamil*, *Baamil* (expostos por orde de frecuencia).

Así pois, neste caso a etimoloxía é tamén xermánica, pero parte doutro nome, neste caso, VILLA AGIMIRI, formado co nome xermánico *Agimirus*, composto pola raíz AGI, de difícil interpretación, quizais do gót. AGIS ‘espanto’ ou *AGJIA ‘gume, fío cortante’ (HGN 5.7). A forma proposta para a súa restauración é, como adoito, a do topónimo que lle deu orixe:

Vileimil, Villaamil (f.a.) 37. Toponímico: *Vileimil* (Vilaboa, A Pontenova, Lu).

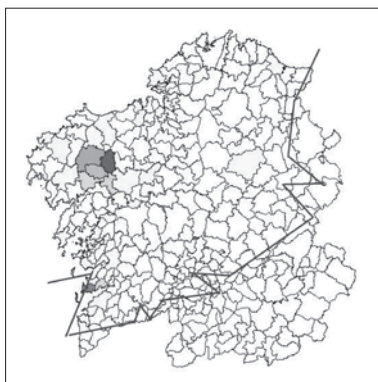
Hai outros casos en que a deformación dos apelidos só se puido facer desde a perspectiva do castelán. O apelido *Cumbrado* formouse a partir de *Cumbrao* por hipercorrección da alteración fonética que se dá en español nos adxectivos en *-ado* > *-ao*. Pola súa parte, *Cumbrao* vén do topónimo *Cumbraos* (en singular para concordar co portador), e ambos e dous deixaron tamén apelidos. Evidentemente, a forma orixinal non ten nada que ver cun participio en *-ado*, porque procede do xentilicio correspondente a *Coímbra*, formado coa súa derivación co sufixo latino *-ANOS* (med. *Colimbrianos*). É un dos topónimos creados a partir de poboadores que se desprazaron dos seus lugares de orixe, neste caso fuxidos da cidade portuguesa por causa da devastación causada polos suevos (século V), ou mozárabes que máis tarde fuxiron dos árabes (século VIII). En todo caso, con este adxectivo hai oito entidades de poboación no territorio galego. A explicación suxerida para explicar a forma en *-ado* parece confirmarse con esta alternancia que vemos nos textos: *Juan Francisco Cumbraos* = *Cumbrados* (Cuíña) a.1753 CatLugoPARES. Esta atestación sitúase nun dos lugares que deu orixe, en Cuíña (Lugo), pois é neste concello e mais no Corgo onde se localiza en maior número. Os actuais portadores de *Cumbrado* sitúanse en Ourense e San Cibrao das Viñas, lonxe de calquera dos posibles lugares de orixe; esa distancia posiblemente influíu nesta modificación, xa que se descoñecía o nome de referencia no momento de acuñarse o apelido. O plural *Cumbrados*, que hoxe se localiza sobre todo en Cantabria, ha formar parte desta serie. E algo semellante

ocorreu con *Probados* (apelidos situados na Coruña), hipercorrección a partir do apelido *Probaos* (maioritariamente en Sada), que vén dun topónimo homónimo de Cesuras, o cal fai referencia a habitantes que se desprazaron desde o lugar da *Pobra*, en Oleiros. Nos dous casos as propostas quedarían como segue:

Cumbraos ¹¹⁰. Outros: **Cumbrao** ¹², **Cumbrado** (f.a.) ³⁷, **Cumbrados** (f.a.) ^{<10}. Toponímico: *Cumbraos* (Co₂, Lu₄, Po₁).

Probaos ³⁴, **Probados** (f.a.) ¹¹. Toponímico: *Pobraos* (Cesuras, Co).

Poderíanse citar máis transformacións excéntricas por mala interpretación das formas galegas, pero rematarei con outra restitución que toca á forma dialectal. O adxectivo *Gardado* figura en dicionarios galegos co sentido de ‘reservado’, ‘cauteloso’, ‘prudente’, acepción que casa ben cun alcume que daría lugar a un

Apelido *Guardado* (CAG) e isoglosa *ca-/cua-* (ALGa II, 280)

apelido. E rexístrase en Galicia con nomes persoais desde o século xv. Hoxe o apelido ten unicamente a forma *Guardado* (360 ocorrencias), que non presentaría problemas, por tratarse dunha forma dialectal galega (a alternancia *ca-tro-cuatro* vese no mapa 280 do ALGa II). O problema é que o apelido está hoxe maioritariamente situado en área de *ca-* ou *ga-*, como se ve no mapa:

Na Idade Media o apelido presenta a forma propia desa zona:

Afonso *Gardado*, alfayate a.1417 LCSantiago, Estevo *Gardado*, morador ñna freygisía de San Miguel de Levosende a.1420 CDS ClodioRibeiro, Pero *Gardado* a.1455 DocNoia,

Rodrigo *Gardado*, veciño do couto de Xallas a.1553, Fernando Vázquez *Gardado*, veciño de Santiago a.1554 AHUS

E alterna coa conservación do *w* nese contexto:

Afonso Guardado, zapateiro, veciño de Santiago a.1490, *Domingo Guardado*, zapateiro, veciño de Santiago a.1542 ACS, *Antonio Guardado*, veciño de Paramos (Val do Dubra) a.1545, *Jácome Guardado*, veciño de Coucieiro (Val do Dubra) a.1563 ACS, *Juan Guardado*, veciño de Ser (Santa Comba), fillo de *Rodrigo Guardado* a.1595 AHUS, *don Roque Antonio Guardado*, rexedor perpetuo a.1752 CatCangas.

Por tanto, tendo en conta que, por unha banda, é moi posible que os apelidos do occidente da Coruña, onde corresponde a forma *gardar*, fosen obxecto de regularización pola forma castelá *guardar*, pero, por outra banda, que tamén hai portadores no Morrazo, onde a solución patrimonial coincide coa do castelán, consideramos que se debería repor a forma *Gardado* no lema; isto é:

Gardado, Guardado ³⁶⁰. Sobrenome.

CABO

A gran diversidade que presentan moitos apelidos dificulta o proceso de restitución das formas propias que foron substituídas ou alteradas polo castelán nunha porcentaxe importante. Do 19% das variantes dos apelidos que, segundo os meus cálculos, se deben adscribir ó español, unha parte moi relevante se corresponde con apelidos que foron castelanizados ó longo do proceso da eliminación do galego como lingua escrita que comezou no século XVI. A estes hai que engadirle un 8% de formas híbridas, que non son traducións ó castelán, senón deformacións debidas ó intento de acomodar a fonética e a morfoloxía do galego a aquela lingua. A maior parte destas son topónimos, e, por tanto, doadas de reconstruír no *Diccionario dos apelidos galegos* para ofrecerlles ós seus portadores a posibilidade de restituílos á súa forma estándar moderna. Outras requiren un estudo máis específico que teña en conta a etimoloxía, a difusión actual no territorio, a documentación histórica, os movementos de poboación e a evolución do significado no tempo, entre outras cousas.

As proporcións de formas alteradas varían en cada apelido, pero atopamos un gran número deles dos que non había nin unha soa forma normalizada: concretamente, polo momento, 340; e outras 150 que teñen menos de cinco ocorrencias, isto é, que probablemente resulten da regularización que fixeron os seus portadores aproveitando o cambio na Lei do Rexistro Civil (20/2011, do 21 de xullo), que mediante un trámite simple de declaración de vontade do interesado no Rexistro Civil ou no Xulgado de paz, permite regularizar ortograficamente os apelidos á lingua española correspondente (artigo 4º). Neste sentido, coa escolla dos lemas e as marcas lexicográficas, o *Dicionario dos apelidos galegos* pretende, amais do labor correspondente á pescuda lingüística e histórica, contribuír á normalización dos apelidos galegos.

BIBLIOGRAFÍA

- ACS = Arquivo-Biblioteca da Catedral de Santiago. Dispoñible en <http://csa.archivo3000.es/jopac/controladorconopac?usr=null>
- AHN = Archivo Histórico Nacional (Madrid). Dispoñible parte dos fondos en <http://pares.mcu.es/>
- AHUS = Arquivo Histórico da Universidade de Santiago. Dispoñible en <http://www.usc.es/gl/servizos/arquivo/fondos/accesoweb.html>
- ALGa II = Fernández Rei, Francisco (coord.) (1995): *Atlas lingüístico galego*. Vol. II. *Morfoloxía verbal*. A Coruña: Fundación Pedro Barrié de la Maza; Santiago de Compostela: Universidade.
- Álvarez Maurín, M. Pilar (1994): *Diplomática asturleonese. Terminología toponímica*. León: Universidad.
- ARG = Arquivo do Reino de Galicia. Dispoñible en http://arquivosdegalicia.xunta.gal/portal/arquivo-do-reino-de-galicia/content/fondos/bases-de-datos/base_0002.html
- Boullón Agrelo, Ana Isabel (2006): “Antroponimia e territorio: sobre a difusión dos apelidos en Galicia”, en Rosario Álvarez, Francisco Dubert e Xulio Sousa (eds.), *Lingua e territorio*. Santiago de Compostela: ILG / Consello da Cultura Galega, 235-255. Dispoñible en [65](http://www.conselloda-</p></div><div data-bbox=)

- cultura.org/mediateca/pubs.pdf/lingua_territorio.pdf, <http://hdl.handle.net/10347/9920>
- (2009): “Sobre a estandarización da antroponimia: proposta para os apelidos”, *Boletín da Real Academia Galega* 370, 117-152. Disponible en <http://www.realacademiagalega.org/imaxin-boletins-web/paxinas.do?id=3412>
- (2012): “A gheada na onomástica (achegas á estandarización)”, *Estudos de Lingüística Galega* 4, 151-168. Disponible en http://ilg.usc.es/elg/volume/4/peneira/Peneira_Boullon_EL04_2012.pdf, <http://hdl.handle.net/10347/6137>
- (no prelo): “A estrutura do *Dicionario dos apelidos galegos*”, en *Antroponimia e lexicografía. Simposio ILGa 2016*. Santiago de Compostela: Consello da Cultura Galega.
- Boullón Agrelo, Ana Isabel e Fernando R. Tato Plaza (1999): “Alonso e Montero: estudio antroponímico”, en Rosario Álvarez e Dolores Vilavedra (coord.), *Cinguidos por unha arela común. Homenaxe a Xesús Alonso Montero*. Santiago de Compostela: Universidade, vol. I, 265-293.
- CAG = Boullón Agrelo, Ana I. e Xulio Sousa Fernández (dirs.) (2006-): *Cartografía dos apelidos de Galicia*. Universidade de Santiago de Compostela: Instituto da Lingua Galega. Disponible en <http://ilg.usc.es/cag/>
- CDMontederramo = Lorenzo, Ramón (2016): *Colección documental do Mosteiro de Montederramo*. 3 vols. Santiago de Compostela: Consello da Cultura Galega.
- CDOscos = Álvarez Castrillón, José A. (2011): *Colección diplomática del Monasterio de Santa María de Villanueva de Oscos (1139-1300)*. Oviedo: Real Instituto de Estudios Asturianos.
- CODOLGA = López Pereira, Eduardo (dir.) (2006-): *Corpus Documentale Latinum Gallaeciae*. Santiago de Compostela: Centro Ramón Piñeiro para a Investigación en Humanidades. Disponible en <http://corpus.cirp.es/codolga/>
- DAG = Boullón Agrelo, Ana I. (coord.), Luz Méndez, Gonzalo Navaza e Antón Palacio: *Dicionario dos apelidos galegos*. [En preparación]
- DRAG = González González, Manuel e Antón Santamarina Fernández (dirs.) (2006-): *Dicionario da Real Academia Galega*. A Coruña: Real Academia Galega. <http://academia.gal/dicionario>

- Ferro Ruibal, Xesús (dir.) (1992): *Diccionario dos nomes galegos*. Vigo: Ir Indo.
- Forebears = (2012-): *Forebears. Search for genealogical records*. [web]. <http://forebears.io/surnames>.
- HGN = Piel, Joseph M. e Dieter Kremer (1976): *Hispano-gotisches Namenbuch*. Heidelberg: Carl Winter.
- Hoyo, Jerónimo del [1950?]: *Memorias del Arzobispado de Santiago*. Santiago de Compostela: Porto y Cía. Edición de Ángel Rodríguez González e Benito Varela Jácome.
- Méndez, Luz (2016): “Toponimia e documentación, recursos documentais na rede”, en Xesús Ferro Ruibal (ed.), *Estudos de onomástica galega. Microtoponimia: experiencias de recolla, didáctica e documentación. Xornada de estudo, Pontevedra, 17 de setembro de 2016*. A Coruña: Real Academia Galega, 171-187.
- (no prelo): “Gheada, seseo e estandarización de apelidos”, en *Antroponimia e lexicografía. Simposio ILGa 2016*. Santiago de Compostela: Consello da Cultura Galega.
- Menéndez Pidal, Ramón (1926 [1980°]): *Orígenes del español. Estado lingüístico de la Península Ibérica hasta el siglo XI*. Madrid: Espasa-Calpe.
- Navaza, Gonzalo (2002): “A galeguización de nomes e apelidos: estado da cuestión”, en *Actas dos IV Encontros para a Normalización Lingüística (9 e 10 de novembro de 2000)*. Santiago de Compostela: Consello da Cultura Galega, 263-271. Dispoñible en http://consellodacultura.gal/mediateca/extra/CCG_2002_Actas-dos-IV-Encontros-pola-Normalizacion-Linguistica-9-e-10-de-novembro-de-2000.pdf
- (2012): “A grafía do fonema prepalatal fricativo xordo en topónimos e apelidos galegos” *Estudos de Lingüística Galega* 4, 169-185. Dispoñible en <http://www.usc.es/revistas/index.php/elg/article/view/409/406>
- NG = Comisión de Toponimia da Xunta de Galicia (2003-): *Nomenclátor de Galicia*. Santiago de Compostela: Xunta de Galicia. Dispoñible en <https://www.xunta.gal/nomenclator>
- Piel, Joseph M. (1947): “Nomes de ‘possesores’ latino-cristãos na toponimia asturo-galego-portuguesa”, *Biblos* 23, 143-202, 283-407.
- Real Academia Galega (2016): *Os apelidos en galego. Orientacións para a súa normalización*. A Coruña: Real Acadmeia Galega. Dispoñible en: <http://academia.gal/documents/10157/704901/Os+apelidos+en+galego.pdf>

- Real Academia Galega e Instituto da Lingua Galega (2003): *Normas ortográficas e morfolóxicas do idioma galego*. A Coruña: Real Academia Galega. Disponible en: <http://academia.gal/documents/10157/704901/Normas+ortogr%C3%A1ficas+e+morfol%C3%B3xicas+do+idioma+galego.pdf>
- Santamarina, Antón (1988): “Efectos do contacto lingüístico na toponimia galega”, en Dieter Kremer (ed.), *Homenagem a Joseph M. Piel por ocasião do seu 85 aniversário*. Tübingen: Max Niemeyer, [87]-96. [Versión española: “Problemas para la restauración de topónimos gallegos”, en E. Knörr e M. Á. Líbano (eds.), *Actas de las I Jornadas de Onomástica, Toponimia. Vitoria-Gasteiz, abril de 1986*. Bilbo-Bilbao: Real Academia de la Lengua Vasca / Euskaltzaindia, 1991, 237-246].
- TMILGa = Xavier Varela (dir.) (2007-): *Tesouro Medieval Informatizado da Lingua Galega*. Santiago de Compostela: Universidade / Instituto da Lingua Galega. Disponible en <http://ilg.usc.es/tmilg/>

III

A normalización lingüística. Estratexias para a difusión social das formas estandarizadas

Proposta de campaña desde a Administración de xustiza
para recuperarmos a nosa onomástica persoal /
/ ANXOS SOBRIÑO

A normalización da antroponimia nos centros de ensino /
/ VALENTINA FORMOSO GOSENDE

Proposta de campaña desde a Administración de xustiza para recuperarmos a nosa onomástica persoal

Anxos Sobriño

1. DETURPACIÓN E RECUPERACIÓN DA ONOMÁSTICA

Os nomes e os apelidos forman parte do noso patrimonio individual e colectivo. Identificannos non só como persoas, senón tamén como pobo e cultura a través da nosa lingua, historia e contorna natural e social. Mais, como sabemos, a onomástica persoal e a toponimia galegas sufriron a canda a lingua un proceso de substitución e deturpación que tivo como consecuencia que hoxe figuren entre nós apelidos como *Noya*, *Sangiao*, *Sotelo* ou *Otero*.

Non sen algúns atrancos, no ámbito da toponimia esta situación puido corrixirse grazas ao célebre **artigo 10 da Lei de normalización lingüística**, que regula como única forma oficial para os nomes de lugar a galega. Daquela, o Goberno galego, de acordo cos ditames da Comisión de Toponimia, foi publicando os decretos polos que se aprobaba a toponimia maior de Galicia (concellos, parroquias e lugares)¹ e agora non hai dúbida de que os nomes oficiais son *Noia*, *San Xiao*, *(O) Soutelo* e *(O) Outeiro*.

O da toponimia foi un camiño de recuperación difícil pero definitivo. Non é así o caso da antroponimia. A restauración dos apelidos deturpados ou traducidos ou a utilización de nomes propios galegos entra dentro da esfera privada de cada individuo e, por tanto, **é un acto que ten que levarse a cabo por iniciativa das persoas interesadas**. Por sorte, a lexislación foi evolucionando e este cambio é cada vez máis sinxelo, pero continúa a ser precisa esta iniciativa particular.

Inicialmente, grazas á Lei 17/1977, do 4 de xaneiro, sobre reforma do artigo 54 da Lei do Rexistro Civil, foi posible impor nomes en galego a nenos e nenas e traducir os xa existentes. Pero foi desde a entrada en vigor da **Lei 40/1999, do 5 de novembro, sobre nome e apelidos e orde destes**, cando

1 Para consultar a toponimia oficial de Galicia: <http://www.xunta.gal/toponimia-e-nomenclator> [consulta en setembro-novembro de 2017].

máis se avanzou, pois permitiuse traducir os nomes sen ter en conta cando naceran os interesados e, tamén, corrixir as grafías deturpadas ou castelanizadas dos apelidos. O texto máis actual, a Lei 20/2011, do 21 de xullo, do Rexistro Civil², recolle o mesmo ca a Lei 40/1999 e permite que **calquera persoa maior de idade** poida:

- solicitar a **substitución do seu nome propio** polo equivalente en calquera das linguas españolas, ou
- demandar a **regularización ortográfica dos seus apelidos** de acordo coa lingua española correspondente.

A lexislación permítenos substituír os nosos nomes e regularizar os nosos apelidos, pero sabemos que estes cambios non se producen masivamente. Convivimos polo menos ata os 18 anos cunha realidade que nos identifica –o noso nome e apelidos– e afrontar unha mudanza neste aspecto non sempre é doado; require unha determinación que non é fácil de asumir, mesmo sabendo, por exemplo, que algúns dos nosos apelidos son formas deturpadas ou castelanizadas (por citar algúns, *Ameijeira*, *Seijo*, *Villarino* ou *Alfaya*). Para calquera persoa, mudar o seu nome ou apelido é unha decisión que require unha reflexión fonda, enfrontarse a pequenos problemas (ou ao medo de sufrilos), afrontar ser diferente dentro da familia, ter que dar explicacións etc.

Para este artigo, pedíúsenos que fixésemos unha proposta de campaña de dinamización lingüística co obxectivo xeral de estandarizar e recuperar os nomes e apelidos galegos. A idea xorde principalmente da publicación do volume *Os apelidos en galego. Orientacións para a súa normalización*, editado pola Real Academia Galega (2016) en colaboración coa Secretaría Xeral de Política Lingüística, un texto moi necesario e útil para que as persoas que queiran restaurar a forma correcta dos seus apelidos teñan unha guía. Pero só a publicación deste libro non vai modificar os hábitos da cidadanía; é necesario un labor de información e promoción que a faga reflexionar e a anime a dar o paso de recuperar os nomes e os apelidos galegos.

Antes de abordarmos a proposta, vémonos na obriga de aclarar unha cuestión previa. O deseño dunha campaña deste tipo non adoita ser responsabilidade

2 Este texto aínda non está totalmente en vigor despois de varias moratorias, mais este aspecto non afecta os dereitos que comentamos pois xa están recollidos na lei anterior.

dunha soa persoa, senón que é froito da colaboración de diferentes profesionais: as técnicas e os técnicos de normalización lingüística fixan obxectivos dentro dunha planificación xeral de promoción da lingua e os e as profesionais das áreas da comunicación, publicidade ou deseño gráfico propoñen as estratexias e deseñan soportes e mecanismos de comunicación para que a campaña teña a incidencia que se busca (Vaquero 2012: 32). Daquela, neste artigo faremos só unha proposta desde a perspectiva técnica, sen afondar nos detalles creativos da campaña.

2. ANTECEDENTES: CASE 30 ANOS DE CAMPAÑAS

Antes de facer calquera proposta, é recomendable coñecer que experiencias previas existiron. Desde que foi posible primeiro traducir o nome e despois adecuar o apelido á grafía correcta galega, desenvolvéronse diferentes campañas informativas que animaban a empregar nomes en galego para fillas e fillos, a traducir o propio nome ou que recomendaban corrixir os apelidos. Para coñecermos un pouco mellor estas campañas, fixemos unha consulta no Centro de Documentación Sociolingüística de Galicia (Consello da Cultura Galega)³, que nos informou de todas as impulsadas desde o ámbito autonómico, a Administración Local, o ensino (preuniversitario e universitario), o ámbito político e sindical e, sobre todo, o asociativo, onde **destaca por número de campañas e continuidade A Mesa pola Normalización Lingüística**⁴.

As campañas iniciais centráronse no primeiro paso que permitiu a lexislación: traducir o propio nome ou pórllas a fillos e fillas nomes en galego. Así e todo, nalgunhas tamén se incluíu a opción de restaurar o apelido, proceso que foi máis sinxelo a partir do ano 1999. Tendo en conta o seu obxectivo xeral, podemos clasificar as campañas en tres tipos:

3 <http://consellodacultura.gal/cdsg/> [consulta en setembro-novembro de 2017].

4 Algúns exemplos de campañas de onomástica no taboleiro temático do CDSG *A onomástica. Unha ducia de iniciativas* (https://es.pinterest.com/cdsg_ccg/a-onomastica-unha-ducia-de-iniciativas/ [consulta en setembro-novembro de 2017]).

a. Campañas para traducir o nome ao galego

Con este fin aparecen as primeiras campañas do tecido asociativo, algunhas en colaboración coas universidades, sindicatos e a Administración autonómica:

- *Eu chamo-me Lúa, ti como te chamas?* A Mesa pola Normalización Lingüística, sen datar.
- *¿Como te chamas?* Asociación de Funcionarios para a Normalización Lingüística, Xulgado de Primeira Instancia e Instrución da Estrada e Dirección Xeral de Política Lingüística, 1990.
- *¿Como te chamas? Galeguiza o teu nome.* A Mesa pola Normalización Lingüística, CCOO, USC, INGT, CXTG intersindical, STEG e Nova Escola Galega, 1991.

E tamén algunhas da Administración autonómica, da Administración local e do ensino:

- *En galego. É de xustiza. 1000 nomes galegos.* Xunta de Galicia, Comisión para a Normalización Lingüística, Dirección Xeral de Política Lingüística, Dirección Xeral de Xustiza e Relacións coas Administracións Locais, 1991.
- *¿Como te chamas? Na propia lingua o nome propio. Galeguiza o teu nome.* CEP Carlos Casares, Salvaterra de Miño, 1997.
- *Calendario 1999*⁵. Concello de Arteixo, 1999.
- *Calendario onomástico 1999. Os produtos do campo.* CEIP de Viñagrande-Deiro, Vilanova de Arousa, 1999.
- *Calendario onomástico 2000.* CEP de Redondela, 2000.
- *Entre nós, en galego. Antroponimia.* Xunta de Galicia, Dirección Xeral de Política Lingüística, 2000.

Moitos destes carteis e folletos incluían unha **listaxe de nomes en galego** (ás veces coa súa orixe e significado), **breve información sobre o proceso de tradución** e mesmo algún **modelo de solicitude** para promover o cambio,

5 Trátase dun calendario que inclúe entre as súas páxinas información sobre os pasos para galeguizar nomes e apelidos e exemplos de nomes en galego.

características que tamén van ser importantes na nosa proposta: por unha parte, proporcionar información completa e, por outra, facilitar o procedemento.

b. Campañas para pór nomes en galego a fillos e fillas

Outro dos obxectivos paralelos á tradución dos nomes xa existentes é a imposición de nomes en galego aos novos nacidos. Inicialmente as campañas centrábanse neste obxectivo (por veces conxuntamente co da tradución do nome existente):

- *Temos nomes propios. Úsaos.* A Mesa pola Normalización Lingüística, 1990.
- *¿Xa lle tedes nome?* A Mesa pola Normalización Lingüística, Nutricia, Dirección Xeral de Política Lingüística, 1991.
- *Ponlle o nome en galego.* CEIP Pepe de Xan Baña, Santa Comba, 1991.

E hoxe o máis habitual é que a promoción do uso dos nomes galegos forme parte dunha acción con máis obxectivos, en concreto, a transmisión interxeracional e a socialización en galego. É dicir, o obxectivo central da campaña non é que se poñan nomes en galego, senón que é unha proposta máis dentro dunha campaña maior:

- *Xeración E logo!* Xunta de Galicia, Secretaría Xeral de Política Lingüística, 2007.
- *Xeración dos Axóuxeres. Ímoslle chamar...*⁶ Xunta de Galicia, Secretaría Xeral de Política Lingüística, 2011.
- *Chámame... Son galega, son galego e teño nome propio.* Concello de Santiago de Compostela, 2007.
- *Proxecto Apego. Que o seu nome sexa propio!*⁷ Iniciada en 2015 por doce concellos a través dos seus servizos de normalización lingüística e desenvolvida no momento de redacción deste artigo por trinta concellos⁸.

6 http://www.lingua.gal/recursos/destacamos/_/Programas/contido_0003/xeracion-dos-axouxeres [consulta en setembro-novembro de 2017].

7 <http://apego.gal/que-o-seu-nome-sexa-propio/> [consulta en setembro-novembro de 2017].

8 A Baña, A Coruña, Ames, Carballo, Carnota, Cee, Ferrol, Lugo, Mazaricos, Moaña, Muros, Narón, Negrreira, Nigrán, O Carballiño, Oleiros, Ourense, Pontearreas, Ponteceso, Pontevedra, Redondela, Rianxo, Ribadeo, Rois, Sada, Santiago de Compostela, Teo, Vigo, Vilagarcía de Arousa e Vimianzo.

c. Campañas para restaurar apelidos

Por último, citamos as campañas para recuperar os apelidos correctos en galego, moitas veces combinadas coa tradución de nomes. A restauración dos apelidos xa se recolleu en campañas dos anos 90, pero foron máis habituais despois da Lei 40/1999.

- *Podes face-lo. Galeguiza os teus apelidos*. A Mesa pola Normalización Lingüística, 1990.
- *Ti podes decidir. ¡Galeguiza o teu nome! ¡Galeguiza os teus apelidos!* A Mesa pola Normalización Lingüística, 1990.
- *Campaña pola restauración de nomes e apelidos*⁹. Bloque Nacionalista Galego, 2000.
- *Nomes e apelidos. Todo o que sempre quixeches saber sobre a posibilidade de normalizar o teu nome e apelidos e nunca ousaches preguntar*. A Mesa pola Normalización Lingüística, 2002.
- *Eu son. Nomes e apelidos en galego*. A Mesa pola Normalización Lingüística, 2002.
- *O teu nome... coma ti. Chámate con xeito. Galeguiza os teus nomes e apelidos*¹⁰. Universidade de Vigo, 2008.
- *Galeguiza o teu nome e apelidos*. A.C. Almuinha, 2013.
- *En nome propio. Pola galeguización de nomes e apelidos*¹¹. Confederación Intersindical Galega, 2014.

Tanto no caso das campañas dos apelidos como nas dos nomes, foi e é un complemento moi útil a inclusión de **información sobre a súa orixe etimolóxica, historia ou significado**. Entre estes recursos, é mester destacar “A Caixa dos Apelidos”, unha sección publicada no ano 2000¹² polo profesor Gonzalo Navaza no xornal *A Nosa Terra* que logo A Mesa pola Normalización

9 Dirixida á militancia do partido e especialmente aos cargos públicos.

10 Aínda que esta campaña xa non está activa, é posible consultala no web <http://chamateconxeito.webs.uvigo.es/principal.php> [consulta en novembro de 2017].

11 Dirixida ás persoas afiliadas e a delegados e delegadas.

12 Por mor da aprobación da Lei 40/1999.

Lingüística mantivo durante un tempo no seu web¹³ como complemento dunha das súas campañas. Tamén Xosé Luís Méndez Ferrín desenvolveu unha actividade similar, o “Consultorio dos Nomes e dos Apelidos Galegos”, publicado no suplemento dos sábados do *Faro de Vigo* entre novembro de 2004 e decembro de 2006¹⁴ e onde respondía as preguntas sobre onomástica dos lectores. E non debemos esquecer traballos anteriores coma o ben coñecido *Diccionario dos nomes galegos* (Ferro 1992), o *Diccionario dos nomes galegos* (Feixó 2003) ou incluso o folleto *1000 nomes galegos* (Costas 1991), os tres centrados nos nomes de pía.

3. A NOSA PROPOSTA DE CAMPAÑA

3.1 Obxectivos

Para deseñar calquera campaña, o primeiro que debemos **definir** son **os seus obxectivos**, isto é, que é o que queremos lograr con ela. Por unha parte, cómpre establecer **obxectivos xerais**, que servirán para describir de forma xenérica o resultado que se pretende conseguir coa campaña, e **obxectivos específicos** subordinados aos primeiros e que concretan fases ou aspectos dela (Vaquero 2012: 46-48). Na nosa proposta definimos tres obxectivos xerais (numerados) e sete específicos (indicados con letras):

1. Concienciar a sociedade galega sobre o valor dos nosos nomes e apelidos e sobre a necesidade de recuperar a súa forma tradicional e estándar.
 - a. Difundir información sobre a orixe e significado dos apelidos e nomes galegos.
 - b. Implicar a persoas que traduciron o seu nome ou restauraron a grafía do seu apelido para que compartan experiencias e argumentos a favor deste proceso¹⁵.

13 Hoxe A Mesa pola Normalización Lingüística mantén cadansúa sección con información básica de nomes e apelidos: *Caixa de nomes* (<http://www.amesa.gal/caixa/nomes>) e *Caixa de apelidos* (<http://www.amesa.gal/caixa/apelidos>) [consulta en setembro-novembro de 2017].

14 Esta sección reproducíuse tamén en *La Opinión de A Coruña* e foi compilada en Méndez 2007.

15 É interesante implicar tanto a persoas coñecidas como a persoas que non teñan presenza pública pero queiran compartir anécdotas, o porqué da súa decisión etc.

2. Aumentar a restauración e estandarización dos apelidos galegos e a tradución dos nomes.
 - a. Implicar o funcionariado dos rexistros civís e xulgados de paz nas tarefas de información á cidadanía sobre o proceso de restauración de apelidos e tradución de nomes.
 - b. Facilitar o procedemento burocrático para estandarizar apelidos e traducir nomes.
 - c. Aumentar os expedientes de restauración de apelidos e de galeguización de nomes.
3. Incrementar o uso de nomes en galego e apelidos restaurados nos novos nados.
 - a. Informar a nais e pais sobre a posibilidade e as vantaxes de transmitir nomes galegos e apelidos restaurados aos seus fillos e fillas.
 - b. Involucrar os profesionais da sanidade que asisten a nais e pais durante o embarazo para transmitir información sobre a campaña.

3.2 Persoas destinatarias

A seguir, debemos delimitar as **persoas destinatarias** da nosa campaña, grupo que neste caso seleccionaremos principalmente por razón de idade. Ao ser necesaria a maioridade para iniciar un expediente de restauración de apelidos ou tradución de nome, é obvio que as persoas destinatarias deberán ser **maiores de 18 anos**. No entanto, a marxe superior non ten que estar tan definida, aínda que probablemente chegue só ata **unha idade mediana** (50-60 anos), xa que o maior tempo de convivencia co nome e apelidos é un dos factores que dificulta a decisión do cambio.

Por outra parte, podemos considerar como un **subgrupo de persoas destinatarias** os futuros pais e nais, pois o momento ilusionante do nacemento próximo dun fillo ou dunha filla é unha boa ocasión para tomar decisións deste tipo. Se individualmente moitas persoas non dan o paso ou non o ven rendible, a chegada dun novo membro que vai preservar a nosa identidade colectiva no futuro pode axudar a ver o cambio como unha estratexia eficaz para a recuperación dos nomes e apelidos galegos.

3.3 Organismos impulsores e colaboradores

Tendo en conta que para galeguizar os nosos nomes e apelidos debemos acudir aos rexistros civís e aos xulgados de paz, órganos xudiciais xestionados pola Administración autonómica a través da Dirección Xeral de Xustiza¹⁶, propomos que desenvolvan a campaña **a Dirección Xeral de Xustiza e a Secretaría Xeral de Política Lingüística**.

A Dirección Xeral de Xustiza (DXX), como departamento responsable da xestión dos medios persoais e materiais dos órganos xudiciais galegos, pode levar a cabo accións que faciliten o procedemento de cambio de nomes e apelidos e que impliquen o funcionariado dos órganos xudiciais, proporcionándolles recursos e por medio de actividades formativas e instrucións. Alén disto, a Administración de xustiza galega conta con servizos lingüísticos nas catro provincias, departamentos que dependen funcionalmente da Dirección Xeral de Xustiza e tamén poden asesorar no deseño e no desenvolvemento desta campaña.

Por outra banda, a Secretaría Xeral de Política Lingüística (SXPL) é o órgano encargado da dirección, planificación, coordinación e execución da política lingüística da Xunta de Galicia, e ten entre as súas competencias planificar e desenvolver campañas e medidas de fomento do uso da lingua¹⁷. Así mesmo, as atribucións en promoción da lingua galega que corresponden á DXX deben realizarse en colaboración coa SXPL, de acordo co decreto que establece a estrutura orgánica da Vicepresidencia e Consellería de Presidencia, Administracións Públicas e Xustiza¹⁸. En consecuencia, coidamos que os impulsores da campaña deben ser os dous departamentos autonómicos conxuntamente.

Ademais da iniciativa destes dous órganos, é interesante buscar a cooperación doutras entidades que poden contribuír á campaña con accións específicas. Unha destas accións pode ser a achega de información valiosa para **a divulgación da orixe e a historia dos antropónimos**, tarefa que poden desenvolver o Seminario de Onomástica da Real Academia Galega (RAG) e a Asociación

16 Atribucións da Dirección Xeral de Xustiza: artigo 15 do Decreto 72/2013, do 25 de abril, polo que se establece a estrutura orgánica da Vicepresidencia e da Consellería de Presidencia, Administracións Públicas e Xustiza (DOG núm. 91, do 14 de maio de 2013).

17 Art. 16 do Decreto 4/2013, do 10 de xaneiro, polo que se establece a estrutura orgánica da Consellería de Cultura, Educación e Ordenación Universitaria (DOG núm. 13, do 18 de xaneiro de 2013).

18 Art. 15.3.b) do Decreto 72/2013.

Galega de Onomástica (AGOn). Para convencer a cidadanía da necesidade da recuperación dos nomes e apelidos, é eficaz que esta conte con información básica sobre a historia das formas e a súa orixe, co fin de que as persoas comprendan por que é aconsellable faceren o cambio ou por que é incorrecto o seu apelido tal e como o levan mantendo durante tempo.

En relación co obxectivo de incidir na onomástica persoal dos novos nados, tamén é importante involucrar os **profesionais da sanidade que teñen contacto directo coas futuras nais e pais**. Son estas as persoas adecuadas para axudar a difundir a campaña de forma natural xunto co resto da información necesaria para o embarazo e a crianza. E mesmo se podería reforzar esta difusión coa implicación de empresas que ofrecen agasallos promocionais para futuras nais e pais ou de cadeas especializadas en produtos e roupa para bebés.

Por último, tamén é interesante ter en conta outros colaboradores non tanto para desenvolver a campaña, senón para **axudar na súa difusión e, opcionalmente, realizar accións paralelas ou complementarias**. As asociacións de defensa da lingua e, en concreto, A Mesa pola Normalización Lingüística, pola súa ampla experiencia neste tipo de campañas e pola súa capacidade de incidencia social, poden cooperar na súa difusión. E outros bos colaboradores poden ser os servizos de normalización lingüística dos concellos, universidades e outras entidades¹⁹, pois contan con persoal técnico especializado e teñen capacidade non só para divulgar a campaña, senón tamén para arrequentalala con accións concretas dentro do seu ámbito de incidencia.

3.4 Actuacións da campaña

É recomendable que unha campaña deste tipo vaia **máis aló dunha simple mensaxe publicitaria** que, con ideas positivas e atractivas, anime a restaurar os nosos apelidos, a traducir o nome ou a pór nome galego aos novos nados. Debe estar reforzada por outras accións que sirvan, por unha parte, para informar e facer reflexionar sobre as vantaxes colectivas da restauración da antroponimia galega e, por outra, para favorecer o cambio que queremos promover. Daquela, propomos que a campaña se desenvolva en tres áreas:

¹⁹ Tamén é posible a difusión entre as entidades locais a través da Rede de Dinamización Lingüística.

a. Accións para facilitar o cambio

Este é o primeiro eido que se debe abordar pois é esencial que, cando a campaña se faga pública e se desenvolva efectivamente, o proceso que estamos a promover sexa doado e as persoas destinatarias non encontren atrancos nos órganos xudiciais. Para isto, cómpre buscar a implicación do funcionariado da Administración de xustiza, tanto dos corpos de auxilio, tramitación e xestión procesual como de xuíces e letrados da Administración de xustiza²⁰. Neste ámbito, é relevante a intervención da Dirección Xeral de Xustiza, que pode **informar o funcionariado dos órganos xudiciais** sobre a campaña, **formalo** para que poida colaborar dentro das súas posibilidades e **fornecerlle recursos que lle faciliten o traballo**, tanto para tramitar solicitudes de restauración de apelidos e tradución de nomes como para proporcionar asesoramento ás persoas que se interesen por algún dos obxectivos da campaña.

A acción primordial que debe desenvolver a Dirección Xeral de Xustiza é buscar a colaboración dos traballadores e traballadoras; por unha parte, proporcionándolles a máxima información sobre os obxectivos da campaña e, por outra, pedíndolles tamén a súa opinión e valoración para intentar incluír as súas propostas no desenvolvemento final. Desta forma, se teñen a oportunidade de participar dalgunha maneira no deseño da campaña, sentiranse parte dela e cooperarán con mellor vontade.

Xunto coa información, tamén será necesario darlles algún tipo de formación que lles permita ser colaboradores activos da campaña: por exemplo, para que poidan asesorar os cidadáns que acoden ao órgano xudicial interesándose pola posibilidade de traducir o seu nome ou restaurar o seu apelido.

Tamén é necesario fornecer de recursos o funcionariado para simplificar o seu labor en todo o que teña que ver coa campaña: con formularios sinxelos, ferramentas informáticas e mesmo reducindo burocracia. Por exemplo, moitos informes de onomástica sobre apelidos son agora innecesarios grazas á publicación do volume *Os apelidos en galego. Orientacións para a súa normalización*; pero é preciso que o funcionariado coñeza ben este texto e saiba que as propostas que aparecen nel non necesitan ningunha outra validación. Alén disto, a simplificación do traballo e da burocracia tamén redundará nun procedemento máis sinxelo e rápido para a cidadanía, a destinataria final da campaña.

20 Nova denominación para os secretarios e as secretarías xudiciais.

Neste punto, cómpre ter en conta algunha dificultade que poderemos encontrar en relación coa implicación do funcionariado. A Administración de xustiza é un dos servizos públicos máis desgaleguizados e precisa de accións urxentes para introducir a nosa lingua nos órganos xudiciais, por exemplo, proporcionando un programa de tramitación en galego, longamente demandado polos profesionais da xustiza. Esta eiva pode xerar reticencias nas traballadoras e traballadores, pois é lóxico que consideren que hai outras necesidades prioritarias antes que desenvolver unha campaña dirixida á cidadanía e pensada para recuperar a nosa antroponimia. Deberemos ter en conta este risco e intentar minimizalo. Afortunadamente, polo menos para as inscricións dos rexistros civís e xulgados de paz, a cuestión da ferramenta informática está resolta pois xa se emprega un programa –Inforeg– que ten versión en galego²¹.

b. Accións informativas dirixidas ás persoas destinatarias da campaña

Para tomar unha decisión da envergadura do cambio de nome e apelido, as persoas deben estar ben informadas. Non van dar o paso se non están completamente seguras sobre cal é a forma correcta e por que mudar o seu nome e apelidos, se non coñecen o procedemento ou se temen as dificultades que poidan encontrar e descoñecen como superalas. É moi complicado convencer alguén de que mude algo na súa vida se non lle ofrecemos unha información completa e veraz e se non lle damos garantías.

A primeira **información** que cómpre proporcionarlles é a **relacionada co procedemento de cambio de nome ou apelido e cos pasos posteriores** que debe dar unha persoa na súa vida cotiá: renovación do documento nacional de identidade, cambios na tarxeta sanitaria, permiso de conducir, contas bancarias, titulacións académicas... Se queremos que as persoas se sintan seguras, debemos fornecer a información máis exacta e mesmo darlles estratexias e recursos para superar algunhas das dificultades que poidan encontrar no camiño (as básicas de papelames e mesmo as máis íntimas de aceptación social e familiar). Unha selección de preguntas frecuentes honesta, que afronte as dificultades e dea solucións pode ser unha boa ferramenta para minimizar as dúbidas dos destinatarios da campaña. Para isto, cómpre contar cun asesoramento legal que nos axude a

²¹ Mesmo se pode aproveitar a campaña para promover o uso en galego deste programa informático.

tratar todos estes detalles coa máxima precisión, asesoramento que pode mesmo proceder dos propios órganos xudiciais.

Outra **información** relevante para axudar a reflexionar sobre a necesidade da recuperación de nomes e apelidos é a **que abrangue a súa historia e a súa orixe**. É dicir, a explicación de por que necesitamos recuperar os nomes que foron apartados da nosa paisaxe antroponímica e restaurar a forma correcta dos nosos apelidos. Se unha persoa non sabe ou nunca reflexionou sobre a orixe do seu apelido e sobre cal debe ser a forma correcta en galego, dificilmente vai dar o paso para cambiar a situación (Boullón 2007: 305).

Para paliar este descoñecemento é efectivo que se difundan **datos breves e divulgativos** sobre a orixe e a historia dos apelidos deturpados, con detalles que reforcen a pertinencia de recuperar a forma galega. O labor de compilar esta información poderíao desenvolver o Seminario de Onomástica da Real Academia Galega, quizais en colaboración coa Asociación Galega de Onomástica, a través de pequenas pímulas con información curiosa e fiable, retomando experiencias positivas que xa citamos, como “A Caixa dos Apelidos” de Gonzalo Navaza ou o “Consultorio dos Nomes e dos Apelidos Galegos” de Xosé Luís Méndez Ferrín. Incluímos algúns exemplos elaborados a partir da información que fornecen estes dous recursos:

- O teu apelido é *Tejjido*, *Teijeira* ou *Teijeiro*? Debes saber que as formas galegas correctas destes apelidos son *Teixido*, *Teixeira* e *Teixeiro*, que derivan de *teixo* e fan referencia a un lugar poboado desta árbore. Son apelidos que teñen a súa orixe nos moitos lugares en Galicia con este nome (*Santo André de Teixido*, *A Teixeira*, *O Teixeira*...).
- *Outeiro* é un apelido galego de orixe toponímica que hoxe está case desaparecido, substituído pola forma castelá. Pero non sempre foi así, no século XVIII, no Catastro de Ensenada, a metade dos antepasados dos actuais *Otero* aínda se apelidaban *Outeiro*. Coa túa axuda, podemos volver ser o 50% e mesmo chegar a unha porcentaxe maior dos *Outeiro* en Galicia.
- Lugares como *Noia*, *Costoia* ou *Pedraio* tamén orixinaron apelidos galegos que hoxe aparecen maioritariamente grafados con *y* grego. Mais estamos a tempo de corrixirmos esta situación e conseguirmos que a grafía dos antroponimos coincida coa forma oficial dos topónimos de procedencia.

c. Accións para divulgar argumentos que favorezan o cambio

Por último, unha campaña tamén debe transmitir mensaxes que promovan o cambio e animen as persoas destinatarias a tomar a iniciativa, mensaxes positivas e atractivas que nos fagan reflexionar, que nos dean azos para iniciar este tipo de expedientes ou que nos fagan comprender as vantaxes de, por exemplo, legar nomes galegos e apelidos restaurados aos nosos fillos e fillas. Non se trata só dun lema, que é o característico de todas as campañas e moi importante para ter o primeiro contacto co público, senón de facerlles chegar ás persoas destinatarias ideas e argumentos a favor da recuperación dos apelidos e nomes galegos que as fagan repensar o papel que teñen como parte da nosa identidade cultural.

Comezamos este artigo comparando a toponimia e a onomástica persoal. Tendo en conta que unha boa parte dos nosos apelidos teñen orixe toponímica ou son formas comúns á toponimia, pode ser unha boa estratexia de comunicación unir as dúas áreas e transmitir a **necesidade de que a nosa paisaxe antroponímica vaia mudando para ser semellante en formas á toponímica**. Se os lugares que identificamos na nosa vida cotiá son *Outeiro, Laxe, Soutelo, Triñáns, Maside, Moláns, O Vao* etc., as galegas e os galegos que levamos un apelido que procede deses lugares deberíamos rectificar as formas deturpadas da mesma forma que se recuperaron os nomes de lugar.

Tamén pode ser un argumento útil **apelar á responsabilidade que temos todas e todos no coidado e na recuperación do noso patrimonio onomástico**. É certo que a decisión de incoar un expediente para traducir o nome ou restaurar o apelido é individual, pero o resultado de mudar a nosa paisaxe antroponímica beneficia o conxunto dos galegos e das galegas, pois dotaríanos de máis autoestima e orgullo pola nosa lingua. Malia que o noso idioma sufriu deturpacións e interferencias, **podemos colectivamente recompor as formas estragadas e reparar a nosa historia lingüística** (Ferreiro 2009: 93). Levamos moito tempo convivindo con *Collazo, Nieto, Montero, Seijo* ou *Ameixeira*, mais podemos transformar a realidade e pasar a ser *Colazo, Neto, Monteiro, Seixo* e *Ameixeira*.

Para axudar na difusión da campaña e asemade contribuír a espallar esta idea do traballo colectivo, propomos **implicar a persoas que traduciron o seu nome ou restauraron a grafía do seu apelido** e animalas a compartir experiencias e argumentos a favor deste proceso. Pódese pedir a colaboración de persoas coñecidas (escritoras, actores, científicas...) e tamén de mulleres e homes que

non saen habitualmente nos medios de comunicación pero que teñen unha experiencia para compartir. Algunhas das preguntas que poderían responder son: por que e cando tomaron a decisión?, que sentiron?, se tiveron problemas como os resolveron?, por que animarían a outras persoas a facer o mesmo?

Á hora de elixir estas persoas, debemos procurar seleccionar exemplos coherentes, é dicir, non conformarnos con alguén que traduciu o nome pero non regularizou os apelidos ou viceversa²². Cómpre sermos escrupulosos nesta escolla porque vai formar parte da mensaxe que queremos transmitir, e esta debe ser o máis clara e unificada posible. Se empregamos como exemplo un comportamento incoherente, as persoas destinatarias poden centrar a súa atención nesa eiva e rexeitar o modelo e todos os argumentos asociados a el.

Por último, tamén consideramos que pode ser unha estratexia interesante **asociar esta mudanza de nome ou apelido a cambios e decisións importantes nas vidas das persoas** (o casamento, ter descendencia ou simplemente cambiar de ambiente). Por exemplo, a chegada dunha filla ou dun fillo é un momento transcendental para tomar decisións deste tipo. Podemos pórle un nome galego ou transmitirle o noso apelido cunha forma correcta, e desta maneira repararmos a nosa historia a partir del ou dela.

3.5 Soportes da campaña, temporalización e recursos

Para os **soportes da campaña**, propomos aproveitar ao máximo posible as novas tecnoloxías e a comunicación social, xa que vai dirixida principalmente a persoas novas que están familiarizadas con estes ámbitos. Aínda así, non hai que descartar outros soportes: carteis e pequenos folletos informativos nos rexistros civís, xulgados de paz, centros de saúde..., e anuncios en medios de comunicación.

É recomendable contar cun **web** como **espazo dixital de referencia**, tanto para a cidadanía como para o funcionariado e outros colaboradores da campaña. Debe incluír información completa e ser un portal moderno e de fácil consulta. Algúns dos datos que debería ter son: información sobre os obxectivos da campaña, sobre o proceso de cambio en todas as súas fases, preguntas frecuentes, datos sobre as formas correctas en galego, formularios, vídeos, audios ou textos de persoas que deron o paso, e un sistema de contacto para resolver dúbidas puntuais.

²² Se valoramos a posibilidade de que outras persoas poidan participar de xeito voluntario nas redes sociais e compartir as súas experiencias, este criterio podería relaxarse nestes casos.

Alén disto, debe ser flexible e permitir introducir respostas a novas dúbidas e información complementaria que poida xurdir ao longo do desenvolvemento da campaña. E, por outra parte, se queremos que outros colaboradores (servizos de normalización lingüística, asociacións...) poidan desenvolver accións complementarias, o web debe facilitar a descarga e modificación dos materiais da campaña para que cada entidade os adapte ao seu contexto.

Este web podería completarse con contas en **redes sociais** que permitan unha difusión máis fresca da campaña e unha participación espontánea das persoas destinatarias. Para unha boa difusión, tamén son útiles anuncios breves en medios de comunicación e, como dixemos, non se deben descartar carteis e pequenos folletos con información básica para distribuír nos rexistros civís e xulgados de paz, nos centros de saúde (coa información especialmente dirixida a nais e pais) e noutros lugares estratéxicos para espallar a campaña.

Tamén cómpre establecer unha **temporalización** para a campaña, tanto para a fase de deseño como para a de desenvolvemento, co fin de termos unha referencia que nos permita avaliar se se acadan os obxectivos, se é necesario reformular ou modificar a campaña etc. Como orientación, propomos entre seis e oito meses para o deseño e un ano ou ano e medio para o desenvolvemento. Con posterioridade pódese continuar coa campaña se está a funcionar ben e é necesaria, refacela, modificala, ou, se é o caso, finalizala.

Por último, se este fose un proxecto concreto, habería que prever tamén os recursos necesarios (persoais e materiais) e elaborar un orzamento. Por tratarse só dunha proposta xenérica, non imos estipular nada a este respecto máis aló das suxestións que citamos ao longo do texto.

4. CONCLUSIÓNS

Todo o indicado ata aquí son só argumentos, ideas e estratexias que poden servir como **punto de partida** para elaborarmos conxuntamente unha campaña máis completa e consensuada por todos os axentes. Polo tanto, non se pode tomar como unha proposta pechada, pois os organismos que vaian finalmente participar na campaña deben intervir en todas as súas fases, desde a fixación de obxectivos ata a planificación e execución de accións ou a súa avaliación.

Alén disto, é necesario ter en conta que calquera campaña ou acción que pretenda mudar un hábito da intimidade, fortemente asentado, non vai ter unha grande incidencia a curto ou medio prazo, senón que provocará cambios lentos e esporádicos. Isto obríganos a sermos realistas cos resultados e tamén respectuosos e tolerantes coas persoas que non chegan a dar este paso, pois as motivacións íntimas de cada individuo non sempre se poden mudar con argumentos, ideas ou propostas.

Se queremos axudar a paliar a situación irregular de nomes e apelidos castellanizados e deturpados, debemos intentar **proporcionar unha información máis completa sobre o proceso e as súas consecuencias** e sobre a **necesidade e as vantaxes culturais e sociais do cambio**. Tamén cómpre completala con argumentos e recursos que axuden a superar os pequenos problemas cotiáns que pode provocar esta toma de decisión. E, por último, a pesar de que a mudanza social poida ser lenta ou case imperceptible, debemos transmitir que colectivamente como pobo somos capaces de rectificar os estragos da historia lingüística que nos antecede e recuperar dignamente a nosa onomástica persoal.

BIBLIOGRAFÍA

- Boullón Agrelo, Ana Isabel (2007): “Aproximación á configuración lingüística dos apelidos en Galicia”, *Verba* 34, 285-309 (<http://hdl.handle.net/10347/3477> [consulta en setembro-novembro de 2017]).
- Costas González, Xosé Henrique (1991): *1000 nomes galegos*. Santiago de Compostela: Xunta de Galicia (<https://es.scribd.com/document/131189676/1000-nomes-galegos-con-cadernino> [consulta en setembro-novembro de 2017]).
- Feixó Cid, Xosé (2003): *Diccionario dos nomes galegos*. Vigo: Edicións Xerais de Galicia.
- Ferreiro, Manuel (2009): “O territorio e a cidadanía: percorrido pola onomástica galega”, en María Pilar García Negro (ed.), *Sobre o racismo lingüístico*. Ames: Laiovento, 67-94.
- Ferro Ruibal, Xesús (dir.) (1992): *Diccionario dos nomes galegos*. Vigo: Ir Indo.
- Méndez Ferrín, Xosé Luís (2007): *Consultorio dos nomes e dos apelidos galegos*. Vigo: Edicións Xerais de Galicia.

- Real Academia Galega (2016): *Os apelidos en galego. Orientacións para a súa normalización*. A Coruña: RAG (<http://academia.gal/documents/10157/704901/Os+apelidos+en+galego.pdf>) [consulta en setembro-novembro de 2017]
- Vaquero Quintela, Isabel (2012): *Traballarmos en dinamización lingüística. Unha introdución*. Santiago de Compostela: CTNL (http://ctnl.gal/upload/des/237-a-traballarmos-dinamizacion-lgca_isa-vaquero_docctnl2_2012.pdf) [consulta en setembro-novembro de 2017].

A normalización da antroponimia nos centros de ensino

Valentina Formoso Gosende

A presente intervención está dividida en tres partes. Na primeira vaise tratar a análise da necesidade e/ou conveniencia de traballar a antroponimia nos centros de ensino; na segunda presentarase un breve resumo dunha investigación que analizou o que a xuventude pensa sobre a galeguización de nomes e apelidos para, na última, dar a coñecer unha pequena experiencia que se deseñou a partir dos resultados anteriores e que se desenvolveu no centro de ensino no que traballo, o IES Félix Muriel de Rianxo, cun pequeno proxecto arredor dos apelidos do alumnado e do concello.

1. NECESIDADE, CONVENIENCIA E POSIBILIDADES DA ANTROPONIMIA NOS CENTROS DE ENSINO

Con todas as necesidades que existen na actualidade de cara a avanzar no proceso normalizador da lingua galega, moita xente pode preguntarse se debe ser un obxectivo central o traballo arredor da antroponimia. Mais esta pregunta non se pode responder sen antes ter resoltas outras dúas cuestións. Unha referida a se realmente se considera que o traballo arredor da antroponimia pode axudar directamente no proceso de normalización lingüística; e a outra, se se pode dicir que o proceso de normalización da nosa antroponimia está o suficientemente avanzado como para que xa non lle haxa que dedicar tempo e esforzos.

Presento estas cuestións para centrar a reflexión no estado no que se encontra o labor arredor da antroponimia nos centros de ensino. Cabe preguntarse se é necesario este traballo nos colexios e institutos que son lugares nos que se chama o alumnado por lista a todas as horas, dicindo os seus nomes, apelidos e mesmo algún alcume que achega identidade a calquera individuo que o reivindicue. E aí podemos bater, neste momento, con Uxías e Anxos que non din, nin dixeron nunca unha palabra en galego e con Javieres ou Alejandras que son galegofalantes. Os dous poden apelidarse Cereijo, Ameijeiras ou teren calquera outro apelido deturpado tan evidente coma estes, ou outro moito menos visible,

poden ser Romero, Losada, Otero ou Martínez. É a nosa realidade, unha realidade que nos centros de ensino case non se trata, ou cadaquén trata como lle parece. Non é necesario abordala? Unha das razóns de que non se trate podería ser a dificultade de achegarse a unha cuestión que ten certa complexidade, e na que inflúe desde a propia falta de formación e descoñecemento do corpo docente ao respecto deste problema, ata a ausencia de planificación para abordala. No medio existen outras razóns que terían que explicar cuestións como que haxa profesorado que se declara comprometido coa lingua do país e que non ten mudado os propios nomes con formas castelás ou apelidos claramente deturpados. Visto así, semella que sería necesario abordar esta cuestión nos centros educativos desde diferentes ángulos.

Se nos paramos a analizar o que está feito ou o que se fai para normalizar a antroponimia, batemos coa falta dunha liña de actuación arredor da antroponimia nos centros educativos, mesmo na sociedade en xeral; atopámonos cunha realidade que segue a liña da normalización lingüística minifundista, onde cadaquén sacha como pode na súa leira se acorda culturala. Aínda que o ideal sería que existise unha Planificación xeral que tivese deseñados uns obxectivos e un plan para traballar coa antroponimia, ou polo menos que houberse un plan normalizador para o ensino que tivese estudado e valorado este aspecto, isto é inexistente. Daquela nós, as persoas que nos preocupamos por esta cuestión, teremos que ter claras cales poden ser as liñas de traballo que cómpre seguir. Ás veces deséñanse actividades excelentes pero non se valora o índice normalizador que poden ter para os obxectivos que fixamos, ou o problema é que non marcamos os obxectivos antes de deseñar as actividades. Daquela non pasamos de gastar moitas enerxías para tirarlle menos proveito do que se debería a un traballo que pode ser moi ilusionante nun primeiro momento, mais que pode acabar por ser frustrante se se nos volve en contra.

Posiblemente todos coñezamos ou saibamos de moito profesorado, sobre todo da materia de lingua galega, que lle muda o nome –na maioría dos casos, nalgún tamén o apelido– ao alumnado, galeguizándoo ou adaptándoo á fonética galega. É esta unha práctica recomendable que se debía estender? Pode aplicarse dun día para outro ao chegar á aula sen estar inscrita en ningún marco? Chamarlle a unha alumna ou alumno por un nome que non é o que figura na súa identificación e que non solicitou que se lle chamase así, pode ter un efecto pouco normalizador e mesmo contrario ao obxectivo pretendido orixinalmente.

Animar as persoas da comunidade educativa a galeguizar os seus nomes e apelidos debe ser unha acción que tería que estar inserida nun proxecto no que se lle atope sentido e non se sinta ninguén ofendido. Desde o meu punto de vista, se non se fai deste xeito, teremos –a longo prazo– o efecto contrario do que pretendemos en orixe. Polo menos esa idea saíu dunha pequena investigación realizada o ano pasado e da que pasamos a dar conta na seguinte epígrafe. Mais adianto que os mozos e mozas participantes manifestaron de forma espontánea este malestar que sufriron en carne propia ou próxima a eles de que alguén na escola ou no instituto lles mudase o seu nome para o galego. Entre dar a coñecer as formas galegas de todos os nomes e apelidos que existen nun centro educativo e aplicarlas sen previa consulta, hai un paso grande provocado moitas veces polo imaxinario existente arredor da lingua que veremos na epígrafe seguinte.

O noso nome e os apelidos axudan a conformar a nosa identidade como persoas, polo que é este un punto que cómpre ter presente cando pensemos en intervir na antroponimia, de forma máis ou menos consciente. Ás veces faise desde o labor cotiá e diario das aulas, e outras dentro dunha actividade normalizadora máis ou menos planificada por parte dun Equipo de normalización e dinamización lingüística. Agora teríamos que valorar a conveniencia de mergullármonos neste tema nun momento no que pode parecer que existen centos de cuestións urxentes que resolver antes ca esta. Cando se cuestiona ata a validez da propia lingua para empregala en determinadas materias, cando temos alumnado que non dá unha palabra en galego e ás veces ten moi pouco desenvolvidas ata as competencias pasivas, igual pode parecer que se anda a enredar cun tema que, se se trata con tacto, a ninguén lle molesta que se traballe nel. Mais este argumento é susceptible de ser presentado do revés. Así, en momentos nos que calquera acción normalizadora que incida nos usos podería sentirse coma un ataque “impositivo”, se cadra é bo momento para abrir unha fenda coa antroponimia, aspecto que abre un abano de intereses moi extenso para un grupo de poboación amplo.

Se nos apetece traballar coa antroponimia, os obxectivos poden seguir dous enfoques, ben ser a propia antroponimia materia para normalizar, ben ser unha escusa para acadar fins normalizadores. Pouco hai feito arredor do primeiro obxectivo e practicamente nada arredor do segundo; ou ben se está feito, non está difundido. Se revisamos o espazo que ocupa a antroponimia nos proxectos dos ENDL vemos que é moi pouco e centrado na antroponimia como materia. Mais tampouco na web da Secretaría Xeral hai ningunha liña destacada neste

aspecto. Podemos enumerar centros que desenvolveron actividades puntuais, de maior ou menor extensión e todas moi meritorias. Se nos mergullamos na rede non atopamos moitas actividades nesta liña que non sexan anuncios de publicacións que teñan que ver con esta temática (por exemplo, a do libro que vén de publicar a Real Academia Galega cos 1500 apelidos en galego normalizados¹) ou de charlas que dan especialistas en diferentes centros de ensino, case sempre centradas no significado dos apelidos, que é un aspecto que adoita interesar moito. Pódese atopar algunha outra excepción coma unha acción realizada no IES Pintor Colmeiro de Silleda para concienciar sobre o proceso de castellanización dos apelidos e a súa necesaria regaleguización² e pouco máis. E aínda que sabemos que hai moitas accións que non se difunden e non se coñecen, no seu conxunto podemos deducir que son bastante escasos os proxectos conducidos a normalizar a antroponimia ou actividades que teñan como centro os nomes e apelidos, ben para incidir na súa galeguización, ben para, a partir deles, realizar outras accións normalizadoras.

Se consideramos que é posible e necesario traballar coa antroponimia nos centros, deberíamos deseñar os obxectivos segundo a tipoloxía das persoas destinatarias. Desde o meu punto de vista, en todos os niveis educativos ten cabida un proxecto arredor da antroponimia, e polo tanto, calquera centro educativo podería programar accións destinadas a cubrir calquera dos dous obxectivos centrais que presentamos. Se temos o punto de mira posto por exemplo nos apelidos como materia obxecto de intervención normalizadora, debemos de ter en conta que o público albo que temos nos centros móvese nunha franxa de idade moi ampla en canto á toma de decisións. Está claro que non teñen sentido intervencións en primaria cara ao alumnado cos mesmos obxectivos (e xa digo obxectivos e non só metodoloxía) ca as que se deseñan para secundaria, pero se cadra son piores que se poden ir poñendo e son vimbios que poden axudar a tecer un cesto complexo que é o da identidade lingüística.

Evidentemente, unha crianza de seis anos non pode tomar decisións arredor de galeguizar o seu apelido, pero si o poden facer as súas familias, ás que se lles pode destinar información, xa que nunca debemos esquecer as familias e o profesorado que poden ser obxecto de certas mensaxes. Mais mesmo a rapazada máis pequena pode ir tomando certa conciencia se se lle transmite

1 O título exacto da publicación é: *Os apelidos en galego. Orientacións para a súa normalización* (2016).

2 <http://www.edu.xunta.gal/centros/iespintorcolmeiro/node/97>

certa información de xeito moi simple e adaptada ás súas capacidades. Afirmo isto despois dunha anécdota que me pasou como nai dun neno que cursa agora segundo de primaria e que ocorreu o ano pasado cando estaba empezando a ler e a escribir. Se o meu fillo vise algunha vez escrita a forma Lavandeira, se simplemente tivese oportunidade de ler cartaces no seu centro coas formas galegas dos apelidos do alumnado que hai alí, sen máis, seguramente non nos diría na casa que o seu amigo do cole tiña un apelido rarísimo, pois era metade en castelán e metade en galego: “La bandeira”. Así foi como el interpretou o que oía e se cadra mesmo lle puido ver escrito ao compañeiro, pois entre o que o meu fillo dicía e o que a familia do rapaz asinaba só había un oco de diferenza, porque eles escriben “Labandeira”.

Desde o meu punto de vista, ademais de favorecermos a normalización da antroponimia nos centros educativos, tamén a antroponimia pode actuar como un elemento normalizador. Mais para iso debemos ter establecida a súa relación con outros aspectos que tamén se deben traballar ao mesmo tempo no ámbito da normalización da lingua galega. Se se deseñan campañas de recuperación de apelidos con formas galegas, podemos aproveitar para traballar a identidade que nos achega a lingua propia. Se queremos facer unha campaña sobre nomes propios e as modas dos mesmos, pódense establecer foros de debate que permitan que se expresen en galego ao respecto. Da mesma maneira que o alumnado maior pode preparar unha exposición oral sobre os significados dos apelidos máis frecuentes no centro para expoñerlla ao alumnado máis pequeno. A antroponimia como medio e como fin.

Con todo, antes de deseñar a campaña cara á mocidade, cómpre saber un pouco cal pode ser o imaxinario no que se moven os posibles destinatarios arredor destas cuestións. Para iso vou deixar os resultados dunha pequena investigación que realizamos Ana Iglesias e mais eu, por proposta de Ana Boullón, sobre a valoración que este colectivo fai de nomes e apelidos galegos.

2. O VALOR SIMBÓLICO DOS NOMES E APELIDOS GALEGOS ENTRE A MOCIDADE

Os resultados completos da investigación á que me vou referir nesta epígrafe xa foron expostos³ e publicados (Formoso/Iglesias, no prelo). Aquí presento algunhas cuestións destacadas tiradas da citada investigación que van axudar a entender a xénese do proxecto que desenvolvemos no centro de ensino no que traballo e que mesmo poden dar claves para outros proxectos normalizadores que teñan a antroponimia no centro da actuación. No meu caso deume chaves para poder deseñar o que foi un pequeno proxecto para desenvolver no IES, experiencia que se presenta na epígrafe 3.

No outono de 2016 realizamos tres grupos de discusión entre estudantes universitarios (de 18 a 28 anos)⁴ para achegarnos ao valor simbólico de nomes e apelidos galegos. Elaboramos as conclusións arredor de dous grandes bloques temáticos: un que xirou arredor da percepción que tiñan da galeguización ou restitución á forma orixinaria galega de nomes e apelidos; o outro centrado na valoración dos nomes propios nas diferentes linguas.

O primeiro dato que nos chamou á atención á hora de realizar a análise foi o grande descoñecemento que tiña este colectivo –cunha formación universitaria nalgún caso xa rematada– sobre a onomástica galega, sendo un tema que, cando llo propuxemos, vimos que espertaba o seu interese. O máis destacado aínda foi o gran descoñecemento sobre o proceso de castelanzación que sufriu ao longo da historia a nosa antroponimia (tanto que houbo quen afirmou: “no sé qué apelido se puede galleguizar/ ahora mismo no se me ocurre ninguno...” (G3:163, M8)), así como das posibilidades que existen para volver os nomes e apelidos á súa forma orixinaria.

Ese descoñecemento ten que ver co imaxinario que existe arredor da restitución ao galego de nomes e apelidos que só se considera positiva por unha parte moi pequena da mostra, que entende que se trata dun proceso necesario para recuperar as formas tradicionais orixinarias. Mais no discurso da maioría

3 Expuxéronse os resultados desta investigación no *Simposio ILG 2016: Antroponimia e lexicografía*, celebrado na facultade de filoloxía da USC do 24 ao 26 de outubro de 2016.

4 Poden verse polo miúdo todas as características dos grupos na publicación dos resultados desta investigación nas Actas do Simposio (Formoso/Iglesias, no prelo), así como todos os resultados completos que se tiraron da análise dos grupos.

da mocidade participante emprégase o tema da tradición, curiosamente, coma un aspecto que impide a restitución das formas ao galego, porque falan do peso dunha tradición familiar do apelido que se remonta sempre a etapas moi recentes, posteriores á castelanización. Curiosamente, nun par de casos, as persoas participantes fan referencia a que as formas dos seus apelidos en galego (tipo *Pontes* nun caso e *Froxán*⁵ noutro) se conservan no alcume da casa (casas de *Pontes* e *Froxán*), pero o apelido da familia agora é unha forma castelanizada (*Puentes* e *Froján*). É no propio grupo onde un dos implicados reflexiona sobre o feito de que exista esa dobre nomenclatura para a casa e para o apelido, facendo referencia a que a súa familia lembraba a castelanización no rexistro durante a posguerra. Esta cuestión descoñécena a maior parte dos participantes, mais hai que ter en conta que algún que dixo ter certo coñecemento sobre este proceso castelanizador, apelou á tradición familiar como argumento para manter apelidos que sabe que están castelanizados, e que son evidentes xa na propia forma, tipo *Rey*, onde a mudanza afecta só á grafía do “y” que habería que cambiar polo “i”. Mais a defensa para o seu mantemento co “y” faise en base á tradición, feito que pesa por riba de calquera explicación sobre a evolución das grafías na cuestión normativa do galego.

Destaca tamén que nunca sacaron a colación en ningunha das conversas formas castelanizadas que son evidentes e constitúen claras deturpacións por seren adaptacións fonéticas de termos galegos: *Cereijo*, *Ameijeiras*, *Crujeiras*, *Enjamio*... De feito, introducímolos nós no debate nos tres grupos e o resultado foi constatar o descoñecemento case absoluto do asunto e a falta de conciencia de que fosen formas castelanizadas durante séculos e de forma especial na época franquista (Boullón 2009: 2-6).

Mod.: nin sequera erades conscientes deste feito de que hai moitos apelidos que están castelanizados?

Inf1: non, non.

Inf2: non / eu non o sabía / pensaba que era así xa.

Inf3: yo tampoco.

Inf4: eu non me parei a pensalo a [...].

Inf5: nin idea.

5 Os apelidos que se empregan nesta exposición son variacións dos apelidos reais que saíron nos grupos, para manter así o anonimato total das persoas participantes nos mesmos.

Mesmo chegou un informante a cuestionar a nosa pregunta sobre o tema: “cereiño eu non lle chamaría cereiño por moito que estivera de acordo que tivera que manterse o nome orixinal que eu tampouco sei se é orixinal neste caso/ se é unha castelanización ou o caso contrario era orixinario cereiño e en Galiza convertimos en cereiño...” (G1: 211). Neste sentido nótase unha diferenza considerable con respecto ao que ocorre na toponimia, porque ata unha persoa, monolingüe en castelán e cunha concepción da lingua galega prexuízosa, admite con naturalidade a normalización dos topónimos (“Ourense nos lo habían cambiado por Orense y ahora pues lo dice todo el mundo Ourense”) fronte á dos apelidos, que non quere mudalos: “[...] yo quiero el apellido de mi padre o el de mi madre”. A convicción de que no caso de Ourense é unha restitución da forma orixinaria porque “nos lo habían cambiado” pesa moito na configuración do discurso e na admisión de que é normal que agora se diga de novo así, algo que fai “todo el mundo” porque no caso da toponimia o emprego por parte dos medios de comunicación das formas autóctonas, aínda empregando o castelán, axudou a configurar unha nova representación desta realidade. Feito este que non ocorreu coa antroponimia, onde mesmo na Televisión autonómica se deixaron de pronunciar en galego os nomes e apelidos dos políticos desde a chegada ao poder do actual presidente, Alberto Núñez Feijóo, que se negou a ser Alberte N. Feixoo, práctica habitual durante todos os gobernos anteriores, tamén na época Fraga. Todo este imaxinario debe pesar para que un dos membros do G1 asegure: “hai un pobo que é de onde: é orixe da miña familia que é xxx⁶ con i latina pero nunca me plantei cambiar [...]” (G1: 5) e argumenta que no apelido vai seguir co “y” porque tamén durante séculos se escribiu así. Daquela, a mudanza no topónimo non a cuestiona, pero no tocante ao apelido non está disposto a facer ningún cambio.

Así as cousas, cando falan de posibles solucións para resolver o tema das castelanizacións da antroponimia, coinciden en que cómpre dar información para que toda a sociedade sexa consciente de que apelidos como *Cereiño* ou *Ameijeiras* non son galegos nin tampouco casteláns, senón unha deturpación dunha forma galega orixinaria. A solución para achegar este coñecemento vena en posibles campañas que poderían impulsarse tamén desde a administración, pero esta nunca podería “impoñer” un cambio nos apelidos, é dicir, que non lle ven futuro a unha Lei que fose equivalente á de toponimia pero para normalizar a antroponimia.

⁶ Aquí di o nome do seu apelido que coincide co topónimo.

nimia. De feito saíu xa de forma espontánea no primeiro grupo a idea de “non imposición”, considérase necesario idear campañas de concienciación pero sen que haxa ningunha obriga por detrás: “[...] campañas de explicar e animar... sen oblihar que aquí a xente estrésase moito” (G1), idea que se reitera no G2: “[...] non hai que impoñer nada” e no G3 onde ademais xustifican: “los apellidos ya me parece un poco peor porque: pues es tradición es tu familia [...] es parte de: de un árbol genealógico”. No discurso destes mozos e mozas universitarios insítese en que os apelidos teñen unha historia, forman parte da árbore xenealóxica e a mocidade non ve fácil a súa mudanza, algo que ve máis factible para os nomes: “o nome é unha elección nun momento o apelido ten unha historia”. Polo tanto, dentro da galeguización ou regaleguización da antroponimia, resúltalles máis doado dar o paso co nome ca co apelido, xa que aquel non lle afecta á familia e mesmo se adoita facer sen andar en trámites burocráticos: “H1: si ti presentaste como Xoán aínda que te chames Juan no DNI”. Con todo tamén saen un par de voces que aseguran que galeguizarían o seu nome pero que lles dá mágoa o que lles pode parecer aos pais que elixiron ese nome para eles, por iso non o fan, gustándolle máis a forma en galego.

Chegados a este punto debemos recoller unha idea que xurdiu de forma espontánea en todos os grupos e na que insistiron moito. Unha persoa pode galeguizar o seu propio nome pero non se tolera ben que alguén lle galeguice o nome a outra persoa se esta non o autorizou. De feito comentan todos, tal e como anunciei arriba, diferentes experiencias que se deron no ámbito escolar cun resultado bastante negativo. No G1, un dos membros do grupo saca a relucir un exemplo: “eu teño un amigo que se chama Alfonso i sempre me acordo que en clase de galego nós tiñamos un profesor que se empeñaba en chamarlle Afonso i levábao fatal! pufffff era unha batalla persoal...” que se repite nos outros grupos “ao meu amigo pasáballe igual empezamos a chamarlle Lois porque o prof de galego empezou a chamarlle Lois (G2)”.

Estas traducións non autorizadas están consideradas, de forma xeral, unha falta de respecto: “non entendo que leva a unha persoa a preferir/ que se chama Joel chamarlle Xoel [...] a min paréceme unha falta de respecto” (G1: 98), “estás faltándolle ao respecto” (G2: 184, M6), “tienen que respetar el nombre que tienes y ya está” (G3). Insisten moito nesta cuestión en todos os grupos e no G3 fan fincapé en que non admiten a tradución cara a ningunha das linguas: “M11: considero que non teño dereito ningún a galeguizar ou castelanizar o seu

nome”, “M8: no me parece nada bien que la gente traduzca el nombre a la hora de llamar a una persona /molesta”. No G2 e G3 sacan a colación a tradución que se fai ás veces no sentido contrario. Mencionan aqueles nomes que son moi frecuentes en castelán e nos que adoita mudar só un fonema na forma galega (*Carme-Carmen* ou *Xulia-Julia*), é dicir, cando unha *Carme* ou *Xulia* é nomeada como *Carmen* ou *Julia*. Este feito non o valoran da mesma maneira ca cando é ao revés, xa que nestes casos xustificáanse apelando á frecuencia de *Carmen* e de *Julia* e, polo tanto, ao costume de pronuncialos en español, polo que aducen ignorancia ou inconsciencia. A propósito disto acaba saíndo na conversa o uso de correspondentes en inglés, mais existe unha percepción moi diferente sobre o emprego destas formas fronte ás traducións do galego. Ao comentar o caso dun mozo que, chamándose Joel, unha persoa empezou a chamarlle Xoel, alguén comenta que iso debe ter motivación ideolóxica e acaban comparando ese feito co de adaptar nomes ao inglés, aspecto que valoran de xeito moi diferente:

H4: [...] non sei se será por ideais do chaval ou porque lle soa moito mellor [...] que se chama Juan e eu digo jo mólamе moitísimo máis John podo chamarte John mmm paréceme moi raro

Mod.: claro pero é exactamente o mesmo pasar de Juan a John que de Juan a Xan?

H4: viviendo en Galicia non [...] entonces non sei se hai un motivo ideolóxico (G1: 108-110).

H3: pódese entender que o cambio de Joel a Xoel é máis de ideoloxía e o de Juan a John pódese ver un cambio máis máis natural se a ti te chaman así: eu véxoo case normal si a ti...

M1: eu penso que cando lle cambian a un idioma estranxeiro é como un apodo e cando lle cambian ao galego é unha tradución [...] non é como eso de Joel Xoel é un cambio que moitos como decías ti antes xa o asocias un pouco cunha ideoloxía pero cando cambias a Charlie a xente se supón non vai ser porque queiran cambiar os nomes ao inglés senón porque... gustoulle empezou coa broma (G1: 145).

Chama á atención que as traducións ao inglés non se consideren non autorizadas, senón que en todos os grupos se entenden coma un alcume ou coma unha broma: “H6: si pero é en plan mote si son motes porque hai tantas persoas que se chaman igual que se non recordas o apelido pois recorres a Charli ou así” (G2), tamén coma se fose unha marca de distinción e de modernidade, pero non o ven en cambio como unha mudanza de nome:

H7: e tamén soa ben [...] eu creo / por exemplo eu coñecín un Charlie e era como máis guai chamarse Charlie [concordan (risos)].

Mod.: pero por exemplo antes cando comentamos con respecto a Xulia Julia ou ao revés diciades que a xente reaccionaba mal en cambio neste cas-

H5: claro porque *non é un mote estanche cambiando o nome* (G2: 241).

Tamén no G3 inciden neste tema: “eu coñezo un que se chama Jorge e moléstalle máis que lle chamen Xurxo que lle chamen George” (G3: 259).

Vemos así que a nivel xeral unha tradución dun nome ao inglés ten unha imaxe positiva, algo que non sucede coas traducións ao galego que nalgún caso aparecen como estigmatizadas e que, segundo se desprende das palabras das persoas participantes, asócianse con motivacións ideolóxicas.

Do discurso dos grupos extraemos a idea de que a galeguización de nomes e apelidos está asociada no imaxinario colectivo cun feito que practican persoas de ideoloxía nacionalista. Esta acábase presentado como unha representación negativa que, se non se trata, vai impedir que se avance na restitución dos apelidos galegos á súa forma orixinaria. Se repasamos algunhas das afirmacións dos diferentes informantes dos distintos grupos atopamos xustificacións coma esta dunha moza do G3 para explicar como entendía ela a causa da galeguización dos nomes: “as María Jesús de hai 40 anos foron configurando a súa ideoloxía política: e: ... quixeron ser María Xesús”. Algo recorrente expresado de formas diferentes: “eu coñezo quen traduciron o nome todos os que coñezo foron do castelán ao galego e creo que aí xa é un tema máis ideolóxico que: que outra cousa”. E partindo desta premisa, que subxace nos diferentes grupos, unha das participantes contaba como unha persoa coñecida mudara o seu nome para a forma galega e agora víase como: “aí vai Xosé, el galleguista ese sabes?” (G2); polo tanto, a percepción que ten a maioría da mocidade deste momento é que a circunstancia de ir ao rexistro galeguizar o nome: “marca moito” (G1). Tamén pasa co apelido, feito que é menos coñecido e do que son menos conscientes, pero do que tamén din que “non todos os casos son por ideoloxía pero a maior parte dos cambios de castelán a galego son por cuestión nacionalista” (G1).

A investigación aínda ten unha parte ampla referida aos nomes de persoa que, como non se aproveitou para o proxecto que se vai describir na seguinte epígrafe, só menciono que as persoas que actuaron como informantes ven nos últimos tempos unha preferencia polos nomes galegos (tendencia que xa algúns perciben que está caendo), pero sen que isto presupoña necesariamente unha

concienciación lingüística, senón simplemente responde a unha cuestión de moda, que, por conseguinte, pode ser transitoria e ademais non implica outro tipo de compromiso cara á lingua galega. Aparecen os típicos exemplos de familias que lles poñen nomes en galego aos seus descendentes e que non falan nada de galego. Ao lado da moda, a elección dos nomes está para uns condicionada pola sonoridade (que en realidade nunca se concreta foneticamente, e acaba tendo outras relacións), para outros pola tradición que teñen algúns nomes nas familias e para poucos por unha cuestión identitaria: “Poñerille un nome galego porque é a miña lingua e coa que me sinto máis identificado”, idea que aparece contestada: “podes poñerlle o nome que che guste e xa está non ten por que ter identidade galego nin nada parecido”.

3. EXPERIENCIA DO PROXECTO DE ANTROPONIMIA DO EDLG DO IES FÉLIX MURIEL

Despois de estar facendo a análise anterior pareceume oportuno iniciar unha liña de traballo arredor da antroponimia no noso centro que fose máis alá de organizar charlas ao respecto como tiñamos feito outros anos. Así, no curso 2016-2017 incluíuse na programación do Equipo de normalización e dinamización lingüística (ENDL, denominado oficialmente “Equipo de dinamización da lingua galega”) unha liña de actuación que titulamos “Normalizando a antroponimia de Rianxo”. Desenvolveuse en varias fases entre novembro e maio, seguindo o *modus operandi* do noso Equipo, que parte da premisa de traballarmos profesorado e alumnado conxuntamente de xeito proactivo. Aínda que a programación xeral parte do profesorado, analízase co alumnado do ENDL e axústase e perfilanse as diferentes actividades que se desenvolven durante o curso. Segundo a tipoloxía das actividades ímosllas proponendo a diferentes grupos de alumnos e alumnas para que se impliquen e, no caso dos niveis máis altos, para que axuden a levar a iniciativa, fagan propostas e as adapten para que teñan máis receptividade na xente da súa idade... O alumnado colabora no Equipo nas súas horas de lecer, ben nos recreos no local que temos no IES, onde sempre hai membros do profesorado, ben nas súas casas, onde ás veces desenvolven parte das actividades pola súa conta. Estes proxectos son independentes das aulas, xa

que non queremos que o traballo no Equipo sexa unha extensión das diferentes materias do currículo, senón unha programación transversal.

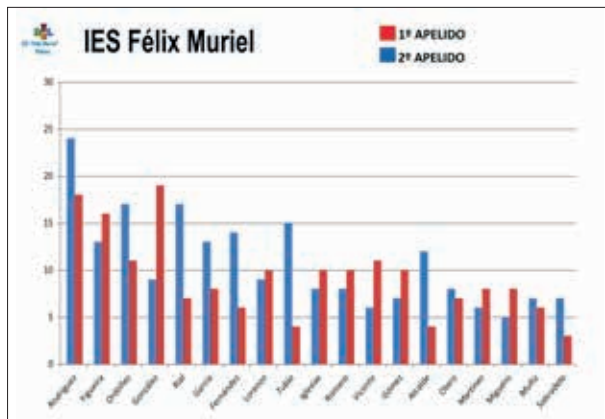
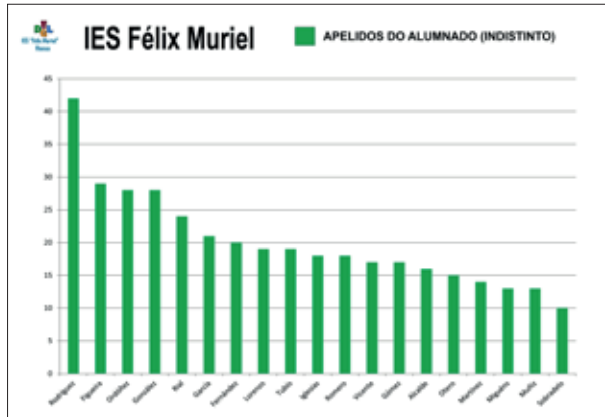
Os obxectivos que se pretendían cando se deseñou o proxecto centrábanse en dous eixos. Por un lado, procurabamos que a comunidade educativa tomase conciencia sobre a importancia de termos apelidos que foron pasando de xeración en xeración durante centos de anos, sufrindo algúns deles o proceso de castelanización que mudou a súa forma orixinaria. Por outro lado, buscabamos tamén provocar a reflexión sobre a identidade que nos dan os nomes e os apelidos, derivando así cara ao respecto da riqueza patrimonial que existe nos apelidos tradicionais galegos, principalmente naqueles máis comúns en Rianxo. No fondo había unha intención última que tiña que ver coa concienciación da comunidade educativa, pero sobre todo de alumnado e familias, sobre a importancia de conservarmos os nosos apelidos en galego e de restituír as formas deturpadas. Para iso tiñamos tamén que informar sobre o proceso de castelanización e mostrar as posibilidades de galeguización.

O proxecto de antroponimia propuxémosllo a un grupo de alumnos e alumnas de bacharelato porque necesitabamos que soubesen realizar a investigación coa que queriamos comezar esta acción concreta: localizar os apelidos máis frecuentes no IES e no concello de Rianxo, para logo establecer unha comparativa co que sucedía no resto de Galicia. Foron dúas mozas de 2º de bacharelato as que se anotaron voluntariamente para colaborar nel e desenvolve-lo de forma activa, tendo a axuda puntual dun grupo de alumnado de 1º e 2º ESO para a montaxe da exposición (pegar cartaces, colocar paneis...).

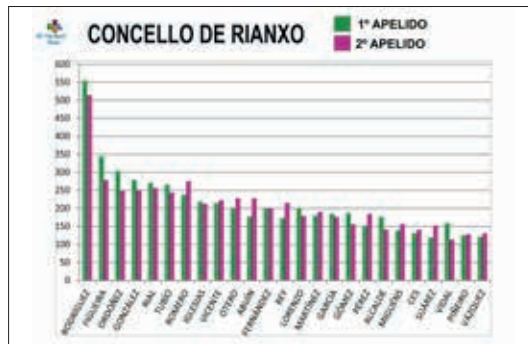
E así foi como comezamos coa primeira das tres fases nas que dividimos o proxecto, logo viría a segunda de difusión de datos e información sobre o significado dos apelidos e por último unha terceira de concienciación que axudase a cumprir un dos obxectivos deseñados. Ademais consideramos que unha investigación deste tipo tiña que ter ao final unha deriva normalizadora procurando a intervención na comunidade educativa.

Toda a primeira fase desenvolveuse entre novembro de 2016 e xaneiro de 2017. A investigación comezou polo baleirado da listaxe completa de alumnado do IES nunha base de datos para, a partir dela, extraer porcentaxes de frecuencias dos apelidos do instituto. Así constatouse que patronímicos como *Rodríguez*, *Figueira* e *Ordóñez* eran os máis comúns. Tamén estudamos se había diferenzas entre eles estando colocados en primeiro ou segundo lugar. Só nos destacou que

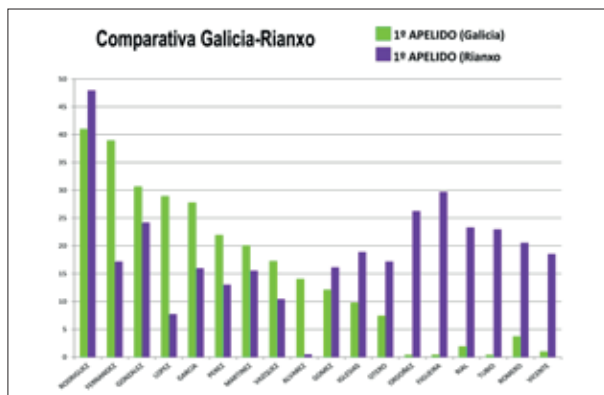
o apelido *González* tiña moita máis frecuencia na segunda posición, do mesmo xeito ca tres apelidos bastante típicos de Rianxo: *Rial*, *Tubío* e *Alcalde*.

Para podermos lanzar mensaxes arredor da orixinalidade de certos apelidos coa intención de promover a súa conservación, vimos a necesidade de analizar tamén a frecuencia dentro do concello de Rianxo, por iso procuramos os datos no IGE e comprobamos que existía bastante similitude cos apelidos máis frecuentes no IES, aínda que neste caso non existía practicamente diferenza entre a colocación en primeiro e segundo lugar.

A continuación analizamos a comparativa entre os apelidos máis frecuentes en Rianxo e a súa presenza no resto de Galicia e resaltamos como algúns dos máis habituais no concello, por exemplo *Ordóñez* (que destaca numericamente) e mesmo *Figueira*, *Miguéns*, *Rial* ou *Vicente* tiñan unha presenza moi baixa no resto de Galicia.

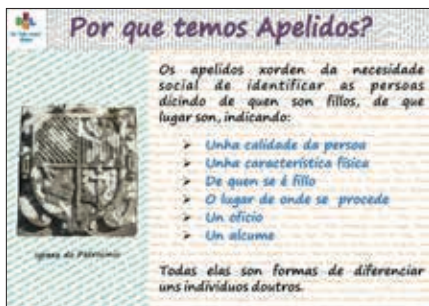

Unha vez que xa tiñamos estes datos preparamos unhas gráficas que tivesen bo efecto visual para publicar na web do ENDL RianxoFala (www.rianxofala.com) e mais para imprimir de cara a ir configurando a exposición en paneis que tiñamos pensada para os corredores do IES. Pretendían ser tamén reclamo para que a comunidade educativa estivese pendente do que íamos poñendo a continuación. E realmente tivo éxito porque as persoas parábanse para ver se o seu apelido era máis ou menos frecuente no concello ou no conxunto de Galicia.

Mais para conseguir cubrir todos os nosos obxectivos precisamos seguir a investigación sobre a función histórica dos apelidos, a súa orixe, o seu regulamento legal... Daquela procuramos algunha bibliografía⁷ e fomos seleccionando

información que derivou nos cartaces cos que conformamos a exposición que supuxo xa a segunda fase do proxecto. Así, desde xaneiro a maio fóronse colocando uns paneis polo centro, ao mesmo tempo que se engrosaba a páxina de RianxoFala (www.rianxofala.com), con información sobre a orixe da existencia dos apelidos, a súa formación, evolución e curiosidades.

⁷ <https://apelidosgalicia.org/>, Boullón 2009, 2016.

apelidos propios, algo no que sempre están moi interesados e interesadas. Só puido gozar desta aprendizaxe o alumnado dun único nivel educativo que foi 2º ESO, debido a que o aforo do noso salón de actos supera pouco os 100 lugares.

Por último, aínda que a maioría do noso alumnado non ten potestade, por non ter idade, para mudar os seus nomes nin apelidos, ofrecemos toda a información igual, tanto nos paneis coma na web, xa que algúns están próximos aos 18 anos e familias e outros membros da comunidade eran tamén receptores desta información. Tamén difundimos a mensaxe a través da revista dixital (www.bicodaria.gal) e mais en dous programas de radio cuxa emisión comezamos neste pasado curso.

Rematamos o proxecto do curso 16-17 cunha avaliación, a nivel xeral, positiva, xa que consideramos que cubrimos os obxectivos marcados cando o iniciamos. Queda camiño por andar, xa que as mensaxes non callan só nun curso por moito que foran accións continuadas; polo tanto, esperamos darlle continuidade e ir creando conciencia arredor da importancia de conservar e restituír as formas galegas dos apelidos.

BIBLIOGRAFÍA

Boullón Agrelo, Ana Isabel (2009): “Sobre a estandarización da antroponimia: proposta para os apelidos”, *Boletín da Real Academia Galega* 370, 117-152. Disponible en <http://www.realacademiagalega.org/imaxin-boletins-web/paxinas.do?id=3412>.

——— (2016): “Os apelidos, patrimonio individual e patrimonio colectivo. Criterios para a estandarización dos apelidos”, en *Os apelidos en galego. Orientacións para a súa normalización*. A Coruña: Real Academia Galega, 10-21. Disponible en <http://academia.gal/documents/10157/704901/Os+apelidos+en+galego.pdf>.

Formoso Gosende, Valentina e Ana Iglesia Álvarez (no prelo): “Aproximación ao valor simbólico de nomes e apelidos galegos” en *Antroponimia e lexicografía. Simposio ILGa 2016*. Santiago de Compostela: Instituto da Lingua Galega.

IV

Os medios de comunicación e a literatura: os nomes propios na ficción literaria e audiovisual

A onomástica da novela *Costa do Solpor* /
/ XOSÉ MARÍA LEMA

Pautas para a elección dos nomes dos personaxes. *Mesa redonda*

Moderadora: / MARGA PAZOS - xornalista da Televisión de Galicia

Participantes: / XOSÉ MARÍA LEMA - novelista

/ XOSÉ CASTRO, PATO - guionista

/ ARACELI GONDA - guionista

A onomástica da novela *Costa do Solpor*

Xosé María Lema

INTRODUCCIÓN

En síntese, o argumento da novela *Costa do Solpor*¹ é o seguinte: un tradutor recibe un manuscrito desde Escocia no que un descoñecido escritor en lingua inglesa narra o regreso ó porto de Bristol da goleta Hispaniola, cargada cun fabuloso tesouro. Tal viaxe de volta non fora tan breve e feliz como o describira Robert L. Stevenson no derradeiro capítulo d'*A Illa do Tesouro*, pois unha violenta tormenta obrigou o navío a buscar refuxio nunha baía da galega Costa do Solpor.

Un espía da Confraría da Man Morta, decatándose da importancia da carga do barco inglés, marcha á Coruña para dar aviso ó capitán dun bergantín pirata fondeado nese porto. Da abordaxe que sufrirá a goleta só se salvará o grumete, Jim Hawkins, que logra chegar á costa a nado. Os piratas perseguirano, pero o rapaz farase amigo dun mozo e dunha moza galegos, o Chavián e Mariña, que tratarán de liberar a goleta asaltada e salvar os seus tripulantes dunha morte segura mediante un plan moi arriscado.

Unha novela de aventuras ambientada a mediados do século XVIII na cidade da Coruña e na costa noroccidental galega, hoxe coñecida coma a Costa da Morte. Unha homenaxe desde Galicia á grande obra de Stevenson.

1 *Costa do Solpor* (Lema 2013) recibiu en Vigo o Premio da Crítica Galicia 2014 de Creación Literaria. En maio de 2017 a mesma editorial publicou, para a colección xuvenil Fóra de Xogo, a edición reducida *Costa do Solpor. O regreso da Illa do tesouro*.

OS PERSONAXES DE *COSTA DO SOLPOR*

1	Personaxes principais	18
2	Personaxes secundarios	108
	Personaxes presentes na trama (total)	126
3	Personaxes citados, pero non presentes na trama	119
4	Zoónimos (3 presentes na trama)	7
5	Naónimos (6 presentes na trama)	34
	Total nomes	286

Como indico no cadro, en *Costa do Solpor* contabilicei arredor de 286 nomes distintos: 245 antropónimos, 7 zoónimos e 34 naónimos.

Dos 245 antropónimos, 126 están presentes na trama e 119 soamente aparecen citados. Tamén teñen a súa importancia os zoónimos e os naónimos, presentes na trama; tres dos primeiros e seis dos segundos.

De entre os 126 antropónimos que interveñen, considero 18 personaxes principais e 108 secundarios; destes hai algúns que realmente existiron no tempo en que se desenvolven os feitos.

Unicamente me centrarei nesa ducia e media de personaxes principais; tratarei de aclarar os motivos que me levaron a escoller os seus nomes propios, hipocorísticos, apelidos e alcumes.

OS PERSONAXES INICIAIS: OS DA GOLETA INGLESA *HISPANIOLA*

Os personaxes iniciais son os principais membros da tripulación da Hispaniola: o grumete Jim Hawkins; o Dr. Livesey, o médico; o capitán Alexander Smollet e o almirante e armador John Trelawney. Como a elección dos nomes dos personaxes da goleta británica foi asunto do autor d'*A Illa do Tesouro*, non me deterei neles, como é lóxico, aínda que o último dos apelidos citados, Trelawney, terá un reaproveitamento importante en *Costa do Solpor*, tanto coma para dar unha das claves do desenlace².

2 Na novela tamén teñen intervencións outros membros da tripulación da Hispaniola creados por Stevenson, coma o temoneiro Abraham Gray e Ben[jamin] Gunn, o pirata tolo que fora abandonado na illa. Mesmo se lle dedica un capítulo (o 3) á lembranza de John Silver o Longo, o cocineiro de a bordo, que se convertería nun dos principais protagonistas stevensonianos. En *Costa do Solpor* dáselles nome e/ou apelido ós novos tripulantes británicos que Stevenson incorporara á goleta nun porto da América española: o angloirlandés Andrew Swift, o escocés Scott, o galés Wesley e o inglés Clarke. Os apelidos dos dous primeiros lembran os doutros famosos escritores das mesmas nacionalidades: Jonathan Swift e Walter Scott.

OS TRIPULANTES DO *AN ANKOU*, NAVÍO PIRATA

O capitán deste barco era René-Albert de Saint-Syr, aventureiro nativo de Saint-Malo, cidade portuaria –e corsaria– da Bretaña francesa. Destemido e cruel, ademais das súas habelencias no manexo das armas, era posuidor dunha ampla cultura.

A escolla do primeiro nome, René, debeuse a un famoso corsario paisano seu, que existiu realmente: René de Duguay-Trouin (1673-1736), quen, por lle prestar grandes servizos ó reino de Francia, recibiría moitas honras por parte dos reis Luís XIV e Luís XV. No capítulo 19 cóntanse as súas fazañas. O segundo nome pódese deducir polo contido do capítulo 24 ('Promesa sagrada').

O apelido Saint-Syr está inspirado no dun personaxe tamén francés que –tamén– existiu: un tal Víctor St.-Cyr Barbazan, o segundo de a bordo do bergantín pirata Defensor de Pedro (rebautizado como Burla Negra), do que era capitán o galego Benito Soto (1805-1830). O relato novelado *O pirata da Mourreira* de Jorge Parada (1994) inspirara parte da trama da miña novela, na que se inverten os papeis, pois aquí é o francés o que máis manda.

Saint-Syr tamén aparece amentado, pola boca pequena, polo alcume d'*O Denociña*. Malia que a denociña –nome dialectal da zona para a 'donicela'– na cultura popular tradicional é considerada un animal moi agresivo e mesmo mortífero, o alcume para nada lle agradaba ó fachendoso filibusteiro, pois un bicho tan cativo e tan semellante a un rato –por moi letal que fose– non tiña o porte dun tigre ou dun león, feras de fasquías máis axeitadas para a súa bravura.

Como xa se dixo, o segundo de a bordo do An Ankou era galego³: Lourenzo de Aboal, que aparece por vez primeira ó final do capítulo 13 e ó inicio do 14. Tanto o nome coma o apelido proceden da familia materna de Benito Soto (véxase a súa árbore xenealóxica en Parada 1994: 30).

A tripulación do An Ankou estaba composta por aventureiros de diversos países, aínda que a maior parte dicíase que eran bretóns da redonda de Saint-Malo e galegos en xeral. No capítulo 18 enuméranse polos seus nomes, apelidos ou alcumes. A antroponimia dos primeiros procede de lendas e contos da Bretaña, sobre todo os relacionados co mar (autores coma Piérre-Jakez Hélias, por exemplo). De todos os personaxes desta orixe, unicamente terán certo protagonismo

3 Tratei de que non fose unha novela maniquea, de xeito que se atopan paisanos galegos tanto no bando dos “bos” coma no dos “malos”; como así é na realidade.

os coñecidos polos alcumes de Bas-cul –que na fala de St.-Malo significa ‘persoa de baixo talle’– e Amprevan –palabra bretoa co dobre sentido de ‘insecto’ e ‘canalla’–. Introducín tamén un que levaba o apelido Gweguen, polo feito de que este é posiblemente o que deu orixe ós nosos Jueguen –presente na ría da Arousa– e Juega –documentado en Laxe no século XIX–, como resultado dunha deficiente adaptación ó castelán, gheada galega interposta, por parte de escribáns de séculos pasados (Monterroso 1989: 13).

No capítulo 18 tamén aparece unha longa enumeración dos piratas galegos; unicamente teñen certo protagonismo na trama dous deles, coñecidos polos alcumes de Curricacho e Mascato. O primeiro sería nativo da zona e o segundo das rías meridionais de Galicia.

OS TRIPULANTES DO *EL TRUENO*, O OUTRO NAVÍO PIRATA

O que maior protagonismo ten é o seu armador, que, ó permanecer enmascarado, non é citado polo seu nome ó longo de toda a narración. Nas notas históricas do final revélase a súa identidade, pois tivo existencia real: Gerónimo de Hijosa, castelán de Medina de Rioseco asentado na Coruña a mediados do século XVIII, considerado o máis importante home de negocios da Coruña da época (Meijide 1967).

Tamén existiu realmente o capitán deste barco: Agostiño da Terra (castellanizado en Agustín de Terra nos documentos).

PERSONAXES DA COSTA DO SOLPOR (TRASUNTO DA COSTA DA MORTE)

Unha parte deles habitarían na aldea ficticia de Valverde, freguesía da tamén ficticia parroquia de Santa Mariña do Tosto, lugares que estarían situados na costa norte do actual concello de Camariñas.

O Chavián aparece en escena no capítulo 27, cando o grumete da Hispaniola, Jim Hawkins –a quen acababa de salvar dunha morte segura–, non só lle pregunta como se chama senón tamén o significado do seu nome: “–Chavián? E iso que significa?”

O aludido, consciente de que o nome polo que era coñecido –un hipocorístico– era certamente raro, desvela con moita timidez o seu nome de pía real: “Flaviano, mal que me pese”, aclaración que nos trae á memoria o título dunha novela do escritor Gonzalo Torrente Ballester, *Filomeno, a mi pesar* (1988), pois ó seu protagonista tampouco lle agradaba o nome que recibira no bautismo.

En todo caso, o noso protagonista procura ignorar o seu nome real e refúxiase no familiar, que lle agradaba máis, recurso aínda hoxe habitual. Este nome ‘oficial’ –para a Igrexa, pois o rexistro civil español aínda tardaría máis de cen anos en crearse–, viña a ser un nome secreto que mesmo os veciños da parroquia parecían ignorar. A razón da súa imposición hai que buscala no desexo dos padriños, os avós ‘da casa’ neste caso, que tiñan prioridade no apadriñamento do primeiro neto ou neta; como se di que tanto o avó coma o bisavó xa tiñan este nome, estamos ante un nome de estirpe.

O hipocorístico de Chavián tomeino da miña parroquia de nacemento, Santo Amedio de Bamiro (Vimianzo). Nun dos seus lugares, Oróns, existe a *fonte do Chavián*, microtopónimo que probablemente ten a súa orixe no antropónimo latino *Flavianus*. En todo caso, é un toque de atención á importancia da nosa microtoponimia para os estudos onomásticos.

O Chavián era fillo de Alfred, un náufrago inglés con moitas lagoas de memoria como consecuencia dun naufraxio acontecido anos atrás. Estes lapsos memorísticos do pai explican en parte que o seu apelido paterno se convertese na súa partida de bautismo en Trillones (capítulo 30), unha de tantas formas deturpadas resultado da deficiente castelanización de apelidos estranxeiros. Falamos disto a continuación.

No capítulo 73 o fidalgo e armador da Hispaniola, John Trelawney, cre descubrir que Trillones é unha deturpación do seu propio apelido, pois en Inglaterra tamén se daban casos de adaptacións fonéticas deficientes de apelidos galeses ou irlandeses ó inglés. Movidado pola sospeita de que o Chavián puidera ser sobriño-neto seu, trata de escoitar por boca deste, de forma directa, a pronuncia do enigmático apelido do seu proxenitor británico. Este é o diálogo:

– Trillones –responde o Chavián.

– Trillones? E iso que significa? Todos os apelidos teñen un significado... –volveu preguntar o almirante.

– O que significa nunca o souben..., como era un apelido inglés...

– Pois o que é moi inglés non che é, fillo. E non sería máis ben Trillonis ou mesmo Trilonis?

– Trillonis? Trilonis? Pois... é posible que fose Trilonis, señor Tre...lawney.

As pronuncias de Trilonis e Trelawney soaron moi próximas na boca do Chavián.

– Vaia! Non estou seguro se che escoitei dicir o teu apelido ou o meu. Terás que mo repetir, ho. Como era realmente: Trilonis ou Triloni?⁴

O fidalgo británico trataba de demostrar que o mozo Chavián, a quen lle tomara afecto, era o seu sobriño-neto, descendente dun seu irmán que desaparecera do pazo familiar moitos anos atrás. Deste xeito, o seu apelido real sería Trelawney⁵.

No capítulo 73 o erudito *squire*, convencido de que todos os apelidos teñen un significado, relata a orixe do seu, avalada, polo que asegura, por reputados xenealoxistas do seu país: procedería da unión da palabra inglesa *tree* ‘árbore’ e o primitivo apelido Lawney, e o seu significado sería “árbore de Lawney”. Isto lévanos ás orixes lendarias de non poucos apelidos, sobre todo nobres, que tamén se deron entre nós, con xenealoxistas dispostos a avalalas.

A nai do Chavián, Andrea, ten o seu protagonismo ó longo de varios capítulos. O seu nome é dos máis comúns femininos da época en Galicia. Era filla de Flaviano Suárez e de Pascua de Lema, pero seguramente herdaría o apelido materno, como era xeral en Galicia e en Estremadura para a xente común, polo menos ata a década de 1830-40, polas miñas investigacións (Lema 2006 e, así mesmo, Alfaro 2014).

Alfred, o náufrago inglés pai do Chavián e esposo de Andrea, aínda que xa morrera uns anos atrás, segue estando moi presente na trama desde o capítulo 29 ó final. Na ficción da novela sería o crego Matías de Parada e Carballido –nome

4 Un caso semellante témolo na coñecida novela *Os piares da terra* de Ken Follett, ambientada no século XII. Un dos seus principais protagonistas, Jack –mozo canteiro inglés fillo dun descoñecido xograr francés morto en estrañas circunstancias ó pouco de el nacer–, despois dun percorrido pola Europa continental, chega á cidade normanda de Cherburgo para embarcar cara ó seu país. Aquí queda estrañado de que o saúden pola rúa, cando antes nunca estivera alí. Alguén se decata do seu parecido físico cun xograr que vinte e tantos anos antes marchara a Inglaterra e nunca máis se soubera del. Unha muller anciá que dicía ser a nai daquel xograr preguntoulle como se chamaba o seu pai, e el respondeulle: “Jack Sharebourg”. Un crego que asistía á escena repetiu o nome, pronunciándoo de xeito lixeiramente diferente: “Jacques Cherbourg?”. O mozo quedou sorprendido, pois antes nunca dera entendido o estraño apelido do seu proxenitor, pero agora tíñao claro: era unha adaptación ó inglés da cidade francesa do pai (véxase o diálogo completo no inglés orixinal en Follett 2010: 787).

5 No capítulo 75 de *Costa do Solpor* aventuráse a orixe deste apelido británico no condado de Cornualles; en concreto, na vila de Pelynt, soar da Trelawney House, pazo familiar. Nesta mansión nacera Jonathan Trelawney, bispo anglicano –de Bristol e Exeter– de finais do século XVII e heroe nacional córnico (Cornwall 2017).

real do párroco de Santa María de Xaviña (Camariñas), segundo o Catastro de Ensenada (1753) – quen “cargaría co morto” da pseudocastelanización do seu apelido inglés, tomando como base a existencia real, xa daquela, do apelido galego Trillo. Entre a veciñanza de Valverde Alfred sería coñecido coma Alfredo [de Cas] do Vao, ou, simplemente, coma o Inglés⁶.

A moza Mariña de Lobeira, presente na trama desde o capítulo 31, comparte o principal protagonismo co Chavián. Mesmo se acabará convertendo na grande heroína, superando ó heroe, pois ela vai ter a intervención máis decisiva. Non é, xa que logo, a clásica “gran muller que sempre hai ó carón dun grande home”, como adoito acontece, pois o seu papel para nada é secundario.

Dona Mariña Tareixa [Mariño] de Lobeira Carantoña e Leis Caamaño é de condición fidalga –de aí que leve o tratamento de “dona” anteposto– e reside nun modesto pazo da beiramar. Aínda que ela non os utilizaba, os membros da fidalguía podían sumar apelidos das distintas ramas que ó longo do tempo se foran integrando na liñaxe. Ademais, fidalgos e fidalgas tiñan o privilexio de escolleren a orde deles, e non era raro que antepuxesen o da nai ou o dalgún antepasado se o consideraban máis lustroso.

O nome de Mariña vén dado por unha coñecida lenda, segundo a cal os Mariño nobres descenderían dunha serea (que, por vir do mar, tomaría o nome de Mariña). Esta é unha das razóns deste nome, pero non a única. Outra é que a santa onomástica é moi popular en Galicia, pois o seu culto estivo e está moi espallado: é a titular de 108 parroquias e ocupa o 10º lugar dos santos/as titulares de toda Galicia; mesmo se chegou a considerar popularmente santa galega ou, polo menos, “intensamente galeguizada” (González 2012: 19, 63 e 89).

O segundo nome, Tareixa, é unha homenaxe a unha minoría de fidalgas cultas da Galicia do século XVIII das que se ten coñecemento. Unha delas, María Teresa de Caamaño, filla dos señores de Romelle, Leboráns e Goiáns –e nai do xeneral liberal Lacy–, era, segundo o Cura de Fruime, unha dama políglota, excelente poetisa e tiña amplos coñecementos de historia, música e física (Martínez-Barbeito 1986: 22). A protagonista da novela ten unhas condicións moi semellantes ás desta dama⁷.

6 Nun encontro que tiven no club de lectores do IES Pedra da Aiga da Ponte do Porto (Camariñas), unha lectora –de profesión percebeira– consideraba que ela tamén descendía dalgún náufrago inglés, pois vivía na *Casa do Inglés*, que dá nome ó chamado Rueiro do Inglés de Camelle.

7 Outras damas sabias do século XVIII galego, en Rey/Rial 2009: 303-309.

A familia nobre dos Mariño de Lobeira cobra importancia nas comarcas da Costa da Morte nos derradeiros anos do século XIII á sombra dos arcebispos composteláns, pero despois, xa no século XIV, caerá en desgraza por conflitos co cabido da catedral de Ourense e co rei. Empezará a partir de entón unha etapa de decadencia, da que sobrevivirán á sombra dos Moscoso, futuros condes de Altamira (Lema 2010: 81-83). Na novela, o apelido Mariño aparece case proscrito: unha metáfora da historia real desta vella familia fidalga galega.

Os outros catro apelidos son propios da fidalguía histórica da zona, en especial os Carantoña (de San Martiño de Carantoña, na Terra de Soneira) e Leis (San Pedro de Leis, na Terra de Nemancos). Os Caamaño eran orixinarios do Barbanza, pero tiveron notable presenza en moitas casas señoriais da zona, moi especialmente nas Torres de Romelle (Zas) (Méndez 2000; Lema 2001: 49-55).

Don Cristovo de Lobeira, o pai de Mariña, aparece por vez primeira no capítulo 45. Trátase dun fidalgo reformista, de moderada ideoloxía liberal. O seu nome de pía, Cristovo, escolleuse porque foi un dos poucos que aínda resistiu á castellanización nas partidas de bautismo da parroquia soneirá que estudei, polo menos ata ben entrado o século XVIII.

Un matrimonio fidalgo que aparece na novela como familiar próximo de don Cristovo, o constituído por don Rodrigo Sancho de Leis e dona Josefa de Santiyán Valdivieso, existiu realmente e habitaba a casa de Boallo (Berdoias) cos seus fillos e criados no mesmo ano de 1761 no que se desenvolve a trama (Lema 2004: 434, 438-441). Fálase del polo miúdo no capítulo 48, xunto cos seus antepasados.

Ó servizo da Torre da Atalaia había dous criados de confianza que teñen relevancia na narración: madre Farruca (que dá título ó capítulo 45) e o seu fillo Silvestre.

Farruca é o hipocorístico de Francisca da Quinta, ama de cría da moza fidalga, que a trataba como nai. A razón da escolla do nome desta serventa é intimamente persoal, pois Francisca de Lema –nacida en Bamiro en 1863, que sería coñecida entre a veciñanza coma Farruca da Quinta– foi a miña bisavoa paterna. Coma a da novela, ela tamén fora ama de cría de fillos de señores de pazo e nai solteira, filla e neta de nais solteiras. Malia ter sona de boa moza, pola súa extrema pobreza non chegou a casar (“Sen dote, moza bonita non casa”).

Trátase, polo tanto, non só dunha homenaxe a unha muller que, segundo o seu neto (o meu pai), inculcou na familia a necesidade de asistir á escola e de

aprender a ler e a escribir⁸, senón tamén a todas as nais solteiras, maiormente as chamadas caseteiras, que non tiñan nada de seu. Moitas delas sobreviviron como nais de leite de fillos e fillas de xente rica.

Farruca era o hipocorístico máis tradicional en Galicia para as Franciscas; á miña bisavoa xa lle viña da súa nai. Hoxe caeu bastante en desuso, en favor das Pacas (ou, máis ben, das “Paquitas”). As Quintas foi o sobrenome destas mulleres que transmitiron o apelido Lema ós seus descendentes ó longo de todo o século XIX e parte do XX.

O motivo da escolla de Silvestre para o fillo de madre Farruca xa se explica no capítulo 45 da novela. Trátase dunha arbitraria e inxusta decisión do párroco da freguesía da nai: un posible nome-estigma raro ou feo (neste caso, máis ben ambiguo) imposto a un bautizado para obrigalo a cargar de por vida coa vergonza do “escandaloso pecado de fornicación” cometido pola súa nai sen estar casada. Aínda que tamén é un nome tan normal coma calquera outro –mesmo pode ser nome de día, para os nados no remate do ano–, no caso que nos ocupa, Silvestre tamén podería levar implícito de segundas o significado de “fillo bravo” ou “fillo de detrás da silveira”. Son os fillos considerados “ilexítimos” –outra denominación estigmática– nos asentos bautismais da Igrexa.

O alcume ou sobrenome d’*O Bandomil* tamén se aclara no mesmo capítulo: puxéranllo na súa parroquia de orixe porque se dicía que o seu pai (oficialmente “incógnito”) era un crego da freguesía de San Pedro de Bandomil, do actual concello de Zas. Por ser o personaxe rexo e nobre, tamén está traído adrede o acompañamento de cualificativos positivos: “Bandomil o forte”, “o valente Bandomil”, que nos levan á evocación da poesía de Eduardo Pondal, que transformara este topónimo nun dos seus heroes celtas. Tamén están presentes lembranzas homéricas en aposicións coma “Bandomil o pousado”, “Bandomil o prudente”, “Bandomil o do oído fino” (cfr. Homero na *Iliada*: “Aquiles, o dos pés lixeiros”).

Outro grupo de personaxes nativos residían na Terra de Nemancos, outra das comarcas da Costa do Solpor.

Empezando polos das terras próximas á costa do actual concello de Muxía, o personaxe máis sobranceiro é o Crego Sabio, que aparece no capítulo 52 por vez primeira. No capítulo 56 faise constar o seu nome completo: Reimundo

8 En base a un caderno de meu pai da súa escola de Bamiro (1931-1937), falo máis polo miúdo de todo isto no artigo “As escolas de Gres e de Bamiro: ¿dúas escolas paralelas?” (Lema 2013b).

Posse Romeu. Tanto o seu nome coma os seus apelidos foron escolleitos por mor dos dous dos tres sacerdotes que conformaron a figura senlleira deste personaxe de ideas tan rompedoras, confusas e revolucionarias para a época. Os seus nomes reais están nas notas históricas do final.

En concreto, escollín Reimundo por ser a forma anterior á entrada da hoxe máis común de Ramón, que, polas miñas investigacións na comarca –non sei se en toda Galicia– non entrou ata mediados do século XVIII (Lema 2006: 133). Ata daquela a forma tradicional era Raimundo (< xermánico *Raginmund*); aínda hoxe a maior parte dos idiomas europeos conservan a raíz *Raimond-* para o nome, e pénsase que influíu a forma catalá Raimon no cambio a Ramón no territorio español (Ferro 1992: 446-447).

Outra razón para a escolla de Reimundo ben puido ser a condición de home sabio que se lle atribuíu ó crego. Segundo a crenza popular, se unha muller sentía que o sétimo fillo que concibira lle falaba no ventre, este estaba destinado a ser sabio. O propio sacerdote desminte esta posibilidade, pois a razón do seu nome viña dado polo santo onomástico, san Raimundo Nonato, por ser avogoso para os bos partos (capítulo 56).

A razón da escolla do apelido Posse está na figura dun sacerdote de certa sona que existiu realmente, aínda que desenvolveu a súa actividade bastantes anos despois do desenvolvemento da trama da novela. Trátase de Juan Antonio Posse (Soesto-Laxe, 1766 / San Andrés de Rabanedo-León, 1854), que foi un dos escasos curas de ideoloxía liberal –máis ben colectivista–, defensor da Constitución de 1812, que escribiu unhas substanciosas memorias contra 1834 nas que expresa a súa ideoloxía; estas memorias cobraron actualidade hai uns anos, a partir da súa publicación da man do hispanista estadounidense Richard Herr (*apud* Posse 1984). A maior parte das ideas revolucionarias –ás veces confusas– do Crego Sabio están tomadas deste eclesiástico⁹. Romeu é a forma auténtica galega do apelido Romero, un dos máis castelanizados en Galicia a partir, sobre todo, do século XVIII.

Melania, o nome da meiga de Vilasumisa, pode parecer hoxe moi moderno –pois lévano mulleres famosas–, pero o certo é que o introducín adrede por ser daquela un nome certamente innovador, impensable para unha zona rural tan illada. Polo da súa “rareza” pareceume apropiado para unha muller sospeitosa de

⁹ Un amplo resumo da biografía de J. A. Posse en https://gl.wikipedia.org/wiki/Juan_Antonio_Posse (última consulta: 22-11-2017).

practicar a meiguería, oriúnda, ademais, dun lugar chamado A Sinagoga. Nos libros de bautismo de Berdoias non aparecen mulleres con este nome ata ben entrado o século XIX, e non era pouca esta novidade onomástica... Nesta centuria tamén rexistrei outro nome feminino aínda máis “estraño”, o de Cresencia, que reservei para a filla da (suposta) bruxa.

Noutro punto da Terra de Nemancos, no lugar de Fisterra, temos a figura de Antón do Campón, o sarxento ó mando da fortaleza de San Carlos desta vila que lles prestou unha boa axuda ós tripulantes da Hispaniola (capítulo 8). O sarxento atribuíase a si mesmo o sobrenome d’*O Atrevido* [de Fisterra], aínda que tamén corría para el entre a veciñanza o alcume de *Muito Home*, que prefería ignorar.

Este personaxe está inspirado en Antonio de la Trava (sic), alias *O Valente de Fisterra*, que en 1834 lle salvou a vida a George Borrow, o vendedor de biblias inglés que deixou para a historia unha senlleira descrición da España da época. A Borrow quixerano executar uns veciños do lugar debido a que o confundiran co mesmísimo Carlos María Isidro de Borbón, irmán de Fernando VII, o pretendente ó trono español (Borrow 1987: 350-357). Antón da Traba –apelido ben fisterrán, por certo, aínda hoxe– disque era localmente coñecido como Antón do Campón. O sobrenome d’*O Atrevido*, o preferido polo seu portador, é un transunto d’O Valente de Fisterra. O de *Muito Home* escollino polo seu dobre senso, polo que teñen de retranqueiros moitos alcumes galegos¹⁰.

Outro personaxe que conta con moito protagonismo na trama é Domingos de Alborés, do que se indica que procedía das terras do interior. Encarna a figura do delincuente arrependido. Os seus cómplices máis achegados coñecíanolo polo hipocorístico de *Mingos* e polo alcume d’*O Tiopa*, e os que o trataban por vez primeira decontado o alumaban *O Chosco*, pois era estrábico; todos menos Saint-Syr, o culto capitán francés, que recorreu ó mundo clásico e chamoulle *Polifemo* no primeiro encontro que tivo con el. No capítulo 11 aclárase que a escolla do primeiro alcume citado, O Tiopa, viña motivada polas especiais habelencias do individuo para axexar sen ser visto, as mesmas que se lle supón ó animalíño así chamado¹¹.

10 Outros alcumes tomados do mesmo lugar: O Xaramiño, Man Efolada, O Marcote... No capítulo 52 enuméranse dúas amplas restras de alcumes despectivos galegos aplicados ós mesquiños veciños de Vilasumisa, a vila maldita.

11 Tiopa é a variante comarcá para ‘toupa’ ou ‘toupeira’ do galego común.

Domingos é dos nomes masculinos máis repetidos na Galicia dos séculos xvii e xviii, sen dúbida debido ás misións parroquiais dos frades dominicos a partir do Concilio de Trento para impulsar o rezo do rosario e o culto ás ánimas do purgatorio. No meu estudo sobre os bautizados berdoieses o nome ocupa o segundo lugar no século xvii (cun 10,9 % de bautizados) e o terceiro no xviii (7,7 %) (Lema 2006: 87). Mingos, o seu hipocorístico, aínda hoxe ten vitalidade en Galicia.

O apelido Alborés é toponímico. A súa orixe está na parroquia de San Mamede de Alborés, no actual concello de Mazaricos (Terra de Xallas).

ZOÓNIMOS

Na novela aparecen animais cos seus nomes: un papagaio e seis cans. Destes últimos, os que máis protagonismo teñen son os chamados *Comatí*, *Comamín* e *Nonchodigo*, gardiáns do rabaño do Chavián, que disque escollera estes nomes retranqueiros por un costume familiar, pois o seu avó tamén lles poñía nomes con dobre sentido a todo tipo de animais domésticos para que os meigallos de veciños envexosos se volvesen contra eles mesmos.

Comatí era o nome que polos anos sesenta do século xx un veciño de Baio (Zas) adoitaba poñerlle a algún dos seus cans para burlarse da xente preguntona. Hai un interesante artigo de Frutos Fernández sobre os cinónimos de San Clodio (O Ribeiro), entre os que tamén –casualmente– aparecía un chamado *Coma Ti* (sic) e outro *Xa Cho Dixen* (Fernández 2012).

Para o escritor –e catedrático de latín– Pepe Carballude algúns lances da novela lévano a evocar episodios da *Odisea* de Homero. O dos nomes ambiguos dos cans é un deles:

Especialmente homérica é a figura do pegureiro Chavián. Garda as ovellas con tres cans: Comatí, Comamín e Nonchodigo. Lémbrese que o astuto Ulises lle dixo ó xigante Polifemo que el se chamaba Ninguén. De aí que, cando ficou cego e pedía axuda a seus irmáns, lles dicía que o cegara Ninguén. Eles, por suposto, non lle fixeron caso (Carballude 2017: 93).

Na novela tamén se citan cans bautizados cos nomes dos inimigos máis aborrecidos –coma o corsario Drake–, do mesmo xeito que polo sur de Galicia

aínda persiste hoxe o nome do mariscal francés Ney –“unha gloria para Francia e un ser vil para os galegos” (Fernández 2012) – entre os máis repetidos cinónimos.

NAÓNIMOS

Hispaniola, o nome que lle puxo Stevenson á goleta da súa novela, era o nome inglés co que era coñecida a illa caribeña de Santo Domingo.

No que atinxe a *Costa do Solpor*, case ningún dos nomes dos barcos que figuran na novela foi escolleito ás toas; na maior parte dos casos houbo unha razón de peso.

Os dous principais navíos –os piratas– alternan o nome de conveniencia co real, o legal co considerado ilegal (malia a permisividade da época). Isto responde á realidade histórica. O de *An Ankou* para o barco de Saint-Syr e Aboal é o único que foi inventado, por unha razón lóxica, pois, tal como se aclara no capítulo 14, *ankou* é unha palabra do idioma bretón que significa “la Mort (personnifié), spectre, squelette” (Stéphan/Séité 1989: 29). Un nome destinado a un navío pirata por forza tiña que ser amedrentador. O seu outro nome, o de conveniencia, era o de *Nuestra Señora de la Caridad y Ánimas*, barco que existiu realmente con base no porto da Coruña con este nome en castelán¹², pois así fora bautizado polo seu dono, o xa citado home de negocios Hijosa, que llo mercara en 1758 a un descoñecido corsario francés, que á súa vez llelo incautara ós ingleses; *Lyon* fora o seu nome anterior (Meijide 1967: 112), tal como tamén aparece na novela.

O outro barco pirata –ou corsario–, o *El Trueno*, tamén existiu con este mesmo nome e tamén era propiedade do devandito armador. Na novela o seu nome de conveniencia era o de *Santiago Matamoros*, case coincidente co real: *Santiago de Galicia* (Meijide 1967: 114).

Entre os outros naónimos que se citan, o británico *Earl of Bessborough* (capítulo 76) foi quizais o derradeiro dos Falmouth Packets ou Corunna Boats, que facían a liña entre Galicia e Cornualles, encargados do correo entre España e Gran Bretaña ata 1762 (Meijide 1990).

¹² Unicamente non levaba o engadido ‘y Ánimas’, que era moi común daquela en todo tipo de embarcacións, como se pode ver nos informes do Catastro de Ensenada (1753).

Outro navío, o *Kernow*, protagonista trágico do capítulo 23, é unha homenaxe a Cornualles e ó seu vello idioma celta, que estaba a piques de perder os seus derradeiros falantes pola presión do inglés, idioma máis poderoso. O destino final do *Kernow* –nome cónico de Cornualles– non deixa de ser un símbolo trágico da morte provocada dunha minorizada lingua ancestral.

CONCLUSIÓNS

Costa do Solpor é o resultado das investigacións e traballos de toda unha vida. É a miña primeira novela, e teño para min que nunca sería quen de escribila do xeito que o fixen –para ben ou para mal– nin ós trinta nin ós corenta anos; quizais si a partir dos cincuenta, e de feito empecei en serio cando se aproximaba o remate da década.

Así como repasei o orixinal moitas veces para colocar no lugar apropiado, a maneira de pezas dun crebacabezas, a frase ou a palabra que consideraba máis enxebres co afán de lograr unha aceptable harmonía fraseolóxica e léxica, no tocante á onomástica tamén tratei de que nada fose ó chou. Moi poucos do total de 286 nomes que contabilice para este traballo foron produto do azar, nin tan sequera os personaxes secundarios.

O apelido británico Trelawney serviu para evocar, na súa estraña –e mesmo ridícula– forma híbrida resultante (Trillones), un de tantos apelidos chegados a Galicia desde países estranxeiros pseudocastelanizados nos documentos por cregos, escribáns e funcionarios da Administración.

Os apelidos do capitán e do segundo de a bordo do bergantín An Ankou están inspirados nos do capitán e segundo doutro navío pirata que existiu realmente, pero máis de sesenta anos despois: o Burla Negra.

O armador enmascarado do outro barco, o El Trueno, existiu realmente nas mesmas datas da trama da novela, como se documenta nas notas do final.

Pasando ós protagonistas naturais da Costa do Solpor, o hipocorístico do Chavián está tomado da microtoponimia histórica: a “fonte do Chavián” (< lat. **Flavianus*), existente en Bamiro (Vimianzo). Andrea, a súa nai, levaba un dos nomes femininos máis habituais na Galicia rural do século XVIII.

O nome propio de Mariña, ademais de ter a santa onomástica moito culto popular en Galicia, introdúcese na novela pola orixe mítica do apelido fidalgo

dos Mariño. Cristovo, o seu pai, leva unha forma que foi quen de resistir a castelanización ata ben entrado o século XVIII.

O nome e o hipocorístico da ama de cría da Torre da Atalaia –Francisca da Quinta e Farruca, respectivamente– responden a unha antiga querenza familiar, pois polos dous foi coñecida a miña bisavoa paterna, nacida en 1863 e falecida a finais da década de 1940.

Silvestre [da Quinta] debe o seu nome ó autoritarismo inquisitorial dun deses cregos malévolos que, para castigar o suposto “pecado” cometido por unha nai solteira, impoñían ó seu fillo no bautismo un nome estigmático que a avergonzase de por vida. O seu alcume ou sobrenome d’O Bandomil é de orixe toponímica –pola procedencia do suposto pai–, pero tamén se escolleu pola súa connotación coa épica poesía de Pondal.

O sobrenome do Crego Sabio está tomado doutro sacerdote que existiu realmente, pero un cento de anos despois: José Díaz Arosa, “o [crego] Sabio de San Cibrán de Vilastose”), como se indica nas notas históricas do final. O seu nome, Reimundo, escolleuse porque cronoloxicamente fora a forma antecesora de Ramón, máis habitual na nosa onomástica a partir de mediados do XVIII (tamén polo santo onomástico, avogoso dos bos partos). O apelido Posse procede doutro sacerdote singular, que tamén existiu, pero nunha etapa posterior: o cura liberal Juan Antonio Posse (1766-1854). Romeu é a forma galega do apelido, posteriormente castelanizado, de Romero.

Os nomes femininos de Melania e Cresencia tomáronse das partidas bautismais da zona do século XIX, polo que supoñían de raros e de certamente innovadores na onomástica destas comarcas tan pouco comunicadas coas cidades.

Noutra orde de cousas non sobra advertir que as restras de nomes e apelidos (e alcumes) que aparecen nos capítulos 56 e 63 están recollidos na súa maior parte da documentación eclesiástica e civil da época.

O sarxento da batería fisterrá de San Carlos, Antón do Campón, tomouse doutro personaxe que tamén existiu realmente: o xa citado Antonio da Traba, o Valente de Fisterra.

O nome e o apelido de Domingos de Alborés eran moi correntes no século XVIII, así coma o seu hipocorístico Mingos. Os seus alcumes (O Tiopa, O Chosco) aínda existen hoxe; o outro, Polifemo, procede da literatura homérica.

Os cinónimos están tomados da realidade histórica e actual, aínda que tamén está presente neles a lembranza homérica.

Dos naónimos tan só un foi inventado (An Ankou), os demais existiron realmente no momento en que se desenvolve a novela.

En suma: case todos os nomes, maiormente os principais, tiveron unha razón de ser, xa porque fosen tomados doutros personaxes que realmente existiron, xa porque retoman outros de certa tradición ou de especial simbolismo na paisaxe histórica desta zona occidental hoxe coñecida coma a Costa da Morte –a Costa do Solpor de Europa dous meses do ano, en palabras do físico Jorge Mira (2017)– ou na de toda Galicia.

BIBLIOGRAFÍA

- Alfaro de Prado, Antonio (2014): “El sistema oficial de doble apellido en España”, en *Manual de Genealogía. Blog de genealogía hispana* 6/IX/2014 [web]. [Disponible en <http://wp.me/p45Cqh-6L>, última consulta 22/XI/2017].
- Borrow, George (1987): *La Biblia en España*. Madrid: Alianza Editorial. Traducción de Manuel Azaña de 1921.
- Carballude, Pepe (2017): “Costa do Solpor, unha novela de recordanza homérica”, *Grial* 215, 93.
- Colaboradores da wikipedia (2012-2017): “Juan Antonio Posse”, en *Wikipedia. A enciclopedia libre*. [web] [Disponible en https://gl.wikipedia.org/wiki/Juan_Antonio_Posse, última consulta 22/XI/2017].
- Cornwall guide (2017): “Sir Jonathan Trelawny - Anglican bishop”, en *Cornwall guide* [s.d.], [web]. [Disponible en https://www.cornwalls.co.uk/history/people/john_trelawny.htm, última consulta 22/XI/2017].
- Fernández González, Frutos (2012): “Cinonimia sanclodiana”, *JeanFrujo. Blog de Frutos Fernández González* 30/IV/2012 [blog persoal]. [Disponible en <http://jeanfrujo.blogspot.com.es/2012/04/cinonimia-sanclodiana.html>, última consulta 22/XI/2017].
- Ferro Ruibal, Xesús (dir.) (1992): *Diccionario dos nomes galegos*. Vigo: Ir Indo.
- Follett, Ken (2010): *The Pillars of the Earth*. London: Pan Books.
- González Reboredo, Xosé Manuel (2012): *Os santos titulares de parroquia en Galiza: pasado, presente e perspectivas de futuro*. Santiago de Compostela: Sotelo Blanco.

- Lema Suárez, Xosé M^a (2001): *Os mellores pazos da Costa da Morte*. Cee: Asociación Neria.
- (2004): “A onomástica dos fidalgos de Berdoias, na Terra de Soneira (séculos XVII e XVIII)”, en Rosario Álvarez e Antón Santamarina (eds.), *(Dis)cursos da escrita. Estudos de filoloxía galega ofrecidos en memoria de Fernando R. Tato Plaza*. [A Coruña]: Fundación Pedro Barrié de la Maza.
- (2006): *Onomástica histórica dunha parroquia galega: Berdoias (1607-2000). I. Os nomes masculinos*. Santiago de Compostela: Asociación Galega de Onomástica.
- (dir.) (2010): *A Terra de Soneira, no corazón da Costa da Morte*. Vigo: Edicións Xerais de Galicia.
- (2013a): *Costa do solpor*. Vigo: Edicións Xerais de Galicia.
- (2013b): “As escolas de Gres e de Bamiro: ¿dúas escolas paralelas?”, en Avelino Muleiro (coord.), *Homenaxe a Neira Vilas e a Balbino*. Vigo: Ir Indo, 163-174.
- (2017): *Costa do solpor. O regreso da Illa do Tesouro*. Fóra de xogo 170. Vigo: Edicións Xerais de Galicia.
- Martínez-Barbeito, Carlos (1986): *Torres, pazos y linajes de la provincia de La Coruña*. León: Everest.
- Meijide Pardo, Antonio (1967): “Hombres de negocios en La Coruña dieciochesca: Jerónimo de Hijosa”, *Revista del Instituto José Cornide de Estudios Coruñeses* 3, 85-148.
- (1990): *Correos marítimos entre Falmouth y La Coruña (1689-1815)*. A Coruña: Librería Arenas.
- Méndez Doménech, Xosé M.^a (2000): “As casas fidalgas da Terra de Soneira”, en *Xornadas informativas sobre os pazos da Costa da Morte, Zas 29-30 abril* [conferencia inédita].
- Mira, Jorge (2017): “The last sunset on mainland Europe”, *Cartography and Geographic Information Science* 45 (1), 56-61.
- Monterroso Devesa-Juega, Xosé M.^a (1989): *Algunhas gentes e casas do municipio de Lage*. [mecanoscrito inédito].
- Parada Mejuto, Jorge (1994): *O pirata da Moureira*. Vigo: Edicións Xerais de Galicia.

- Posse, Juan Antonio (1984): *Memorias del cura liberal don Juan Antonio Posse con su discurso sobre la Constitución de 1812*. Madrid: Centro de Investigaciones Sociológicas / Siglo XXI. Edición de Richard Herr.
- Rey Castelao, Ofelia e Serrana Rial García (2009): *Historia de las mujeres en Galicia (siglos XVI al XIX)*. Vigo: Nigratea.
- Stéphan, Laurent e Visant Séité (1989): *Lexique Breton-Français et Français-Breton / Geriadur Brezoneg-Galleg ha Galleg-Brezoneg*. Nantes: Emgleo-Breiz. 20e édition.

Pautas para a elección dos nomes dos personaxes

Mesa redonda

Moderadora: Marga Pazos

Participantes: Xosé María Lema, Xosé Castro Pato e Araceli Gonda.

MARGA PAZOS

Moi boas tardes a todos. Benvidos a esta mesa redonda. Levamos toda unha xornada escoitando falar de onomástica, de antroponimia, ata este momento, dende unha chea de puntos de vista e de ámbitos distintos: da análise dende o punto de vista xurídico, filolóxico, mesmo desde a planificación lingüística.

Nesta mesa redonda imos intentar, con estes tres expertos, abordar a antroponimia dende outro punto de vista. Dende o punto de vista da creatividade e tamén dende o ámbito da comunicación.

Dende unha perspectiva tradicional, fronte ó nome común, que designaba unha clase, seres ou obxectos sen máis, pensábase que o nome propio quizais non tiña unha cualidade semántica nin descritiva. Pero os filólogos, no século XIX, xa empezaron a cuestionar esta idea de que eran simples etiquetas identificativas, coa única función de sinalar aquilo do que se falaba, así que empezaron a defender que os nomes propios si tiñan tamén contido semántico e pragmático, influído por un contexto. Así que lles imos pedir ós participantes que nos fale cada un deles uns dez minutos sobre como é o proceso de selección de nomes nas obras de ficción que levan anos creando e despois podemos abrir un debate sobre distintos aspectos deste proceso e sobre a importancia dos nomes nunha obra literaria ou audiovisual: a simboloxía; que intención comunicativa ten o autor cando escolle un nome ou un apelido determinado nun contexto determinado etc.

É un debate en que esperamos que participedes, porque á fin e ó cabo todos nós somos lectores e espectadores da súa obra creativa e literaria.

Imos empezar presentando os nosos participantes, empezamos por Xosé Castro Puga que todos coñecemos por Pato. El é guionista, director e produtor e socio fundador de Zopilote S.L., unha produtora galega que se creou no ano

1987 e que está especializada no deseño de series e formatos para televisión. El é responsable, canda os seus socios, de máis de 300 guións e tamén do deseño de máis dunha ducia de programas e series de televisión Todos coñecemos estes nomes: *Mareas vivas*, *Terra de Miranda*, *Pepe o Inglés*, *O rei da comedia*, *Air Galicia*, *Era visto* (esta última creación, por certo, gañadora dun premio Mestre Mateo ó mellor programa de ficción). E tamén ten impartido unha chea de conferencias e obradoiros sobre guións de series. Boas tardes, Pato, benvido.

Tamén imos escoitar a Araceli Gonda. Ela chegou a Santiago para estudar Xornalismo dende Morgadáns, en Gondomar, e xa quedou alí. Traballou máis de dez anos na redacción de deportes da Televisión de Galicia, ata que no 2010 decidiu comprobar se era quen de sobrevivir como guionista. Ben; hoxe, en 2017, demostrou que si, pero daquela levaron un desgusto enorme a súa nai e toda a súa familia. Despois empezou a escribir en series de éxito da [televisión] galega como *Luci* –da que por certo é cocreadora–, *Padre Casares*, *Cuarto sen ascensor*, *A vida por diante*, *Terra de Miranda*, *Pazo de familia*, *Urxencia 0*, *Serramoura* ou *Vidago Palace*, unha miniserie que se estreou esta última temporada na TVG, que foi a primeira coprodución que se fixo xunto coa RTP, coa Televisión Portuguesa. Ademais, participou na serie de Tele 5, *Piratas*, coa que se fixo unha experta –di ela– en relativizar as críticas. Así que está ben tamén esa aprendizaxe na vida. En cine colaborou no guión de *18 Comidas*, de Jorge Coira, que recibiu sete premios Mestre Mateo, da Academia Galega de Audiovisual, incluído por certo o de Mellor Guión. Ou sexa, que algo tería que ver ela. Tamén probou como guionista en programas de entretemento como *Tourilandia*. Como escritora de teatro para nenos e non tan nenos escribiu *Flis-fli-ris-flás*, *A Rebelión do monicreque*, *Curriculum Vitae*, *Amor flexible* e, como autora de libros infantís, *Flis-fli-ris-flás*, *Area fai seis* ou *Os amigos de Santi*. Durante tres anos foi profesora de guión na Universidade de Santiago, algo que lle fixo moita ilusión á súa sogra. Isto váinolo contar despois e está convencida de que o sentido do humor é a única razón de que o ser humano non se extinga. Araceli Gonda, benvida, boas tardes.

E por último temos aquí na mesa a Xosé María Lema Suárez. El é de Bamiro, en Vimianzo, e é catedrático de Xeografía e Historia de ensino secundario e doutor en Historia da Arte. É membro da Asociación de Escritores en Lingua Galega, correspondente da Real Academia Galega e presidente do Seminario de Estudos da Costa da Morte. Ten ás súas costas publicacións de temática diversa,

de historia, de historia da arte, etnografía, lexicografía e onomástica, en artigos e libros como *A arte relixiosa na terra da Soneira*, que foi a súa tese de doutoramento. É coautor dos dicionarios de lingua galega de Edicións Xerais de Galicia e autor de libros como *O castelo de Vimianzo e os Moscoso de Altamira*, *Os Faros da Costa da Morte* ou *A terra de Soneira no corazón da Costa da Morte*. A súa primeira novela, *Costa do Solpor*, de 2013, recibiu o premio da Crítica Galicia 2014 de Creación Literaria e acaba de publicar *Costa do Solpor, o regreso da illa do tesouro*, especialmente acaído para o tema do que falamos hoxe. É membro da Asociación Galega de Onomástica e ademais autor do libro *Onomástica histórica dunha parroquia galega: Berdoias, os nomes masculinos*. Benvido, moi boas tardes. Pois empezamos por ti, cos teus primeiros 10 minutos de exposición.

XOSÉ MARÍA LEMA

[*A súa intervención engádesse, en forma de relatorio, nas páxinas 109 a 126 deste libro. Reprodúcese aquí o diálogo que mantivo cos membros da mesa redonda*].

Marga Pazos

Moi ben. Despois volveremos retomar con máis vagar a onomástica desta novela. Araceli.

ARACELI GONDA

Empezaremos por situar un pouquiño en que consiste o traballo de guión e as características propias do xénero. Porque un guión en si mesmo non vai a ningures, un guión é unha ferramenta de traballo que permite chegar ó produto final que é a película, ou a serie, ou a curtametraxe ou o produto audiovisual que logo recibe o espectador.

Non é frecuente que o público acceda directamente a un guión, aínda que é o paso previo para chegar ó resultado final, para ensinarlle algo ó espectador.

No proceso de creación do traballo audiovisual é moi importante a forma en que o guión se escribe. Unha das claves, digámolo así, é que o guionista ten que transmitir a historia que imaxina da forma máis fiel e máis clara posible,

para que a persoa que o le (o director, o actor), que non está na súa cabeza, se faga a mesma imaxe ou unha moi próxima.

Pregúntasenos neste debate se os nomes teñen importancia. Eu pregunto, cómpre que os personaxes teñan nome? Coido que ás veces non e, no proceso de construción da historia, é o mellor que se pode facer para facilitar a súa lectura e a súa comprensión.

Imaxinemos unha película na que só hai dous protagonistas e na que ningún deles se chega a dirixir o outro polo nome, nunca xamais. Os personaxes poden ser El e Ela, non necesitamos poñerlles un nome.

En situacións máis complexas, para unha transmisión mellor da historia, os que logo a van construír lembran mellor que alguén é o axente de policía ou o enfermeiro ca que se chama, por exemplo, Manolo. Se na páxina 20 dun guión encontramos a indicación “Entra Pilar” –unha personaxe secundaria que se presentou na páxina 2 e que ata o momento case non participou na trama–, teremos máis dificultades para identificala que se se nos indica “Entra a enfermeira”.

Non obstante, ás veces si é necesario poñerlles nome e ten todo o sentido do mundo que un personaxe teña un nome.

Estes días, en que falei sobre o tema con compañeiros, Pepe Coira, tamén guionista, produtor e director, dicíame que, para el, poñerlles nomes ós personaxes era un traballo moi ingrato, porque lle parecía totalmente gratuito: un pensa en características da personalidade que si van influír no personaxe, pero no nome non.

Entendín o que el dicía, porque dá moita preguiza poñerlles nome ós personaxes; pero eses nomes tamén poden dar moita información sobre a historia e os seus protagonistas.

Imaxinemos unha situación en que unha muller é a primeira en facer algo. Pode ser moi habitual que se chame Eva, que ademais é un nome normal, fácil de atopar na vida diaria e bastante común. Se fose unha parella, nunha historia apocalíptica en que só queda unha parella sobre a face da terra e encargada de repoboala, ben, ela probablemente se chame *Eva*. Pero que el se chame *Adán* sería demasiado obvio, porque Adán non é un nome tan común.

Un nome tamén pode dar información sobre o carácter do personaxe ou do papel que ten na historia. Por exemplo, se hai alguén que, digamos, é o centro da familia, onde se apoian todos, se é muller podería chamarse *Amparo*. Un *Amador* estanos dando información sobre o carácter do personaxe e o seu rol na

historia. Alguén que sofre moito: *Dolores*. Ou sexa, que hai personaxes cos que parece que cae de caixón que xa se dá información sobre eles no nome.

Tamén se pode dar información sobre as circunstancias do personaxe, o estatus social, a época. Se de repente encontras unha *Jessy*, xa se che está dicindo moito desa personaxe, de onde vén.

Nós temos un compañeiro que se chama *Gandalf*. Á parte de que é un nome precioso, moi bonito, antes de que *O Señor dos Aneis* empezase a ser o *boom* que foi, antes de que fixesen as pelis ou de que se fixese coñecido o libro, era un nome raro, e dirías “mira que pais máis frikis ten este chaval”. Unha vez que a obra se fixo famosa o nome é máis recoñecible, e o habitual é preguntarse “pero chámase así de verdade?”.

Se se usa un nome así nunha historia, máis que información sobre o personaxe estase dando información sobre os pais, ou sexa, de que familia vén ese individuo e en que circunstancias lle tocou vivir a súa infancia e adolescencia e tamén sobre o ton da historia ou o nivel de fantasía coa que se xoga.

Por exemplo, se estás escribindo unha fábula, podes ter máis liberdade á hora de empezar a imaxinar nomes máis elaborados. E se é comedia –Pato xa entrará máis no tema da comedia– empezan a xogar moito os alcumes, por exemplo.

Tamén se pode proporcionar moita información sobre un personaxe coas distintas formas que teñen os outros de dirixirse a el.

Por exemplo, a alguén que se chame *Fran*, haberá quen lle chame *Francisco*, haberá quen lle chame *Martínez*, haberá quen lle chame *señor Martínez*, haberá quen lle chame, como alcume, por exemplo *Pringao*. Depende de como se dirixa a el cada personaxe, xa un se fai unha idea tamén de que relación teñen entre si.

Isto na vida real é moito máis habitual ca nun guión, porque no guión tes que ter moito coidado á hora de usar distintos nomes para un mesmo personaxe, precisamente para que o espectador non se perda.

E así volvemos ás características propias que ten o traballo de guión, pois imos recordar que o guión é unha ferramenta de traballo e todo un equipo vai currar con el.

Á hora de traballar cun guión temos que ter en conta os desgloses para os distintos departamentos: o de vestiario, que ten que coñecer qué personaxes

actúan en cada secuencia para saber a quen ten que vestir en cada momento; o de *atrezzo*, para saber qué decoración e elementos cómpren; o de dirección...

Cada departamento necesita un desglose onde apareza o nome do personaxe e tamén hai que levar un control de cantas convocatorias leva un actor. Por iso é fundamental que no guión o personaxe teña sempre o mesmo nome, porque todo está automatizado. *Francisco, Fran, Martínez* ou *señor Martínez* ten que figurar sempre co mesmo nome, para sabermos qué personaxe entra ou en qué diálogos está falando.

Onte tamén me comentaba Pepe Coira –e eu non caera nunca nisto–, que á hora de escribir, hai programas de escritura de guión que automatizan os nomes dos personaxes. Entón Pepe dicíame que é básico que cada personaxe teña un nome que empece por letras distintas, porque se ti tes un personaxe que se chama *Manuel*, outra que se chama *Marisa*, outro que se chama *Marcos*, outra que se chama *Marifefa*, ó escribir o M, van saír os catro e hai que seleccionar cal deles é o que vai falar. Pero se un se chama *María*, outro eu que sei, *Ara*, outro *Pato*, cada vez que poñas a inicial só sae unha opción. Ben, este é un truco para preguiceiros, moi para preguiceiros. E díxenlle: “Pepe, por deus”. Pero vouno ter en conta a partir de agora porque me parece moi práctico.

Á hora de elixir os nomes, os nomes galegos, hai dúas posibilidades: unha que se queira ser máis fiel á realidade –e aí creo que os creadores son máis tendentes a esa vía–; e outra que se queira utilizar os nomes tamén como unha ferramenta de normalización da lingua. Esta última era unha vía pola que tiraban sempre máis os lingüistas e sempre houbo aí ese debate entre os partidarios dun ou doutro camiño.

Si, vale, sería moito mellor que os nomes estivesen en galego, pero a outra opción é máis realista. Con todo, a tendencia da mesma realidade é que cada vez se atopen máis nomes en galego na vida real (e en series) e que isto sexa o normal. Isto é unha percepción persoal non froito de ningún estudo, eh?

Apunto tres cousiñas máis. Á hora de elixir os nomes, tes que ter algún coidado de que haxa un equilibrio entre eles, de que non choquen en relación coa sonoridade. Por exemplo, en *Padre Casares*, no programa piloto, o protagonista chamábase Horacio Casares e o cura vello Amancio. Eu non me dera conta ó dialogar o capítulo e só ó lelo en voz alta me decatei de que chegaba outro personaxe e dicía “Don Horacio, que di don Amancio que...”. Entón pensei que soaban mal, que Horacio e Amancio eran nomes moi parecidos e podían levar a

confusión. Así naceu Crisanto, que escollín porque a miña bisavoa falaba dun tío cura que ela tiña que se chamaba Crisanto. Porque ó final todos imos á familia.

Outro coidado que se debe ter: é habitual na vida, no día a día, que nunha panda de amigos varios se chamen da mesma forma; ou que varios amigos do mesmo círculo se chamen igual. Nunha serie ou nunha película intentas evitalo, aínda que hai excepcións.

Por exemplo, en *Dezaoito comidas*, unha película baseada na improvisación. No filme había un guión, pero baseábase na improvisación: deixábanse claras as historias, deixábanse claros os personaxes e, sobre todo, os seus obxectivos –que chocaban (de aí nacía o conflito)– e isto dábaselles ós actores; traballábase moito con eles, falábase moito con eles, pero dábaselles liberdade, o que non se fai nun guión clásico.

Algúns preferiron que os seus personaxes se chamasen coma eles, pois entendo que iso lles resultaba máis doado para lembrarse á hora de improvisar. Pero outros escolleron que o seu personaxe tivese outro nome para distanciarse del, levar un nome ficticio.

Isto levou a que dous personaxes se chamasen igual, Víctor Clavijo, que mantivo o seu nome, e Antonio Mourelos, que escolleu tamén o nome de *Víctor*. E disto só nos demos conta na montaxe. Porque moitas veces, como espectadores, só nos decatamos dos nomes dalgúns personaxes nos créditos finais.

Unha última cousa, unha anécdota que ten que ver con isto da rodaxe. Cando un nome dun personaxe é o mesmo que o do actor que o representa e o director se dirixe a el, a quen está interpelando ó personaxe ou ó actor? Pero isto xa é outra historia...

Marga Pazos

Canto se pode prever, cantos actores están contratados xa ou pensados xa, no momento en que se escribe o guión? Debe ser difícil de prever. Despois vai haber tempo para preguntas e para afondar máis en temas que están quedando así, un pouco colgando. Pero ides ter tempo de rematar. Pato, cando queiras.

XOSÉ CASTRO, PATO

Vou falar un pouco máis de humor porque o que fago, fágoo en programas de humor e comedia de costumes. Basicamente é o que máis me gusta facer.

A comedia de costumes é un xénero que está pouco valorado. De feito, temos esa percepción do xénero de costumes español, como de algo antigo, personaxes que se chaman *don Hilarión*, que parecen como de zarzuela, de sainete. E un personaxe moi serio chámase *don Severo* e realmente parécenos doutra época.

Esquecemos que o xénero de costumes, por exemplo, o xénero de costumes americano, é precisamente o xénero televisivo en que a realidade se renova continuamente. Cada vez que aparece un tipo social novo, por exemplo un gay que adoptou un fillo, cando a sociedade xa empeza a detectar que existe ese personaxe e a aceptalo, ese xa é un personaxe dunha comedia de costumes americanas.

En Galicia, parecía como que eses personaxes estaban aí, pero non se daba ese paso. Non obstante, si que houbo ese intento, houbo un intento real por facelo, e sen copiar o que se estaba facendo na televisión española.

O exemplo máis importante foi o de *Mareas vivas*, en que houbo un intento real por crear unha ficción dentro dun xénero estraño que se chama o *dramedia*, un invento tamén español, porque as cintas americanas duraban vinte e pico, trinta minutos e aquí os programadores querían cousas que durasen unha hora. Entón inventouse unha comedia que ten algo de drama polo medio e chamóuselle *dramedia*. *Mareas vivas* era un *dramedia* porque os responsables da televisión de Galicia tamén querían que durase unha hora. Entón houbo un intento por parte de Antón Reixa e os outros que deseñamos a serie de facer realmente unha serie galega que tivese un referente directo coa realidade do país e cunha zona moi concreta, a zona da Costa da Morte. Foi algo moi premeditado, primeiro porque sendo un sitio real e que existe, era exótico para o resto dos galegos. Eu sei que moita xente en Ourense se impresionou un pouco ó escoitar falar con gheada e seseo. Era como algo que non entendían no idioma. Por outro lado, daba xogo; era un sitio que daba moito xogo e nós intentamos dalgunha maneira reflectir –creo que non o conseguimos de todo– ese mundo. Niso os nomes tiñan moito que ver. Cando localizabamos, iamos a cemiterios a ver os nomes das lápidas, que era como un sabía como se chamaba a xente de

cada parroquia, e moitos dos personaxes teñen os apelidos da zona. Hai moito *Lema* e *Mouzo* e *Lago, Louro*; é dicir, percorremos bastante a zona e collemos un pouco de cada sitio.

O que ocorre é que realmente iso non o percibe o espectador. Ós personaxes, a menos que os chames polo apelido, que é algo que non sempre se fai, este só queda escrito no papel. É unha destas cousas das que falou Araceli. Evidentemente aí apostamos, dentro dese conflito de se normalización ou de apego á realidade, apostamos por buscar o apego á realidade pero buscando solucións intermedias. Por exemplo, a xente de certa idade tiñan practicamente todos o nome en castelán e entón os alcumes –coma o dun mariñeiro vello que se chamaba *Melgacho, Meljacho* con gheada–, eran unha maneira de solucionar iso. Outra maneira era chamalos polo apelido; e tamén o fixemos en varios casos.

Era moi agradecido o do nome dos nenos, porque había nomes galegos xa moi comúns na época –isto era a finais dos noventa, creo.

A maneira de buscar alcumes tamén tiña que ver un pouco con oficios, con cousas da zona. Hai un personaxe que se chama *Petróleo*, porque estivo nas plataformas marítimas como fixeron moitos da zona. Pero tamén pensamos nun principio que se podía chamar *Nuarca* porque moitos de alí emigraron a Newark; ou podía chamarse algo relacionado coa limpeza de cristais, porque tamén na zona de Muros cara a Fisterra hai xente que marchou a New York a limpar cristais dos rañaceos.

Si que fixemos ese intento, tamén cos propios topónimos, coma *Portozás*, aínda que alguén me dixo unha vez que non estaba ben escollido porque entre o topónimo *Zas* e o mar non hai unha relación. Pero *Portozás* é un nome potente e quedou moi ben para designar o sitio. *Cormelle* era outro nome inventado, unha mestura de *Corme* e *Camelle* e tamén funciona ben para imaxinar un sitio da Costa da Morte.

Algúns personaxes tiñan nomes un pouco máis estraños, un pouco es-
trafalarios. Un que se chamaba *Ladislao* servíanos para explicar primeiro que o personaxe estaba un pouco fóra de sitio: era un avogado un pouco parvo e fillo do cacique da vila; e o cacique púxolle o nome porque era afeccionado ó fútbol e era moi fan de Ladislao Kubala; entón iso valíanos para explicar como era ese personaxe: alguén que nunca decidiu nada por el mesmo e ata tivo un nome estraño porque llo puxo o pai. Cando vas analizando, vas vendo que case todos os nomes teñen algo que ver cos personaxes, que sempre contan algo dese personaxe.

Algúns, como di Araceli, non fai falta que teñan nome: é certo que non necesitas que teñan nome, porque ninguén os ten que chamar nunca.

A segunda serie que fixemos, un pouco nesta liña de facer series moi galegas, foi *Terra de Miranda*. O proceso foi moi parecido, pero na zona de Mondoñedo. Había unha certa homenaxe a Cunqueiro, un certo realismo máxico, cun personaxe que era o narrador. Tamén utilizamos ese mesmo xogo: fomos ó cemiterio a ver como se apelidaba a xente.

O terceiro exemplo que vou poñer é *Era visto*, que tamén segue esta liña de reflectir un pouco unha parte do país, pero moi distinta. Aquí non queríamos defender, digamos, valores bos; o que queríamos mostrar era unha realidade sen nobreza, sen tradición.

Era visto está ambientado na zona do Xallas, en Mazaricos. Realmente está ambientada nunha estrada, coma unha recta moi longa, que vai de Santa Comba ata Pino do Val, en Mazaricos, onde se foron creando núcleos pegados á estrada, pegados a unha gasoleira. Non hai aldeas antigas, non hai igrexas, non hai nada. É todo coma un polígono no rural, que non está cerca de ningún núcleo importante. A Pereira é un cruzamento. Os nomes dos lugares, que por certo son de alí –Lameiro, A Choupana...–, realmente fan referencia un pouco a esta miseria, e os personaxes teñen tamén esa característica. Eles non teñen tradicións antigas. As súas tradicións teñen máis que ver con ver *Luar* na Televisión de Galicia ou con comer churrasco ou con ir ver a Panorama. Esas son as súas tradicións reais. Entón, os propios nomes que escollemos tiñan que ver con esa falta de pasado, de dignidade –non sei como explicar.

E tamén os nomes: o protagonista chámase *Moncho*, os seus amigos son *Lino* e *Puskas* (tamén herdado dun futbolista; xa o pai se chamaba Puskas e tamén ó fillo lle quedou). Lino e Moncho nin sequera teñen apelidos. O fillo chámase *Kevin José* e Kevin José parecíanos xa que era bonito polo aberrante, xa que intentabamos buscar esa moda de poñer un nome en inglés e o segundo nome que non está en galego, senón en castelán.

Nun capítulo explícase que o cura dixo que o neno non se bautizaba se non tiña un nome de verdade. Os pais querían chamarlle Kevin, pero houbo que poñerlle o José despois, porque o cura o dixo. A súa moza chamábase *Jessica María*, exactamente o mesmo exemplo. Son nomes que existen. O amigo dos rapaces chamábase *Cristian da Chousa*; seguía sendo do mesmo tipo.

Isto servíanos moi ben para explicar este mundo da xente nova, o mundo das clases. Tamén se notaba simplemente porque os dous personaxes ricos da localidade, que eran unha nai e o seu fillo, si tiñan un *don* diante, eran *don Anselmo* e *dona Hortensia*. As mulleres son *Elvira* e *Carmucha*. Pero para nós era moi importante que todos estes nomes nos levasen a unha realidade un pouco triste, un pouco fea, pero que é a que temos e que por outro lado ten o seu encanto, é divertida.

Ata os cans. O can chamábase *Troski*, que era o nome máis común. Ademais, cada vez que morría, os seguintes pois eran *Troski II*, *Troski III*. Nin sequera lles cambiaban os nomes ós cans.

Ben, todo isto podería, dalgunha maneira, explicar que hai un traballo detrás á hora de poñer nomes, de buscar unha realidade completa do país. Pero cando un bota un ollo ós nomes que lles pon ós personaxes, dáse conta de que non é certo, de que os motivos son outros; de que un sempre busca algo que non ten absolutamente nada que ver.

Por exemplo, en *Era visto* aparecen moitos alcumes que utilizamos moitas veces —a *Golosina*, *Juan Sin Ansia*, *Paco Pirolas*— e todos estes alcumes existen. Son persoas que eu coñezo e parécenme tan bonitos e tan estraños, que quixen mantelos aí. Por certo, a algún pedinlle permiso para usar o seu alcume. Un pensa: “que motivos tiña de meter isto”. Primeiro, que o alcume me facía graza; despois, que non debería ter ningunha importancia, pero que existen realmente e por iso os metín.

É como o personaxe de Currás de *Mareas Vivas*. Evaristo Currás era o percebeiro furtivo. Foi o personaxe máis famoso de *Mareas Vivas*. *Currás* non é un apelido moi da zona da Costa da Morte, aínda que me alegrei moito cando vin que había uns Currás en Muxía. Pero cando estabamos dándolle voltas, buscando entre a lista que tiñamos de apelidos do cemiterio e entre a lista que tiñamos de alcumes, ese día saíra unha noticia no xornal sobre un conselleiro que se chamaba Celso Currás. Eu non me acordo exactamente que declaracións fixera, pero fixéranos graza porque nos parecía un pouco barbaridade aquilo, e dixemos, “Este personaxe que é máis bruto debía chamarse Currás”, e puxémoslle *Currás*. O nome de *Evaristo* foi para cambiar; e *Celso* acabámosllo poñendo a outro personaxe que se alumaba *Petróleo*. Entón quedou así metido o nome.

Outros nomes ás veces eran propostas dos propios actores. Había un personaxe que se chamaba *Brais*, que era un adolescente. O actor que ía facer de

Brais dixo “Non, teslle que chamar Costoia”. Pareceume unha elección moi es-traña, e explicoume, “Porque lin aquí que fuma porros e se dedica ó trapicheo; é dicir, que ten que ver: *Costoia... costo...*”. Entón díxenlle que si, porque ninguén ía facer esa asociación, xa que unha das cousas importantes é que o espectador nunca faga unha asociación. Si, iso que falamos do costumismo: que a veces na comedia de costumes, don Severo é tal porque é un señor moi recto.

Por certo, un inciso sobre isto. Hai pouco lin nunha obra de Borges, que fala moi ben sempre de Alfonso Reyes como mellor escritor, posiblemente o mel-lor prosista en castelán, e comenta que titula a súa tradución da obra de Oscar Wilde coñecida como *A importancia de chamarse Ernesto* como *A importancia de ser Severo*. E a min, dalgunha maneira, deume esa sensación de volver a ese costumismo raro, dun personaxe tal, pois iso estaba sucedendo en inglés, estaba existindo cun personaxe dun tipo de comedia que Oscar Wilde non asocia ó costumismo.

Ben, vou rematar lembrando nomes de personaxes que inventaron os ac-tores: *Costoia*, *Abellán*, *Negreira*. Eran todos nomes que lles importaban e que-daron moi ben. Ou o actor de *Pepe o Inglés*, un personaxe que falaba en inglés pero falaba moi mal e, cando tivo un fillo, dubidaba entre poñerlle *Kiponxainin* [“Keep on shinning”] ou *Drimcomtrú* [“Dream come true”], outro nome basea-do nun verso de calquera canción destas en inglés.

Un amigo noso quería saír nunha serie, preguntounos por que non o esco-lleramos e dixémoslle que porque era moi mal actor. El, que se apelida *Taracido*, dixo entón “Ben, metédeme dalgunha maneira”. Puxémoslle en *Mareas Vivas* a un personaxe *Tarasido*, con seseo, e cabreouse moitísimo, porque o personaxe non lle gustou nada. E houbo que convencelo dicíndolle que con seseo non era o mesmo apelido.

Tiñamos moitos problemas deste tipo e despois teimas propias. Hai un tipo que nos cae moi mal, ó que sempre lle chamamos os meus socios e mais eu o *Carioco*, en homenaxe ó Loco Carioco dos tebeos; e tamén nos cae moi mal a súa muller, que tamén se dedica ó audiovisual. En case todas as series metemos un personaxe malvado que é *Carioco* ou a muller do Carioco.

Remato contando outra anécdota para explicar realmente o poder das pa-labras ou, mellor, dúas moi rápidas. A primeira de cando eu me din conta do poder dos nomes. Foi en 7º de EXB. Un profesor estábanos falando da Guerra Civil e eu estaba moi aburrido; ata que de pronto escoito que fala dun falanxista

que se chama Onésimo Redondo. Entón eu non puiden aguantar as ganas e empecei a rir porque me veu á cabeza a imaxe dun O moi grande e redondo e a imaxe dun señor moi, moi gordo inchado como un cepelín, vestido de falanxista, que ía por aí voando. Botei a rir e expulsáronme da clase. O profesor castigoume porque tamén era falanxista. Pero aí eu deime conta de que realmente un nome pode dicir tanto; pode facer rir, simplemente polo parvo que é. Hai un nome que utilicei moito, o de *Moscoso*. *Moscoso* é un nome que me fai graza dunha maneira infantil, porque penso en moscas. Creo que non ten nada que ver, pero penso en moscas e penso nos *días moscosos*. E creei como tres personaxes que se chamaban *Moscoso*, todos moi negativos. Un era un presentador dun programa de divulgación científica para nenos, que era moi parvo, e chamábase Max Moscoso; outro era unha señora moi lercha que se chamaba Manuela Moscoso, e o último era un construtor que se chamaba Armando Moscoso; un construtor que podemos imaxinar moi ben: un señor avarento, bruto e aproveitado, sen escrúpulos. Era o personaxe dunha serie que fixeramos no bipartito; o personaxe era do PP e de cando en vez dicía “imos a máis”. Un día chamárono por teléfono e a música do teléfono era a sintonía do himno do PP. Pensamos que non ía pasar nada, pero chegou a haber unha pregunta parlamentaria. Tiven que escribir un texto para que o director da Televisión explicase que non había mala intención. Todo isto vén a conto, porque despois souben que unha das cousas que lle molestou máis ó partido foi que o personaxe se chamase *Moscoso*, porque dicían que era un nome que lembraba as moscas e que é moi desagradable.

Marga Pazos

É dicir, que poida que os nomes teñan unha carga subxectiva que, por moi subxectiva que sexa, ó final é global, universal. E que a todos nos evocan quizais algo no noso subconsciente. E aínda que sexa subliminalmente, como diciades, aínda que non se dea conta o espectador do que se está querendo imbuír con ese nome, acábase impregnando no espectador ou no lector. Desta primeira introdución que acabades de facer, pareceume entender que hai un proceso distinto para a escolla de nomes. Polo menos na mostra que temos aquí de creadores do audiovisual e o novelista. Moito máis épico quizais e moito máis buscado e moito máis pormenorizado no caso da lectura. E, aínda que é intencional, quizais algo máis casual e espontánea e creativa, no audiovisual. Non sei. En

concreto, Xosé María, como te enfrontas á busca de todos eses personaxes e que intencionalidade lles queres achegar con cada un dos seus nomes?

Xosé María Lema

Ben, algúns son intencionados, pero outros tamén son produto do azar, como se dixó por aí. Non hai unha rebusca total, xa dixen. Ben, vamos ver. Vou poñer algún exemplo. Entre os alcumes hai algúns de xente dunha vila podre, unha vila de almas rendidas, que aparece na novela como desprezada, que case desaparece do mapa. Entón os alcumes destes personaxes son despectivos. Hai unha restra deles. Algúns son reais, como diciades vós, e outros son rebuscados, tanto para homes como para muller. Hai algúns coma *Peido Calado*, *Saramillo*, ou *Man Esfolada*. *Man Esfolada* si que máis ou menos existe; *Saramillo* tamén. *Peido Calado* é inventado. De xeito que, xa digo, que a maior parte foron pensados, pero outros foron produto do azar, non?

Marga Pazo

E moitos reais, moitos recuperados.

Xosé María Lema

Si, si recuperados, si. Ben, agora, xa que está aí o dos zoónimos, xa que falou el [Xosé Castro, Pato] tamén de cans, pois están aquí estes: *Coma ti*, *Coma min*, *Non cho digo*. Polo menos o primeiro era realmente o dun xastre da miña poboación, Baio, que é unha poboación que está entre Zas e o seu porto [refírese a Laxe, na ficción, *Portozás*] e que lles poñía os nomes así ós cans, para que non lle desen a lata: –“Como se chama?” –“Coma ti”. E marchaba. Hai un artigo coñecido de Frutos Fernández. E, recentemente, Pepe Carballude, o escritor e catedrático de latín xubilado, escribiu un artigo que se vai publicar agora no *Grial* de setembro, onde lle lembraba... Ben, el [Carballude] fíxoo desde o punto de vista homérico, claro, de recordanza homérica. E eu non me fixara niso, pero el lembroume o que Ulises lle dixera a Polifemo que se chamaba *Ninguén*. Entón, a Polifemo, cando despois quedou cego por Ulises, pois preguntáronlle: –“Quen te deixou cego?” –“Ninguén”. Entón non lle fixeron caso, non? Disto nin me decatara cando, claro, o sacou o profesor de latín. Eu non me decatara diso. Pensara noutras cousas, pero niso non. Ben, déixolles ós demais que...

Marga Pazos

Outro tema que saíu tamén durante as vosas presentacións: esa necesidade de coexistencia ou de equilibrar a normalización da lingua coa realidade. Sobre todo cando estamos falando de series de ficción, en que poderíamos entender: “Xa que é ficción, ficcionemos e xoguemos a que temos un país ideal no que non se deturparon as antroponimias nin os nomes nin os apelidos durante séculos. E volvamos retratar unha realidade que non é a que é, pero é a que nos gustaría. Facendo ficción de verdade”. Decía Araceli que era como unha pugna entre creativos e creadores, e lingüistas e filólogos.

Araceli Gonda

Si, a veces esa mesma pugna tela ti. Ou sexa, non tes que pelexarte con ninguén, digamos. Porque, por un lado, está o de ter unha responsabilidade cos produtos audiovisuais que van chegar ó público. Eu creo que todos temos unha responsabilidade co que facemos. Pero ó mesmo tempo tamén tes, digamos, unha responsabilidade co que intentas facer máis próximo á realidade, claro. A ver, é que sería moi raro, por exemplo, atopar un señor de oitenta anos que se chame *Xurxo* ou que se chame *Brais*. E se hai un señor de oitenta anos que se chama *Brais* ou que se chama *Xurxo*, aí hai unha historia. E iso ten que xogar dalgunha forma, isto é, non se chama *Xurxo* porque os seus pais lle puxeron *Xurxo*, non. E a ti, como espectador, tamén che vai “cantar”, son cousas que che van “cantar”. É o que dicía Pato, sempre buscas un pouquiño de equilibrio. Igual non se chama *Xurxo* pero...

Marga Pazos

Pode chamarse *Manuel* e non *Julián*.

Xosé Castro, Pato

E buscar a maneira. Buscar fórmulas intermedias. Pero tamén está o de xogar con iso, o de poder xogar ata coa diglosia como un elemento para facer humor. Por exemplo, en *Era visto* moitos personaxes, cando escriben unha carta de amor, fano en castelán. E fano en castelán mal escrito. E a nós gústanos que sexa todo así, tan ridículo. Cando un personaxe *pijo*, ó que admiran porque viste moi ben, moi elegante e aparece por aí como amigo de don Anselmo, pois chámase *Arturito*,

que é un nome *pijo*; é un nome que en castelán é *pijo*. Porque nos resultaba raro poñer un nome *pijo* en galego. Parece que *Arturito* estaba ben. E, volvendo a ese tema do que é comedia de costumes, que realmente se inspira na realidade, en tipos que existen, nos cales nós colectivamente pensamos, existen este tipo de personaxes. Agora imos ver que xogo nos dan. Ben, pois parte diso está en que podamos xogar con esa realidade, aínda que non nos guste moitas veces.

Araceli Gonda

Por exemplo, en *Padre Casares* un dos personaxes que máis foi medrando chamábase *Josito*. Hai infinidade de Jositos en Galicia, pero o nome tamén te informaba sobre este personaxe, sobre quen é: bo, coitado, que está ás ordes do alcalde. Pero foi medrando e ata foi quedando un pouco... Unha frase del que foi collendo certa sona é “A cona, *Josito!*”. Podería ser “A cona, *Xosiño!*”? Pois ó mellor si, pero...

Marga Pazos

Non, pero ata dá certa tenrura, non?, isto que dicía Pato de que alguén se esforce moito en ser moi *pijo* e moi elegante, porque lle gusta o que ve nun anuncio da televisión, e de que se esforce en falar en español nunha situación de diglosia case ó contrario. O que queda ridículo é xustamente iso, é non ser natural e non falar no que falaches toda a vida na túa casa. Eu non sei se, chegados a este punto, podemos abrir xa o diálogo cos espectadores, que seguro que teñen unha chea de dúbidas e de cousas que preguntar e de curiosidades, con tres creadores aquí...

[*A partir deste momento comezan as intervencións do público, que identificamos sempre que foi posible*].

Xosé Leal

Ben, boa tarde a todos e todas. Boa tarde a todos os da mesa e, primeiro, unha dúbida que teño eu. Pato, sabes que traballei con vós aí en *Pepe o Inglés* e teño unha dúbida. Agora, cando falabas do humor –eu vivín tamén o do parlamento e o tema da elección do nome de *Pepe*–, todos sabemos que Miguel de Lira facía

o chiste de “Peeeee! Abride ben o *e*, que senón parece que dicides outra cousa”. Conscientemente, chamouse *Pepe* por iso?

Xosé Castro, Pato

Non, non, tiñamos a idea de *Pepe*, *Paco*, nomes moi simples e, realmente o que importaba era o do *Inglés* de atrás. Pero non, non había... [outra intención].

Xosé Leal

Non? Pois era un chiste moi curioso, moi curioso.

Xosé Castro, Pato

Si, si. Claro, porque o actor Miguel de Lira é moi dado a facer eses xogos. Con Miguel de Lira houbo un problema en *Mareas Vivas*, porque xa todo o mundo sabía que facía ese tipo de chistes, políticos, rebuscados, para crearnos problemas ós que faciamos os guións. E en *Mareas Vivas* ese personaxe dicía continuamente “Me caghi na Marilús”. Eran as súas expresións. “Percebes como puños” e “Me caghi na Marilús”. E nun capítulo empezou a cagarse nas gaivotas, o que estaba xustificado porque ía roubar ovos de gaivota. Entón chegounos un aviso de que iso se tiña que acabar porque alguén entendeu que se estaba cagando no PP. E dixo “Non, é que me facía graza que se cagase nas gaivotas”. Pero na produtora dixeron “Non, que non volva pasar, porque vai fóra”. Isto seguramente foi alguén da propia televisión. Isto é unha autocensura rara, non? Iso non son cousas que veñan seguramente de arriba. Son medos que hai na propia... [televisión]. Iso é prevención, si, de alguén que ten medo. De alguén que pensa que é moi retorcido que un percebeiro furtivo se cague nas gaivotas, que é normal pensar que o está facendo porque ten que ver co Partido Popular.

Xosé Leal

A pregunta que quería facer é unha reflexión con respecto ó que falabades de se había que normalizar os nomes ou o que vós dixestes –eu creo que erroneamente, pero é a miña opinión persoal– “que é realmente como está a sociedade”. Eu estaba vendo aquí uns datos do ILGa, porque, cando falaches ti, Araceli, entroume a curiosidade e fun ver os nomes galegos, os nomes que se poñen aquí en Galiza. E os dez nomes que máis se poñen, por exemplo, dende o 2000, entre os dez

primeiros case sempre aparecen *Uxía* e *Antía*. Entón, non me podes dicir, por unha banda, que igual o que pasa é subconsciente, e que nos pasa a todos. Que pasa porque un ten un nome en galego e xa din que é do Bloque; e esas cousas.

Realmente, eu creo que moitas veces –non digo que sexa o teu caso ou o doutros creadores ou creadoras– realmente circunscíbimolo ó ámbito onde nos movemos. Isto é, ti es unha persoa de cidade e no teu ámbito non hai moitos *Xosés*, non hai moitas *Xianas*, moitas *Uxías*, entón, cres entender, erroneamente, que realmente non existen na sociedade eses nomes en galego. Eu digo que me parece unha cuestión persoal. Recomendovolo para cando vaiades facer os guións. Non estou impondo aquí nada, que non pareza iso, pero é curioso, porque eu acabo de velo (que se poñen nomes en galego); eu si que tiña esa percepción e agora vendo aquí os datos..., si que é verdade. Díxoo moi ben Pato cando falou do caso de *Mareas vivas*. Si que lle coincidiu unha época en que se poñían moitos nomes en galego e iso creo que quedou reflectido na serie.

É verdade que eu son dos que pensa que a TVG ten que facer un efecto normalizador, ou sexa, dos que cre que as cousas que se subvencionan deben ter un efecto normalizador. Pero iso é outra cuestión sobre a que, ó final, non vou falar, porque senón estenderíame moito. Pero si que igual moitas veces hai que facer un pequeniño esforzo para que normalizar non signifique que vas ó contrario do que é a sociedade. Porque, neste caso e vendo os datos, ó final é todo o contrario. Eu non o sabía; eu tiña a percepción que agora hai moitos máis nomes en galego. E o que dis ti [Araceli] tamén, que con oitenta anos a un personaxe non é menos curioso que lle vaias poñer... Pero vaia, un *Farruco* si que podería ser. E claro, si que... [a elección de nome] pode crear diferentes problemas; ou que realmente non asocies ou que teñas que explicar máis o personaxe, por que se chama así. Está claro que un que se chama *Pepe* pois ten igual menos explicación ca un que se chame *Xacobe*, ó que igual lle imaxinas un estrato familiar diferente. Pero eu creo que si que se debería botar un pouco pola vía máis normalizadora dentro da propia socialización. Porque ó final o normalizador sería que houbese moitos máis nomes en galego e non que realmente houbese soamente dous. Isto é, que non todos foran nin *Uxías* nin *Breixos* nin *Antías* nin *Xosé*. Debería haber esa variedade. Pero si que volo digo persoalmente, porque acabo de ver os datos e non o sabía. Creo que é importante tamén optar por esa opción, por intentar poñer un plus e, cando te vaias documentar, podes dicir: “Ah! Pois mira! Déixame ver, por curiosidade, cales son os dez nomes que máis se empregan”. Dígoo,

porque son pequenas accións que ó final eu creo que axudan a iso, a normalizar unha situación que, nalgúns casos, moitas veces, xa está normalizada, vamos.

Araceli Gonda

Si. Varias cousas. De entrada o que dis de que, ó final, todos nos quedamos no círculo en que nos movemos, iso por suposto que si. Pero aquí fixemos un pouco unha reflexión que tamén facía referencia a iso, de cal sería o proceso ideal para poñerlle o nome que mellor lle vaia a cada personaxe. Ó final, que facemos todos? Lista de familia, lista de amigos, santoral...

Marga Pazos

...ou conselleiros, homenaxe a todo tipo de xente...

Araceli Gonda

Si, sobre todo con personaxes negativos, personaxes que morren. Como me dixeron tamén onte: “A personaxes que van morrer, a personaxes que van sufrir moitísimo e a personaxes negativos pórllle nomes de xente que che cae mal”. Por exemplo, en *Padre Casares*, antes contei o caso de don Crisanto, pero, normalmente como dialoguista ti tes menos liberdade creativa que como argumentista, como creador da serie. Pero en *Padre Casares* deuse a circunstancia de que tiven certa liberdade á hora de dialogar e cambiei moitos nomes porque quedaban mal. E entraron novos personaxes e a metade dos personaxes da serie chámanse como veciños meus de Morgadáns: Santi, o sancristán, chámase *Santi* porque o meu curmán, que era sancristán naquel momento, chamábase *Santi*. E non só colleu o nome, colleu tamén características da súa forma de ser, do tipo: “Vale si, pero canto me vas a pagar por cada misa?”. Obviamente todos quedamos no que coñecemos.

Logo, sobre o que dis, tes toda a razón. Ás veces si que falta ó mellor un traballo máis de buscar os nomes que poden cadrar mellor e os nomes galegos, vale. Eu tamén creo que, nunha serie, non todos os nomes teñen porque ser *Uxía*, *Brais*... E que logo hai franxas de idade en que teñen máis lóxica ca noutras franxas de idade, coma *Hadrián* en *Luci*.

Ben, conto moi rápido como decidimos poñerlle *Luci* a *Luci*. *Luci* foi unha serie que naceu pensada para Nunci Valcárcel, que era a actriz protagonista

e, de feito, nas primeiras versións de guión, a personaxe chámase *Nunci*; a serie chamábase *Nunci* e o personaxe chamábase *Nunci*. No momento en que vimos que aquilo ía adiante, falamos de que á personaxe non se lle pode chamar coma á actriz, que había que diferenciar. Entón buscamos un nome o máis parecido a *Nunci*; e quedoulle *Luci*. O fillo chámase *Hadrián*. *Hadrián* escíbese con *h*. Nós decidimos *Hadrián* con *h*. E claro, dis: “Non o sabes”. Ou ves os créditos ó final ou dá igual que *Hadrián* se escriba con *h* ou sen *h*. Escíbese con *h* porque consideramos que tiña que escribirse con *h*. Dis tamén: “Puido buscárselle un nome máis coma *Brais* ou *Xurxo*”. Pero de repente chamouse *Hadrián* e probablemente hai unha lóxica de por que se chama *Hadrián*, con *h*. Porque *Luci* vivía todo aquilo con moita normalidade; falaba galego e para ela era superideal todo aquilo. E o pai era un profesor de instituto que probablemente foi o que lle dixo a *Luci*: “Vale, *Hadrián* si. Pero con *h*”. Todo pode ter unha lóxica, pero ó final —aínda que eu creo que non—, as razóns son máis cutres do que pode parecer.

Xosé Castro, Pato

Pero si que un nome se adecúa a un personaxe. Nós non temos o mínimo problema nese sentido de poñer nomes galegos, porque é o normal. Neste momento non sei ata que punto non será máis normal que poñérllelos en castelán. E non obstante, cando ten que falar un vello, pois si podes ter un vello no rural que se chame *Mingos*, *Fuco*, *Farruco*. Pero o notario non se vai chamar *Farruco*, porque os notarios non se chaman *Farruco*. Igual nun círculo pechado de amigos. Pero entón aí tes problema, porque ese señor vai ter un nome castelán, vai estar bautizado en castelán e, a menos que el decidise nun momento cambiar o nome e poñelo en galego, que iso xa é unha historia, como di Ara... Non? De pronto ese personaxe xa ten unha historia que contar, porque decidiu cambiar o seu nome. É complicado. Para nós era buscar todas esas vías e dicir: “Pois xoguemos co alcume; xoguemos co apelido, busquemos nomes que son igual en galego ca en castelán para falar desas franxas de idade, de cuestións económicas, de tipos sociais que son distintos”.

Marga Pazos

Xosé María...

Xosé María Lema

No meu caso, é que estamos falando dunha novela ambientada a mediados do XVIII. A mediados do XVIII os libros de bautizados escribíanos en castelán. Eu obviamente aquí non falei de tódolos nomes. Xa dixen que había cento oitenta e seis, entre presentes e non presentes. Pero, por exemplo, hai un momento en que o crego sabio, que é de San Cibrán de Vilastose, parroquia que existe realmente, pois leva unha tropa da mocidade para loitar contra os piratas. Entón aí vai un recitado de nomes e apelidos realmente existentes na época. Procurei que non estivesen castelanizados. Pero, para máis *inri*, en moitos libros, non de bautizados pero si de fábrica, pode aparecer o nome real do bautizado como aquel *Patricio de Otero*¹ que vistes por aí. Pero ó mellor, se é un canteiro, pois o cura pon o nome real e ó mellor ponlle *Xan de Outeiro*. Entón procurei tamén coller eses nomes que popularmente se dicían e chegaron ós nosos días. *Antón do Campón*, por exemplo, e apelidos tamén realmente existentes na época, *do Carril*, coa preposición, e realmente xa existía en Camariñas. Pero, ó mellor, a *Mariña* que era fidalga era *Marina*. Non obstante –e estamos tamén cun fidalgo ilustrado– *Cristovo* permaneceu durante moito tempo como nome real, incluso entre a fidalguía do XVIII; quizais non chegou a finais do XVIII. Segundo Carlos Martínez Barbeito, que estudou os pazos, o señor dos pazos falaba en galego porque era xente que estaba na zona rural, aínda que escribise os documentos en castelán. Para el está certo que falaban en galego. Polo tanto, dalgún xeito tamén... [o seu nome era galego], aínda que hipoteticamente pensemos que, como xa os escribían os cregos en castelán... Falei antes do *Amaro Miñós* que aparece como *Mauro Miñones* e realmente noutros documentos aparece *Amaro Miñós*. Pois pasaba con outros nomes igual, que oficialmente eran *Juan*, pero a xente dicía *Xan*, e así.

Ana Boullón

Eu quería soamente facer un comentario sobre o que se dixo antes de que os Medios de Comunicación e o Audiovisual –tamén a Literatura, pero aínda máis os Medios de Comunicación e o Audiovisual– son un elemento moi potente

1 Refírese a un coñecido exemplo entre especialistas en onomástica en que, nun libro de fábrica de Vimianzo do século XVIII, na mesma páxina, figura o nome de *Patricio de Outeiro* e unhas liñas máis abaixo *Patricio de Otero*, co apelido castelanizado. Reprodúcese no prólogo do *Diccionario dos nomes galegos* dirixido por Xesús Ferro Ruibal (Vigo: Ir Indo, 1992).

para a normalización lingüística; moi importante. Eu creo que faría máis pola normalización da antroponimia que Gayoso puxese o *i* no seu apelido, mellor ca varias campañas de normalización lingüística. Entón, nese sentido, o equilibrio entre o realismo e o produto final é un debate que xa se situaba na literatura galega ó principio, cando se empezou a facer; que os personaxes teñen que falar en galego. Mesmo os que non pertencen a unha determinada clase social, quero dicir. Pero ese debate pois xa non o hai. É dicir, na literatura galega é todo en galego. Entón, eu creo que o máis efectivo sería facer como o que estaba indicando un pouco Pato, non? Un equilibrio entre o que de verdade é a escolla dos nomes. Porque podes escoller nomes, non necesariamente casteláns. Porque temos nomes galegos que coinciden coas formas en castelán; por exemplo *Carlos* é un nome castelán, *Ana* tamén, pero tamén son galegos. É dicir, son formas galegas que se poden escoller para iso. Sempre pode haber estratexias para non evidenciar a castelanización dos nosos nomes, aínda que ás veces sexa necesario que estes estean en castelán porque o esixa o guión, coma o de *Arturito* ¿non? Moitas veces esíxeo o guión e ten que ser. A *Mareas vivas*, nós nas nosas clases de lingua poñémola ás veces como exemplo de que realmente non era unha fala dialectal a que se falaba alí. Falábase con gheada e con seseo, pero non era unha fala dialectal. É unha fala estándar con algunhas características dialectais e non obstante tiña unha carga de autenticidade tremenda. E soamente se se analiza a lingua, a xente que estuda a lingua, os estudantes danse conta de que non era dialectal de verdade. Pero conseguía ese efecto. Entón a normalización da antroponimia pois tamén se pode ir facendo por aí.

E outra cousa. Vós falades de comedia de situación, pero nos produtos audiovisuais que non son contemporáneos hai ás veces moitos nomes anacrónicos; é dicir, ti antes falabas de *Jessi* e todos sabemos que *Jessi* é un produto dos anos oitenta, noventa; que agora xa non hai *Jesis* e situamos a *Jessi* aí. Pero claro, non sabemos ó mellor que *Carme* non existía no século XVI ou XVII, que non é medieval e poñémoslle a unha persoa medieval *Carme*. Os escritores deberían informarse para non escoller nomes anacrónicos, nas novelas nótase moito.

E despois, unha última cousa. Temos a idea de que unha persoa maior non pode ter un nome galego e si que tiñan nomes galegos. Todos coñecemos casos. Na miña vila –eu son dunha vila, da Pobra do Caramiñal–, había no noso rúeiro un señor que se chamaba *Anxelo*. Eu de pequena pensaba que se escribía con *s*. A min alfabetizáronme en castelán e non tiña nin idea. Despois resulta que se

chamaba *Ángel* ese señor no carné, pero todo o mundo lle chamaba *Anxelo*. É dicir, si que existían eses nomes, o que pasa é que estaban ocultos, como acaba de dicir Lema. E *Xenxa* ou *Brais*. O primeiro *Brais* que houbo [dos tempos actuais], creo que debe ser o fillo de Charo e de Paco², que ten agora corenta e pico de anos, puxéronlle *Brais* porque eles coñeceron un vello que se chamaba *Brais*. O nome foi rescatado. Había *Bras* tamén, pero eles o que coñeceron era *Brais*. É dicir, esa realidade estaba oculta, e ó mellor tamén un efecto normalizador que pode ter a ficción é sacar a flote esas cousas, porque forman parte da realidade, non?

Gonzalo Navaza

Non, é que como estamos falando sobre todo de novela histórica, radio histórica e novela contemporánea de costumes e tal, entón son xéneros particulares onde a concordancia coa realidade do espectador pois pode romper, ó mellor, o pacto de suspensión da credulidade, que se di, pero, iso é unicamente nalgúns tipos de xéneros. Pero se fago este comentario é polo que dixo antes Ana, porque un exceso de percepción da esixencia da verosimilitude leva a auténticos disparates. Cando na primeira novela galega³, por exemplo, Marcial Valladares fai que os señoritos falen só en castelán e unicamente falan en galego o narrador e a xente baixa. E os señoritos falan en castelán porque [Valladares] pensaba que [se non], estaba rompendo algún pacto de verosimilitude. E no mesmo ano publicábanse novelas en inglés onde os marcianos falaban en perfecto inglés e a ninguén lle parecía raro. Quero dicir que tamén é un problema de que se normalice o uso lingüístico. É dicir, non por estar en galego hai que ser máis fiel á realidade, porque ás veces parece que hai esa cousa de que os que falan en galego non poden chamarse *Adonis*. Pois ponlle *Adonis* aínda que teña noventa anos, que máis che ten! Agora veume que o pai de Bibiano Morón se chamaba don Adonis –non sei se alguén o coñeceu–, e é un señor de noventa anos. Quero dicir que nomes raros sempre había.

2 Rosario Álvarez e Francisco Fernández Rei.

3 *Maxina ou a filla espúrea* (1870).

Xosé Castro, Pato

Pero de todas formas o problema dese debate é outro. É outro tipo de xénero. A min *chirríame* moitas veces cando se pretende reflectir un pouco a realidade. Isto pasou na televisión galega, de pronto ver que un personaxe, nos anos corenta... unha campesiña e un policía madrileño falaban un galego normativo idéntico. A min sácame da historia, é dicir, moléstame porque iso... É unha cuestión de dicir que é o que prima aquí: a historia que contas ou o que queres. Eu coñezo xente que se cabrea moito cando ten que ver unha película dobrada, pero que despois non lle parece raro que un ministro franquista ou que o propio Franco fale en galego nunha serie galega. Eu escribín un capítulo dunha serie en que saía Franco en *Terra de Miranda*, non perdón, n'*As leis de Celavella*. E saía Franco falando en galego normativo perfecto. A min cabreábame estar escribindo iso, porque esa realidade nunca existiu, eses personaxes non tiñan nada e esa convención co espectador é tan forzada e tan..., que non tiña ningún sentido.

Gonzalo Navaza

Pois eu sospeito que é por falta de normalidade da lingua galega, porque en lingua castelá non temos ese reparo. Vemos unha historia no cine, xa que estás falando de cousa audiovisual; imaxinemos unha historia do século XIX, en que utilicen un léxico que non existía no XIX. É que se te pos así, ó final todo, todo é sospeitoso.

Xosé Castro, Pato

Non. Pero é o que dicía ela [Ana Boullón] de *Mareas vivas*. Realmente é un galego estándar, pero con catro cousas para...

Gonzalo Navaza

O que quero dicir é que, unha vez que se acepta a ficción, tampouco hai que andar recordándolle ó espectador que estamos nun ámbito convencional onde as cousas son así. É dicir, a ti empézanche a contar unha historia, “Vai un día o raposo e dille a...”. E non dis “Ah! Non me contes nada, os raposos non falan”.

Participante do público

Hai uns pactos na ficción que un acepta.

Xosé Castro, Pato

Iso. Depende do xénero claro. É que aí, depende.

Gonzalo Navaza

Claro, se estivésemos habituados a ver romanos falando galego, por exemplo, pois non pasaría nada por ver a Xulio César falando galego. É un problema de hábito, máis que nada.

Xosé Castro, Pato

Non. Pero non ten nada que ver directamente con traducir doutro idioma. Iso é algo lóxico.

Luz Méndez

Claro. Pero, por exemplo, en *Ministerio del tiempo* –eu non son moi seguidora desta serie e tal pero...–, viaxan por todo o mundo, falan con todo o mundo en castelán, e ninguén se sorprende. Estaban nos últimos de Filipinas, que foi unha das que vin, todos falando perfecto castelán estándar de Valladolid, é dicir, non había nin o mínimo trazo.

Xosé Castro, Pato

Pero iso non quere dicir que estea ben tampouco.

Luz Méndez

Pero tampouco mal.

Xosé Castro, Pato

Está nas películas de vaqueiros de antes. Os indios non falaban nunca máis ca ese medio inglés de catro palabras. E agora cada vez que fan unha película do oeste

aparecen indios que falan na súa lingua. Mel Gibson fixo unha peli en maia e outra en arameo e en latín e a xente entendeuno perfectamente.

Luz Méndez

Dobrado.

Xosé Castro, Pato

Vaia, con subtítulos.

Araceli Gonda

Eu só fago un comentario, porque estou vendo polos comentarios que hai que eu igual me expresei mal ou dei a entender unha realidade un pouco... digamos, distinta. Porque iso que dis ti do equilibrio entre a normalización e a realidade é o que se fai. Ou sexa, intentas evitar os problemas estes. E, de feito, á parte dos que ti mencionaches das túas series, Pato, eu só son consciente de dous casos, onde haxa un nome castelán: un en *Padre Casares, Josito*, pero que ten que ver co personaxe, e outro en *Serramoura, dona Teresa*, que tamén ten todo o sentido que se chame *dona Teresa*. A ver, poderíase chamar doutra forma, non? Seguramente *Tareixa* ou *Tereixa*. Iso non lle pegaría moito ó personaxe por como é. Pero podería chamarse, eu que sei, *María*. Chámaslle *María* e xa está. Pero que se chame *Teresa*, estache dando información tamén sobre ese personaxe.

Luz Méndez

É *Teresa* non é forma galega?

Araceli Gonda

Ah, vale, perdón.

Antón Santamarina

Tamén se chama *Teresa* a primeira ministra británica [Theresa May].

Ana Boullón

Difundiuse a forma castelá por todo o mundo pola santa de Ávila, incluso en Portugal, pero as formas medievais galegas eran *Tereija* e *Tareija* (hoxe pronúncianse *Tereixa* e *Tareixa*, respectivamente) e aquí está don Ramón Lorenzo para que o corrobore.

Marga Pazos

Xosé María, ti querías apuntar algo?

Gonzalo Navaza

O que si que é certo é que a ficción e a literatura poden condicionar os usos onomásticos da sociedade. As *Mireias* en Cataluña, os *Aitor* en vasco teñen orixe literaria. É dicir, que é algo de sempre.

Participante do público

Eu o que quería dicir é que, sobre o que dicías ti [Pato] da dobraxe, que non estabas cómodo, pois, dobrando algo, que non che parecía natural, digamos. Eu lembro unha anécdota de meu pai, cando se retransmitía a película esta de *Dallas*, non?, que era en castelán. Despois, cando se empezou a facer en galego, meu pai, que é galegofalante de toda a vida –ten falado algo en castelán pero é galegofalante de sempre–, e dicía el: “Ah! E como *Dallas* en galego? Pero a quen se lle ocorre iso? Unha película americana falando en galego!” Dicialle eu: “Papá, igual ca en castelán; eles falan en inglés”. Ou sexa, que son uns prexuízos que se teñen da lingua que se fala, na que se transmite.

Gonzalo Navaza

Non sei se coñeces unha famosa de Paco Vázquez, o alcalde da Coruña, que cando lle rebaixaron o orzamento do festival de cine da Coruña, [esa rebaixa] aplicouse ás dobraxes; é dicir, que continuou habendo o festival, pero non dobraban as películas. E xustificouno Paco Vázquez dicindo: “Pero usted se imagina un vaquero entrando en el *saloom* y pidiendo «Póñame un whisky»”. Non lle entraba na cabeza. Pero en castelán parecíalle normal que entrase.

Marga Pazos

De todas maneiras, hai veces que tamén pasou o contrario e aí si que o efecto normalizador da [televisión] galega funcionou, por exemplo co *Xabarín*. A nosa xeración criouse vendo *Son Goku* en galego. E cando Antena 3 comprou os dereitos, se Son Goku falaba español, aquí non había ningún rapaz que crese nada do que dicía Son Goku nin Krilin nin Son Gohan nin ningún deles. Porque, para nós, Son Goku falaba galego e non había discusión con respecto a iso. É dicir, que hai veces que non é cuestión de prexuízos senón de cultura e de costume. O que chegou antes ao audiovisual, neste caso o español. Pero no caso dos debuxos animados da [televisión] galega, o galego foi o primeiro e non hai quen o desbanque, coma Doraemon, porque os meus fillos cando ven en Boing eses mesmos debuxos en español, non o cren; só o cren cando o ven no *Xabarín*, porque Doraemon fala galego.

Participante do público

Pero iso son os teus fillos e os meus. Pero a maioría da xente que o ve, encántalle en castelán.

Marga Pazos

Non, non. Hai debuxos cos que hai certa sacralización, creo eu, na nosa xeración.

Xosé Castro, Pato

Si, en series coma *Os Novos*.

Marga Pazos

Os Novos, por exemplo, que eran series de culto.

Xosé Castro, Pato

Si, editáronse despois.

Marga Pazos

Ou *Roseanne*.

Xosé Castro, Pato

Ou *Roseanne*. Pero a xente segue...

Marga Pazos

...véndoos en galego.

Ramón Martíns Seixo

Si. Unha cousa. Non ten que ver coa onomástica. Gustaríame saber... a ver, os guionistas non sei se interveñen nisto. Nos programas de humor da [televisión] galega, en que eu vexo que –penso que intencionadamente–, se estraga o galego todo canto se pode. De feito, eu, que son profesor de galego, non lle recomendo que vexa programas de humor, á xente que, por exemplo, comeza... [a falar en galego], xente de fóra, por exemplo, non? Paréceme que é esaxerado. Por exemplo, Os Tonechos, non recordo como se chama o alto dos Tonechos. Á parte de que se fai un humor moi parecido, de persoas vellas etc. etc., que non chama nada a certos sectores, non? por exemplo, houbo un programa do que vin un anaco (non me é fácil velo enteiro, non?). Porque por exemplo, dicía o personaxe este, o alto: “Me lo papo”. Había unha escena e tiñan que dicir “Me lo papo”. Non sei se o dicía el, pero vaia. Como é posible que na [televisión] galega, que se supón que tamén é para axudar a aprender galego, a normalizar o galego, a falar o galego correcto, se faga isto? Eu vexo que é bastante sistemático. Non sei se teñen que ver os guionistas ou non. Non o entendo; sinceramente, non o entendo.

Xosé Castro, Pato

Non, non. Dígoche, neste caso concreto de Roberto Vilar, realmente, o problema está máis con el. Roberto fala en galego e, non obstante, o personaxe non fala galego. É máis, el ten un programa no que fai entrevistas e, de pronto, está falando en castrapo. Estraño, porque el non fala na vida en castrapo. E tivo moitísimas críticas. Eu coñezo os guionistas dese programa e é xente que escribe ben e que fala ben en galego. É un problema del. Incluso cando era nos Tonechos.

Ramón Martíns Seixo

Pero que non é só del. Son en xeral.

Xosé Castro, Pato

Non. Pero digo nese caso, que é o máis concreto, non? Primeiro, que son programas en directo, co cal é moi complicado que haxa ese control. Despois, eu vin os textos. Os textos están ben escritos. Estes son *morcilleos* que mete el e que mete tamén Touriñán. E que hai certo humor, que si que ten que ver con esa cousa de meter o castelán.

Ramón Martíns Seixo

Alguén tería que tirarlle das orellas, porque eu creo que hai recursos suficientes como para facer humor sen ter que recorrer a iso.

Xosé Castro, Pato

Si, pero aínda así, eu defendo dalgunha maneira o que fan.

Ramón Martíns Seixo

Si, non. Eu non critico, vamos, que o fagan mal.

Xosé Castro, Pato

Grazas ós Tonechos, a xente nos bares non di “Un poquito de por favor!” Senón que di “Como andan as cabezas!”. Eles fixeron un traballo normalizador moi importante. Despois, o que están facendo agora, o que fan. Porque xa parece que están arriba de todo, porque poden entrevistar a Feijóo, que poden. Pois igual xa é dicirlles: “Non. Tes que volver a coidar un pouco... [o galego]”, algo que nun principio si que fixeron, que os castelanismos están moi ben metidos.

Ramón Martíns Seixo

É que dá a impresión de que, para facer rir, para facer humor, hai que recorrer a falar mal o galego, non? Eu creo que hai recursos abondo, sobre todo se hai detrás lingüistas entendidos. Pódese facer humor en galego, utilizando un bo galego e non recorrendo a ese tipo de cousas. Por exemplo, fraseoloxía galega.

Luz Méndez

Hai pouco, no Facebook, non recordo quen era a persoa, era alguén próxima ó galego, fixo ese comentario con respecto ó programa [*Land Rober*]. E había 300 ou 400 comentarios debaixo de xente verdadeiramente indignada escribindo, en galego ou en castelán, independentemente. Alí metíanse con todos, cos do Bloque, cos da Academia, coa Xunta: “Porque o ghallegho de verdá non é o que falan no Telexornal. Esa cousa que non fala ningún ghallegho”, “Porque o galego de verdade é o que se fala no Land Rober”. Eses comentarios eran de xente máis ou menos formada en galego, é dicir, que escribían con corrección. E tamén de xente que escribía acastropado e con faltas de ortografía, porque non ten formación. Ata de xente que escribía en castelán. É dicir, que realmente, merecían todo un estudo sociolingüístico os comentarios a esa entrada no Facebook. Entón ese é o problema tamén. É dicir, ese programa de Roberto Vilar ten un 18 ou un 20% de audiencia, o que hoxe non o ten un programa en ningunha televisión porque compiten entre elas. Entón, a ver quen lle di á Televisión de Galicia: “Non, este señor non fai así un programa”.

Ramón Martíns Seixo

Estámonos centrando nese programa pero eu creo que en xeral os programas de humor son dese estilo, xa de hai anos.

Gonzalo Navaza

O peor é cando se fai humor lingüístico, cando son xogos de palabras. Cando o xogo funciona en castelán e, no galego, para podelo entender, tes que ir pensar como era en castelán. Pero creo que deses xa poucos se ven ultimamente.

Marga Pazos

Ben, parece que o tema interesa, así que haberá que facer unhas terceiras xornadas; obviamente, dentro dun ano. O tema promete e ten moito máis que tratar. Eu o que quero é agradecer que contasen comigo para esta mesa redonda. Aprendín moito, paseino moi ben. E agradecerilles tamén ós participantes, a Xosé María, a Ara e a Pato. Moitas grazas ós tres e moi boas tardes. E a todos vós, grazas por asistir. Esperamos vernos dentro dun ano. Moi boas tardes.

Índice

Limiar. Un patrimonio que nos responsabiliza.....	5
Víctor Fernández Freixanes	
I. Aspectos legais: a onomástica persoal no Rexistro Civil e os procedementos para restituír a forma estandarizada. Datos, problemas e solucións	
Aspectos xurídico-substantivos da restitución de nomes e apelidos á forma galega: normativa e criterios de aplicación	9
Consuelo Castro Rei	
Rexistro Civil: a súa acomodación ás particularidades lingüísticas propias do galego	21
Encarna Dasi Dorelle	
II. Aspectos lingüísticos: grao de conservación e de deturpación no corpus moderno. Criterios para a restitución das formas normalizadas	
Apelidos galegos, continuidade e alteración na transmisión	33
Gonzalo Navaza	
O <i>Dicionario dos apelidos galegos</i> e a restitución das formas galegas	45
Ana Isabel Boullón Agrelo	

III. A normalización lingüística.

Estratexias para a difusión social das formas estandarizadas

Proposta de campaña desde a Administración de xustiza para
recuperarmos a nosa onomástica persoal 71

Anxos Sobriño

A normalización da antroponimia nos centros de ensino 89

Valentina Formoso Gosende

IV. Os medios de comunicación e a literatura:

os nomes propios na ficción literaria e audiovisual

A onomástica da novela *Costa do Solpor* 109

Xosé María Lema

Pautas para a elección dos nomes dos personaxes 127

Mesa redonda:

Moderadora: Marga Pazos

Participantes: Xosé María Lema, Xosé Castro, Pato e
Araceli Gonda.

Academ

Sección de Lingua / Seminario de Onomástica

Os nomes e os apelidos constitúen a carta de presentación dunha persoa perante a sociedade. Pero, ó mesmo tempo, significan tamén parte do patrimonio familiar, posto que nos vinculan cos nosos devanceiros, e mais do patrimonio colectivo, pois son mostra da historia do noso pobo. A antroponimia galega foi formada na Idade Media, e ó longo da súa traxectoria unha parte dela foi interferida polo castelán. Neste volume analízanse diversas perspectivas da estandarización, que só moi recentemente se comezou a acometer: aspectos xurídicos, lingüísticos, a normalización lingüística e o seu papel no textos literarios e nos medios de comunicación audiovisuais.

Ana I. Boullón e Luz Méndez

ademia

REAL ACADEMIA GALEGA

DEPUTACIÓN
PONTEVEDRA